

Yıl: 2018 Cilt:3 Sayı:6

Year: 2018 Vol:3 No:6

**İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

Journal of Economics Business and Political Researches

Uluslararası e-Dergi / International e-Journal

e-ISSN: 2564-7466

İKTİSAD

JEBUPOR

İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
JOURNAL OF ECONOMICS BUSINESS AND POLITICAL RESEARCHES

Cilt: 3 • Sayı: 6 • Haziran 2018
Vol: 3 • No: 6 • June 2018

e-ISSN: 2564-7466

<http://dergipark.gov.tr/iktisad>
www.iktisaddergisi.com

e-posta: iktisaddergisi@gmail.com

İKTİSAD, uluslararası hakemli, açık erişimli bilimsel bir dergidir.

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Baş Editör (Editor-in-Chief)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Dr. Kazım SARIÇOBAN
Arş. Gör. Elif KAYA
Arş. Gör. Özcan ÖZKAN

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY (Başkan)
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Doç. Dr. Fatih KAPLAN
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KOÇARSLAN
Dr. Öğr. Üyesi Erhan KILINÇ
Dr. Öğr. Üyesi Cuma ERCAN
Dr. Kazım SARIÇOBAN

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ÖZER (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AKAL (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sefer ŞENER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem TANOVA (Doğu Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ERDEM (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Lubica BAJZÍKOVÁ (Univerzita Komenského v Bratislave)

Sekretery (Secretaries)

Arş. Gör. Ali KESTANE
H. Beyza PAKSOY

Adres (Address)

Gaziantep Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Şehitkamil / Gaziantep / TÜRKİYE

E-Mail: iktisaddergisi@gmail.com

Web: dergipark.gov.tr/iktisad

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK (Harran Üniversitesi)	Doç. Dr. Yusuf Cahit ÇUKACI (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah SOYSAL (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)	Doç. Dr. Yücel AYRIÇAY (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN (Pamukkale Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÇAKIR (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem TANOVA (Doğu Akdeniz Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Arzu SEÇER (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Cumabek CAİLOV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Aysun GARGACI KINAY (Sinop Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferit KÜÇÜK (Harran Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Azamat MAKSÜDÜNOV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuat SEKMEN (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)	Dr. Öğr. Üyesi Bengü HIRLAK (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY (Gaziantep Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Engin DÜCAN (Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan SARITAŞ (Pamukkale Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Erhan KILINÇ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil ALTINTAŞ (Erciyes Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Erkan ALSU (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Himmet KARADAL (Aksaray Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Filiz DAŞKIRAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ (Celal Bayar Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Hasan DEMİR (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)
Prof. Dr. İbrahim Halil SEYREK (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Hasan TÜRKAL (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet BOZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KOÇARSLAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU (Süleyman Demirel Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi İlkut Elif KANDİL GÖKER (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Liao WEI (Confucius Institute at Ss.Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia)	Dr. Öğr. Üyesi İnci Oya COŞKUN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Ľubica BAJZÍKOVÁ (Univerzita Komenského v Bratislave, Slovakia)	Dr. Öğr. Üyesi Kamalbek KARIMŞAKOV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi M. Göksel AKPINAR (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Mikail EROL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mahmut İNAN (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİR (Harran Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZÇALICI (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AKAL (Sakarya Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Reşit SEVİNÇ (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT (Celal Bayar Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki AK (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZER (Anadolu Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Murat KARAHAN (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman ÇEVİK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYHAN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ERDEM (Süleyman Demirel Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Hakkı AYDOĞDU (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ömer LİMANLI (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Prof. Dr. Sıtkı İLKAY (Erciyes Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Sabiha ANNAÇ GÖV (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Sefer ŞENER (İstanbul Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarik ZAIMOVIC (University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina)	Dr. Öğr. Üyesi Sezen BOZYİĞİT (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Zhaoyang LI (Shanghai University of International Business and Economics, China)	Dr. Öğr. Üyesi Utku ONGUN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmad AL MAANI (Philadelphia University Jordan)	Dr. Öğr. Üyesi Yunus GÜLCÜ (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE (Gaziantep Üniversitesi)	Dr. Ahmad Ismail Al MAANI (Philadelphia University, Jordan)
Doç. Dr. Asılcan KEŞİKBAEV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)	Dr. Ahcene TIAR (Université 20 août 1955 Skikda, Algeria)
Doç. Dr. Ayfer GEDİKLİ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)	Dr. Amar CHALABI (Université 20 août 1955 Skikda, Algeria)
Doç. Dr. Birol ERKAN (Uşak Üniversitesi)	Dr. Bahadır UYSAL (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Fariz AAHMADOV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)	Dr. Dastan ASEİNOV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KAPLAN (Mersin Üniversitesi)	Dr. Eldin MEHIC (University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Doç. Dr. Halil TUNALI (İstanbul Üniversitesi)	Dr. Fatih BUDAK (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Halil EKŞİ (Gaziantep Üniversitesi)	Dr. Gönül SEVİNÇ (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut KARGIN (Celal Bayar Üniversitesi)	Dr. Kazım SARIÇOBAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut YARDIMCIOĞLU (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)	Dr. Layachi ZERZAR (Université 20 août 1955 Skikda, Algeria)
Doç. Dr. Mehmet CİHANGİR (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)	Dr. Lukasz BRYL (Poznan University of Economics and Business, Poland)
Doç. Dr. Müge KANTAR DAVRAN (Çukurova Üniversitesi)	Dr. Muratali ABDILDAEV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Doç. Dr. Niyazi KURNAZ (Dumlupınar Üniversitesi)	Dr. Mustafa KIRCA (Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan AKBULUT (Harran Üniversitesi)	Dr. Nouredine MEZIANI (Université 20 août 1955 Skikda, Algeria)
Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL (Cumhuriyet Üniversitesi)	Dr. Oqtay QULİYEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)
	Dr. Ömer Faruk RENÇBER (Çukurova Üniversitesi)

İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi yılda üç kez Şubat, Haziran ve Ekim aylarında yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez.

Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman iki ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır.

Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin web adresinde yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

Journal of Economics Business and Political Researches is an international peer-reviewed journal which is published three times a year in February, June and October. The articles cannot be cited partly or entirely without showing resources.

The responsibility about scientific and grammatical issues is belong to authors.

The papers sent to the journal are reviewed by two referees and after their approval, they will be sent to edit before being published.

Writing & Publishing Policies can be found in the journal's website.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

Makaleler / Articles

Türkiye’de Kırdan Kente Göç ve Göçün Aile Üzerindeki Etkileri

Rural-Urban Migration in Turkey and its Effects on the Family

Makale Türü: Konferans Bildirisi / Paper Type: Conference Paper

Gönül SEVİNÇ & Müge KANTAR DAVRAN & Mehmet Reşit SEVİNÇ

70-82

Kırgızistan’da Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Bir Değerlendirmesi

An Evaluation of Direct Foreign Investments in Kyrgyzstan

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

S. Adil AŞCI

83-101

Muhasebe Meslek Mensuplarının 3+1 İşbaşı Eğitimi Modeline Yaklaşımları: Denizli İlinde Bir Alan Araştırması

A Field Research in Denizli Province Regarding Approaches of Accounting Professionals Towards 3+1 on-the Job-Training Model

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

Emin YÜREKLİ & Bülent ARPAT & Burak ÇAMURDAN

102-110

Deniz Taşımacılığı ile Sanayi Üretimi İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği

Analysis of Marine Transportation and Industrial Production: Case of Turkey

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

Halil TUNALI & Nermin AKARÇAY

111-122

İncir İhracatını Etkileyen Faktörler: Aydın Örneği

Factors Affecting Figs Export: Aydın Example

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

Nurhan KIRICI

123-138

Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Tarımsal Desteklerin Değerlendirilmesi

Evaluation of Agricultural Supports in Turkey and European Union

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

Gökçen ÖZKAN & Fırat KARAKÖY

139-157

Tekil Değer Ayrışımının Varlığına İspat

Proving the Existence of a Singular Value Decomposition

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

Zhaoyang LI

158-164

TÜRKİYE’DE KIRDAN KENTE GÖÇ VE GÖÇÜN AİLE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

RURAL-URBAN MIGRATION IN TURKEY AND ITS EFFECTS ON THE FAMILY

DOI: 10.25204/iktisad.330930

Gönül SEVİNÇ¹
Müge KANTAR DAVRAN²
Mehmet Reşit SEVİNÇ³

Öz

Bu çalışmada öncelikle kırsal, kent ve göç kavramları incelenmiş olup; literatürde ilgili kavramlar ve bu kavramların karşılıkları araştırılmıştır. Türkiye’de yaşanan göç hareketlerinden özellikle kırsaldan kente göç, yıllar itibarıyla kırsal ve kent nüfusu değişimi incelenerek ortaya konmuştur. Kırsaldan kente göçün nedenleri, aile bireylerinin göç kararına katılımı, göç sonucunda kentte ve kırsalda yaşanan değişiklikler incelenmiştir. Kırsaldan kente göç sonucunda ortaya çıkan; kentleşme sorunları, göç eden ailenin göçten etkilenmesi, barınma ve istihdam imkanları, hemşericilik ve gelecekteki etkileşimler ele alınmıştır. Göçün, göç eden aile bireyleri üzerindeki etkileri, özellikle kadın ve çocukların göçten etkilenmesi, ekonomik ve sosyal yaşamlarındaki değişimler açısından incelenmiştir. Çalışmada, iç göç ile ilgili çeşitli istatistiklerden, raporlardan, yapılmış saha çalışmalarından ve akademik çalışmalardan elde edilen ikincil verilerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, kırsaldan kente göç, çocuk işçiliği, göç ve kadın.

Jel Kodları: A14, Q00, O15, Z10.

Abstract

In this paper, urban, rural and migration concepts have been primarily analysed; related concepts in the literature and provisions of these concepts have been examined. Migration movements in Turkey, especially rural-urban migration has been examined by rural and urban population change in years. It is also analysed that the reasons of rural-to-urban migration, involvement of family members in the migration decision and the changes in urban and rural as a result of the migration. Urbanization problems which arise from rural-to-urban migration, the migrating family’s difficulties, housing and employment opportunities, citizenship and future interactions have been discussed in this paper. The effects of migration on the migrating family, especially women and children to be affected by migration have been analysed in terms of the changes in their economic and social conditions. In this paper, secondary data obtained from the statistics, reports, conducted field studies, and academic studies related to domestic migration are used.

Keywords: Migration, rural-urban migration, child labour, migration and women.

Jel Codes: A14, Q00, O15, Z10.

* Bu çalışma 3-5 Eylül 2014 tarihinde Samsun’da Düzenlenen 11. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi’nde poster bildiri olarak sunulmuş, gözden geçirilerek yeniden hazırlanmıştır.

¹ Öğr. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, gsevinc@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6322-8844

² Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, mkantar@cu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4780-1043

³ Dr. Öğr. Üye., Harran Üniversitesi, Bozova MYO, rsevinc@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0617-7822

1. GİRİŞ

Göç; insanların doğup büyüdüğü veya sadece yaşadıkları alanları çeşitli sebeplerden dolayı terk ederek başka alanlara yerleşmesidir. Göç hareketi ülke sınırları içindeki alanlara yapılıyorsa iç, ülke dışına yani yabancı ülkelere yapılıyorsa dış göçtür. Ülkemizde 1927 – 1950 yılları arasında iç göç çok fazla yaşanmamakla beraber, özellikle sanayi devrimi ile beraber kentlerin çekiciliğinin artması, kırsalda da itici güçlerin devreye girmesiyle 1950 sonrasında başlangıçta kırdan kente ve sonraları da kentten kente göç hareketleri hızlanmaya başlamıştır. 1927 yılında %75,8 olan kır nüfusu, 1950’de %75 ve 2009 yılında %32, 2013 yılında ise %27 olmuştur (Dinler, 2008; TÜİK, 2014).

Kırsal göç, gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de toplumsal ve ekonomik gelişim ve değişimin en önemli belirleyici unsurlarından birisidir. Kırsal göç, tarımsal dönüşüm (ilkel tarımdan modern tarıma) ve ekonomik gelişmenin en genel sonuçlarından birisi olup, insanların tarımsal faaliyetlerden vazgeçip, kırsal bölgeleri terk etmeleri şeklinde ifade edilmektedir (Güreşçi, 2009: 51). Kırsal göçü hızlandıran veya ortaya çıkaran etmenleri köyün itici güçleri ve kentin çekici güçleri olarak değerlendirebiliriz. Nüfusu köyden ve tarımdan uzaklaştıran; makineleşmeyle gizli işsizliğin artması, tarımsal gelirlerin azalması, toprakların parçalanması, nüfus artışı, köyün refah seviyesinin düşmesi, terör ve kan davası gibi etkenler köyün itici güçlerinden birkaçıdır. Bu itici güçlerle beraber, kentte iş, eğitim, sağlık olanaklarının kırsala göre daha fazla olması ve yaşam kalitesinin artacağına olan inanç gibi kentin çekici güçleri de devreye girince iç göç hızı artmaktadır.

İşgücünün ve emeğin marjinal verimliliğin çok düşük ya da sıfır olduğu tarım sektöründen, sanayi sektörüne hareketi sağlayan kırdan kente göç; ekonomik gelişmenin önemli bir parçasıdır. Türkiye’de kalkınma projeleri çerçevesinde sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü, kırsal kesimden göç eden nüfusla sağlanmıştır. Böylelikle kırsal kesimden kentlere doğru bir işgücü akımı olmuştur (Bahar ve Bingöl, 2010: 45).

Kentlere daha iyi iş bulabilme ve düzenli gelir elde edebilme amacı ile kırdan kente göç eden işgücü, modern sanayinin ihtiyaç duyduğu donanımlı kalifiye işgücü talebini karşılayamamaktadır. Bu noktada tarım sektörü dışında çalışma deneyimi olmayan ve eğitim düzeyi düşük kesim, bilgi ve teknolojiye hızlı gelişmelere ayak uyduramamakta ya marjinal sektörde iş bulmakta ya da kentsel işsizlik oranlarını arttırmaktadır (Bahar ve Bingöl, 2010: 45).

Kırdan göç ile kentlerde daha iyi bir yaşam kurma umuduyla yerleşen aileler, kentlerde göç ettikleri çevreye uyum sürecinden geçmektedir. Ailede yaşayan bütün fertler bu süreçten etkilenmektedir. Çalışmada öncelikle “kır” ve “kent” kavramları üzerinde durulmuştur. Ayrıca göç ve iç göç kavramları ile göç nedenleri ele alınarak Türkiye’deki göç hareketleri incelenmiştir. Daha sonra göçün sonuçları, göçün ailede erkek, kadın ve çocuklar üzerindeki etkileri ve göç sonrası ailenin sosyal durumu, eğitim durumu ve ekonomik şartlarındaki değişim irdelenmiştir.

2. MATERYAL VE METOD

Çalışmada; kırdan kente göç ile ilgili daha önce yapılan akademik çalışmalardan ve ikincil verilerden faydalanılmıştır. TÜİK’in göç istatistikleri verileri ve diğer kamu kurumlarının hazırlamış olduğu komisyon raporları kullanılmıştır.

Çalışma orta boy sosyolojik kuramların bir grubu olan yapısal – fonksiyonel modelle ele alınmıştır. Yapısal – fonksiyonel yaklaşımın en önemli temsilcisi Talcott Parsons’tur. Bu yaklaşım, modern toplum kuramları olarak ele alınmaktadır. Onun zamanındaki Amerikan sosyolojisi, deneyci ve nicelci niteliktedir. Bu eğilimlere tepki olarak Parsons, sosyolojide kuramın yerini ve işlevini vurgulamak istemiştir. Parsons, “Toplumsal sistemlerin analitik kuramı” biçiminde bir tanım getirmiştir. Bu sistemler ancak ortak değerler içermeye özellikleri ile anlaşılabilir. Ona göre sosyoloji, toplumsal sistemleri, bireylerin davranışları arasındaki etkileşimler açısından inceler. O, toplumsal

sistemi, aktörler, yani belirli bir toplumsal konum, statü ve rol sahibi olan kişiler arasındaki etkileşim süreçlerinin sistemi olarak tanımlar. Ayrıca, toplumsal yapıyı da aktörler arasındaki toplumsal ilişkilerin az çok kalıplaşmış bir görünümü olarak tanımlar (Tezcan, 2012).

İşlevselci (Fonksiyonel) teoride her toplum veya toplumsal yapı mevcut değer yargısı ve norm sistemi doğrultusunda birbirleriyle işlevsel bağlantı içinde bütünleşmiş öğelerden oluşur. Dolayısıyla her öğenin bir işlevi, bir gereksinimi karşılama veya diğer öğelerle bütünleşme niteliği vardır (Oskay ve Şen, 2012).

Yapısal – fonksiyonel yaklaşımın odak noktaları, daha çok içinde yaşadığımız toplum birimleri ve bunların alt sistemleridir. Bu yaklaşım ile orta boy kuramlar daha çok, demografik ve ekolojik değişimler, içgöçler, kentleşme, alt kültürler ve sapan davranışlar, toplumsal tabakalaşma, toplumsal hareketlilik gibi konularda odaklanmışlardır (Kongar, 2011).

Parsons modelinde iki nokta önemlidir. Birincisi, toplumu ayakta tutan birey ve gruplar arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Bütün ve parçalar arasındaki ilişkiler, toplumsal sistemin temelini oluşturur. Böylece model, toplumu oluşturan parça ve bütün arasındaki ilişkileri çözümlenmeye çalışır. İkinci odak nokta, toplumsal işlevdir. Toplumdaki yapının bir parçası ya da bir davranış kalıbı, toplumsal sistemin devamına katkıda bulunuyorsa bu fonksiyoneldir. Bu modele göre toplum, bir işlevler bütünüdür (Tezcan, 2012).

Toplumların iç düzeni ya da yapısı, toplumsal ve ekonomik koşullara bağımlı olarak farklı değişim hızlarına sahiptir. Genellikle bu değişim gelişme yönündedir. Toplumunu tanımak bir yandan onun iç düzenini/yapısını öte yandan da işleyişini ve gelişimini gözlemlemek olur. Burada önemli olan toplumun belli bir yapıda olmasına yol açan nedenlerin neler olduğu ve değişimlerin hangi etkenlerle meydana geldiğidir (Gökçe, 2007).

3. KIR, KENT VE GÖÇ KAVRAMI

3.1. Kır, Kent Kavramı

Kırsal alanlar yıllardan beri birçok ülkede analiz edilmesine rağmen, uluslararası kabul gören tek bir tanım yoktur. Başlıca sebepler kırsallığı karakterize eden unsurlar (doğal, ekonomik, kültürel vb.) ve neyin kırsal olup olmadığını gösteren çeşitli kavramlar; analizi yapılan durumun veya izlenen ilgili politikaya göre tam olarak tanımlama yapma ihtiyacı ve temel coğrafi üniteler seviyesinde geçerli bilgiyi toplamada zorluk olmaktadır (EC EUROPA, 2007).

Fiziki coğrafyanın kırsal ve kentsel alan olarak tasnif edilmesinde esas alınan kriterler yayımlanan istatistik türlerine göre değişen bir husustur. Ancak ülkeleri bir arada ve aynı kritere göre karşılaştırabilmek amacıyla uluslararası kuruluşlarca standart tanımlar geliştirilmiştir. Bu tür tanımlardan Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organization for Economic and Co-operation and Development) (OECD) metodolojisi nüfus yoğunluğunu esas alan, iki basamaklı bir yaklaşım üzerine kurulmuştur. İlki yerel ünitelerde (örneğin belediyeler) eğer nüfus yoğunlukları kilometrekarede yaşayanlar açısından 150'nin altında ise bu alanlar kırsal olarak adlandırılır. Buna göre bölgeler (örneğin istatistikî bölge birimleri) üç kategorinin birinde sınıflandırılır (EC EUROPA, 2007):

- Ağırlıklı Olarak Kırsal Bölge: bölge nüfusunun %50'den fazlası kırsal alanlardaki küçük yerleşim birimlerinde yaşıyorsa (kilometrekarede 150 kişiden az olması şartıyla).
- Orta Seviyede Kırsal Bölge: Bölge nüfusunun %15 veya %50 arasındaki kesimi kırsal yerel ünitelerde yaşıyorsa.
- Ağırlıklı Olarak Şehir Bölgesi: Eğer bölge nüfusunun %15'inden daha azı kırsal alanlarda yaşıyorsa.

AB Komisyonu tarafından OECD metodolojisi kullanılmaktadır. Örneğin 2007-2013 Kırsal Kalkınma Politikası Stratejik Rehberinde kırsal alanlar OECD metodolojisine göre tanımlanmıştır. OECD metodolojisi uluslararası kabul gören tek kırsal alan tanımlamasıdır. Bununla birlikte bu metodolojinin sonuçları bazen kırsal alanları yansıtmada, özellikle yoğun nüfuslu bölgelerde eksik kalmaktadır. Bu nedenle bu metodoloji bazen benimsenir veya yerini başka bir yaklaşım alır (EC EUROPA, 2007).

Ülkemizde kırsal alanla ilgili yapılan istatistiklerde genel kabul gören ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından da dikkate alınan tanımlar aşağıda ifade edilmiştir. Belirtilen kriterler kır-kent ve köy-şehir ayırımında kullanılan tanımlardır (GTHB, 2011):

- Kır/Kent Tanımı (alansal/mekansal tanım): Nüfusu 20 binden fazla olan yerleşim birimleri kent, diğer yerleşim birimleri kırsal alan olarak kabul edilmektedir. 1965 yılından 1985 yılına kadar geçerli olan bir kabule göre, nüfusu 10 bin ve üzeri olan yerleşimler kent, diğer yerleşimler ise kır olarak sınıflandırılmakta iken, 1982 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından nüfusu 10 binden büyük 288 yerleşim yeri için yapılan bir araştırmada nüfusun istihdam alanları, şirket sayısı, banka şube sayısı, telefon aboneliği gibi 28 kriterle göre kent olabilme eşik değerlerini aşan yerleşim yerlerinin %80 oranında nüfusu 20 binin üzerinde olan yerleşim yerleri olduğundan bu tanım kabul edilmiştir. Böylece, kır ve kent ayırımına esas teşkil eden nüfus eşiği 10 binden 20 bine yükseltilmiştir.
- Köy-Şehir tanımı (idari tanım): Yerleşim yerlerinin idari statüsü baz alınarak nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın il ve ilçe merkezleri “şehir”, diğer tüm yerleşimler “köy” kabul edilmektedir. Günümüzde TÜİK tarafından başta genel nüfus sayımları olmak üzere “köy” ve “şehir” bazında yayımlanan çalışmalarda bu tanım kullanılmaktadır.

Son zamanlarda, kent köy ayırımının, doyurucu olmaktan uzak bulunduğu yolunda bir kanı gelişmiştir. Buna göre kent ve köy, boşlukta kendiliklerinden var olan, ayrı ayrı olgular değildir. Her birinin, ötekinde de rastlanan, onunkıyla karışan özellikleri vardır. Küçük bir köy her zaman bir kasaba, daha sonra da bir kent olmaya aday bir yerleşme basamağıdır. Bu durumda bir topluluğun, salt “köy” ya da salt “kent” olması ya da sayılması değil; bir başka topluluğa göre daha fazla köysel ya da daha fazla kentsel olarak nitelenmesi olanaklıdır. Kent ve köy yaşamı arasındaki ayırım tek bir özellik ya da etmenin sonucu değildir. Birbirine sıkıca bağlı işlevsel bağlantıları olan birtakım özelliklerin ürünüdür. Buna göre kentlerle köyler arasında elverişli bir ayırım yapılmak istendiğinde karşılıklı ilişkileri ve işlevsel bağlantıları tümü ile hesaba katmak zorunluluğu vardır (Keleş, 2008).

Tüm yaklaşımlar dikkate alındığında “kırsal alan”ın genel anlamda tanımlanması ve anlaşılması oldukça güçleşmektedir. Bu nedenle tanımlamayı yaparken sosyolojik, ekonomik, kültürel ve siyasal kriterlerin hepsini bir arada kullanma zorunluluğu doğar. Bu kriterler kullanılarak bir tanımlama yapılmaya çalışılırsa kırsal alan, “ekonomik yapısının çoğunlukla tarımsal faaliyetlere dayalı olduğu, toplumsal ilişkilerinin geleneksel yapıda, nüfus yoğunluğunun ve kalkınma düzeyinin genellikle düşük olduğu alanlar” şeklinde bir genel tanım yapmak mümkündür.

3.2. Göç Kavramı

Göç, insanların yaşadıkları yerleri herhangi bir amaçla uzun veya kısa süreli olarak değiştirmesi olayıdır (Akış ve Akkuş, 2003: 531). Bu yaklaşımda mekân değişikliğinin varlığı önemli olmaktadır. Diğer taraftan göç için köy, kent gibi iskân üniteleri arasında yerleşmek maksadıyla yapılan nüfus hareketleridir diyebiliriz (Başol, 1995). Bu yönlü nüfus hareketlerinin temel sebebi ekonomik nedenler olmakla beraber, teknolojik ilerleme, iletişim tekniklerindeki gelişme, eğitim, terör gibi

sosyal ve kültürel sebeplerden kaynaklı da olabilmektedir. Aynı nedenlerle ortaya çıkmakla beraber, hareketin başladığı ve sonlandığı mekân dikkate alındığında göçler dış göç ve iç göç olarak iki boyutta incelenir.

İç göç, bir ülke veya bölge içinde yaşayan kişi veya kişilerin belirli bir zaman dilimi içinde, çalışmak ve/veya yerleşmek amacıyla yaptıkları kalıcı yer değişiklikleridir. Zaman açısından göç, belirli zaman dilimi içinde bir mekân değişikliği olarak ifade edilirken, bu zamanın alt ve üst dilimlerinin ne olacağı ya da olup olmayacağı konusu önemlidir. Bu konuda göç üzerinde çalışan sosyal bilimciler arasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Bazılarına göre bu süre 1 yıl veya 1 yıldan fazla olmalıdır (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1589).

Dış göç söz konusu olduğunda, yapılan hareketlilik bir ülkeden diğer bir ülkeye olmakta yani ülke sınırlarını aşmakta, iç göçte ise bu hareketlilik ülke sınırları içerisinde kırdan- kente, kentten- kente veya kentten- kıra şeklinde olmaktadır.

4. TÜRKİYE’DE YAŞANAN İÇ GÖÇ HAREKETLERİ VE NEDENLERİ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde Türkiye genelinde toplam nüfus içinde göç eden nüfusun payında artan bir eğilim gözlenmiştir. 1975-1980 döneminde toplam nüfusun %9,3’ünü oluşturan 3,6 milyon kişi göç etmiş iken, 1995-2000 döneminde nüfusun %11’ini teşkil eden 6,7 milyon kişi göç etmiştir (BİB, 2009).

Ülkemizde 1927-1950 yılları arasında, toplam nüfus içinde, kırsal nüfusun payı sabit kalmıştır. 1927’de nüfusumuzun %75,8’i kırsal karakterli yörelerde yaşarken aynı oranın 1950 yılında %75 olduğu görülmektedir. 1950’lerden itibaren, kırdan kente göç yoğunlaşmış, toplam nüfus içindeki kırsal nüfusun %75 olan bu payı 1960’da %68,1’e, 1970’de %61,5’e, 1980’de %56,1’e ve 1997’de %34,9’a düşmüştür. Görüldüğü gibi, 1950’lerde nüfusun dörtte üçü kırsal karakterli yörelerde yaşarken, yaklaşık 50 yıl içinde bu oran üçte bire gerilemiştir (Dinler, 2008). 2012 yılında kırsal nüfus oranı %23 iken 2013 yılında bu oran %9’a düşmüştür. İki yıl için kırsal nüfus oranları arasındaki farka bakıldığında önemli bir iç göç hareketinin yaşandığı anlaşılmaktadır (TÜİK, 2014).

1923-1950 yılları arasında önemli bir göç hareketi görülmemekle beraber, nüfus yapısında ciddi değişim 1950 yılından sonra yaşanmıştır. Bu hareketlilik temelde kırsaldan kente doğru görülse de kentten kente göçlerde son 20 yıllık dönem içerisinde kendisini göstermektedir.

Önemli bir sanayileşmenin olmadığı 1923–1950 arasındaki dönemde topraktan kopmanın yaşanmadığı gözlenmektedir. Ne var ki, 1950’lerden sonra, bir yandan izlenen tarımda makineleşme politikası, öte yandan nüfus artışı nedeniyle toprakların yetersiz kalması sonucu tarımdan tarım dışına göç başlamıştır. Ancak, Türkiye’de 1950’lerden itibaren yaşanmaya başlanılan tarımdan tarım dışına göç olgusu, birçok az gelişmiş ülkede olduğu gibi, kentte oluşan istihdam olanaklarına paralel olarak, sağlıklı bir nüfus hareketliliğinden uzak, gizli işsizlerin kırdan kente itilmesi şeklinde olmuştur (Dinler, 2008).

Türkiye’de 1950’li yıllardan beri belli başlı sosyal, politik ve ekonomik olgulardan biri olan iç göçü ele alan araştırmacılar, çoğunlukla kırdan kente ekonomik göçü “kentleşme ve gecekondulaşma” konuları çerçevesinde irdelerken, niteliksiz erkek işgücü üzerinde yoğunlaşırlar. Oysa 1970’lerin ikinci yarısından itibaren iç göç, küçük ve orta büyüklükteki şehirlerden büyük şehirlere aile göçüne dönüşerek, batıdaki üç büyük metropol üzerinde yoğunlaşmıştır. 1990’larda gerçekleşen nüfus hareketleri üzerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nden diğer bölgelere yönelen göç ile bölge içindeki zorunlu göçlerin de etkili olduğu belirtilmektedir (İlkkaracan ve İlkkaracan, 1998: 1).

Türkiye’de az gelişmiş bölgelerden iş olanaklarının daha geniş olduğu sanayi ve ticaret merkezleriyle iklim koşullarının daha elverişli olduğu turizm merkezlerine doğru yoğun bir gönüllü

içgöçün yaşandığı görülmektedir (DPT, 2001). Özellikle 1950 yılından itibaren kırsalın itici güçleri ve kentin çekici güçleri Türkiye’de kırsaldan kente doğru göçü hızlandırmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2007 yılında uygulamaya başlamış olduğu “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi” verilerine göre; toplam nüfus içindeki kırsal nüfusun payı 2008’de %25 iken, 2012’de %22,7’ye düşmüştür (TÜİK, 2014). 2013 ve 2014 verilerine göre kırsal nüfusun oranı yaklaşık %8 olarak belirtilmiştir. Ancak 2012 yılından 2013 yılına geçişte kırsal nüfus oranındaki bu ciddi düşüş (%22,7’den, %8’e) 6.12.2012 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan 6360 numaralı “On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”¹ ile ortaya çıkmış bir durumdur. Bu kanunla aslında kırsal niteliği taşıyan birçok yerleşim alanı, ilçelere bağlı mahalle olarak değişmiştir. Bu durum 2013 yılı ve sonrasında kırsal nüfus oranında gerçeği yansıtmayan – görünüşte ciddi bir azalmaya sebep olmuştur.

Göçlerin temel nedeni, sosyo-ekonomik imkânların dağılımında ülkenin çeşitli mekânsal farklılıklar göstermesi, diğer bir ifadeyle, iller ve bölgeler arası gelişme farklılığıdır. Bölgelerarası dengesizlik hem iç göçlerin sebebi hem de sonucu olarak kısır döngüye yol açmış ve açmaya da devam etmektedir. Üretilen toplumsal refahın dengesiz dağıtılması hem göçe neden olmakta hem de dengesizliği belirginleştirmektedir (Başel, 2011: 520).

Göçün geleneksel açıklamaları, kaynak bölgede iticiliğe ve göç edilecek alanlarda çekiciliğe neden olan faktörler üzerine kuruludur. Bu faktörler literatürde “itici ve çekici” güçler yaklaşımı” çerçevesinde incelenir. İtici ve çekici güçler yaklaşımının öncüleri, E. G. Ravenstein ve E. S. Lee’dir. Bu yaklaşımın temeli, E. G. Ravenstein’in (1885, 1889) “Göç Kanunları” adlı çalışmalarına dayanmaktadır. Göç kanunlarına göre bireyler, ekonomik fırsatların az olduğu yerlerden çok olduğu yerlere doğru göç eder. Ravenstein’den sonra S. A. Stouffer ve E. S. Lee, bu yaklaşıma önemli katkılarda bulunmuştur. Stouffer, literatüre “aradaki fırsatlar” kavramını kazandırmıştır. Aradaki fırsatlar; iki bölge arasındaki bir yerde bulunan istihdam fırsatlarını ifade eder. E. S. Lee ise, E. G. Ravenstein’in “göçün kanunları”ndan esinlenerek kurduğu modelle, göç kararına ilişkin başlıca faktörleri belirlemeye çalışmıştır. Ravenstein’ in önermelerini güncelleyen Lee, göçü etkileyen unsurları “itici ve çekici faktörler” olarak iki gruba ayırmaktadır (Çelik, 2005: 174).

Bir ülkede gelişme süreciyle beraber ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan ikili bir yapı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Burada ikili yapı ülkenin bir bölgesinin gelişmiş, diğer bölgesinin ise gelişmemişliğinin varlığıdır. İkili yapının ortaya çıkışında birçok etken bulunmakla beraber, dikkat çeken ve bu oluşumda ciddi etkisi bulunan faktörler; sermaye dağılımı ve doğal kaynak dağılımdaki dengesizlik, bölgelerarası coğrafi konum farklılığı, doğal hayat şartlarının farklılığı, bölge insanın sosyo- kültürel yapısı ve yaşam tarzı, izlenen siyasi politikalar ve terördür. İkili yapı sadece az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de görülen bir durumdur. Ülkemizde iç göçün esas nedeni olarak bölgeler arası gelişmişlik farkı yani ikili yapının varlığı gösterilmektedir. Köyün itici etkileri, iletici güçler ve kentin çekici gücüyle beraber ikili yapının varlığı nüfus hareketliliği hızının artmasına; gelişmemiş (ya da gelişme potansiyeli bulunmayan) mekanlardan gelişmiş (ya da gelişme potansiyeli bulunan) mekanlara doğru bir nüfus kaymasına sebep olur (Davran, Sevinç ve Sevinç, 2011: 50).

Türkiye’de kırdan kente göçün nedenleri “itici ve çekici güçler” yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir. İtici nedenler olarak; tarıma yeni teknolojilerin girişi, toprak yetersizliği ve toprakların miras yoluyla parçalanması, entansif tarıma geçiş, nüfusun artışı, coğrafi ve doğal koşulların yetersizliği, kırsalda alt yapı yetersizliği, terör, kan davaları, mezhepsel çatışmalar ve geniş aile yapısı sıralanabilir. Kentlerin çekici nedenleri olarak, istihdam imkanlarının çeşitliliği, kamusal hizmetlere yakınlık (eğitim, sağlık, sosyal hizmetler vb.), kent yaşamının sosyal ve kültürel anlamda

¹ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm> (Erişim tarihi: 25 Temmuz. 2017)

hareketliliği, kentlerin geleneksellikten uzak oluşu ve sosyal yaşam imkanları gösterilebilir. Kır ve kent arasında göçü kolaylaştıran iletici nedenler ise haberleşme ve ulaşım olanaklarının gelişmesi, daha önce göç eden yakınların ekonomik refahları ve teknolojik gelişmelerdir.

5. KIRDAN KENTE GÖÇÜN ETKİLERİ

5.1. Aile Yapısına Etkileri

Kırdan kente göç edenlerin kente uyum sağlayacak donanımları (eğitim, uzmanlaşma, iş bölümü, barınma imkânı) olmadığı gibi, göç ettikleri yaşam alanlarını tanımamakta ve bir uyum sorunu yaşanılmaktadır (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1604). Türkiye’de köyden kente göçen insanların en büyük sorunu, şüphesiz barınma konusudur. Köylerden göçen aileler çoğunlukla göç edilecek yerin belirlenmesi, kentte yerleşecek semt, oturulacak konut ve tutulacak iş gibi konularda büyük ölçüde, daha önce göçmüş akraba ve hemşerileri ile kurdukları ilişkilerden yararlanmaktadır. Ancak bu durum kentlerdeki barınma ve istihdam sorunlarına kalıcı bir çözüm getirmemektedir (Bu ve Bozoğlan, 2009).

Köyden kente göçenlerin karşılaştıkları bir diğer önemli sorun ise şehre adaptasyon sorunudur. Köy hayatında daha önce karşılaşmadığı olaylar, kentteki insanların yaşam tarzı, hatta konuşma biçimleri bile bu insanlara garip gelmekte ve özellikle köyden kente göçen genç insanlarda sosyologların “kültür şoku” diye adlandırdıkları olgu meydana gelmektedir. “Bir insanın yeni bir kültürde yaşamaya verdiği tepki” anlamına gelen, göç eden insanların alışmış oldukları iklim, yemek, örf ve adetler, sosyal değerler gibi birçok kavram kentlerde çok farklıdır. Dolayısıyla bu insanların bu şoktan kurtulmak ve kentlerde tutunabilmek için iki seçenekleri vardır: ya şehir hayatına ayak uyduracak ve bir şehirli gibi yaşayacaklar, ya da kenti kendilerine uyduracaklar (Bu ve Bozoğlan, 2009).

Kente gelen kişi, kırsal alanla bütün bağlarını kopartmasa bile artık kentlidir. Çeşitli konulardaki düşünce ve davranışları değişmektedir. Yeni bir çevreye girmekte, yeni bir toplumsal konum ve statü elde etmektedir. Kente göç, bireyin çevresini değiştirmesine, yeni ve daha üst bir sosyal statü kazanmasına, meslek ve gelir düzeyinde değişikliğe yani onun yaşadığı tüm toplumsal ilişkilerinde değişimlere, bireysel ilişkilerinde farklılaşmalara yol açmaktadır. Kentlileşme sürecinde bireyin değer ve tutumlarını iki aşamada değişime uğratmaktadır. Öncelikle kentsel ortamda geleneksel tutum ve eski alışkanlıklar etkisini yitirmekte, ikinci aşamada ise yeni kültür ve davranış kalıpları ve tutumları öğrenilip benimsenmektedir. Kentlileşme, bu açıdan kentleşmenin toplum içinde en somut değişme olması yanında, bireydeki en önemli değişmeyi de göstermektedir (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1604).

Ancak kentlileşme sürecinde göç edenlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik sorunlarla karşılaşması söz konusudur. Geleneksel bir yapıya sahip olan ülkemizde kırdan kente göç edenlerin kendi kültürlerine olan romantik ve özsel bağlılıkları, sürecin kültürel çatışmalar sürecine dönüşmesindeki en önemli belirleyicisidir. Kültürel süreçlere olduğu kadar göç, psikolojik ve kimliksel süreçlere de çok büyük etki etmektedir. Kırsal ortamdan, geleneksel bir kültürel yapıdan, kapalı bir toplumsal ortamdan kentin modern kültürel, sosyal ve açık toplumsal ortamına gelenler için uyum süreci doğal olarak uzun ve zorlu olmaktadır (Güner, 2008).

Kırsal alanda mevcut olan kültürlerin ve değerlerin kent değerleriyle çatışması, büyük kentlerimizde gecekonduların doğmasına neden olmuştur. Gecekondularda kır değerlerinin devam ettiği ve bunlara saygı gösterenlerin çokluğu dikkati çekmektedir. Türk kırlısının kişiliğini etnik grubu, dini ve mezhebi şekillendirmektedir. Kırdaki bu kişilik büyük ölçüde kentlerde de devam etmektedir. Çünkü hemşeriler hemen hemen aynı bölgelere yerleşmektedir. Kentlerde ikamet eden hemşeriler yalnızca aynı kırdan olanlar değil, aynı ilçeden, aynı ilden hatta bazen de aynı mezhepten

olanlardır. Aynı yörelerden gelenler aynı yerlere yerleşerek kent çevresinde kendi içinde kapalı “kültür odacıkları” oluşturmaktadır. Herhangi bir mahalle ya da semt ölçeğinde olan bu odacıklar o insanların terk ettikleri yörelerin küçük bir modeli olmaktadır. Bu durum insanların kente uyumlarını engelleyen önemli bir nedendir (Es ve Ateş, 2004: 224).

Gençler açısından ise bu süreç çok daha hızlı işlemektedir. Yabancılaşma ve uyum sorunları ile büyüyen gençlerin, ergenlik ve daha sonraki dönemlerde psikolojik sorunlar yaşamaları ve kimlik bunalımı içerisine düşmeleri kaçınılmazdır. Yabancılaşma nedeniyle kimlik bunalımı içerisine düşen genç bireyler psikolojik uyum sorunları yaşamakta, bu durum yaşamış oldukları kente ve çevreye uyumlarını ve sahiplenmelerini olumsuz etkilemektedir (Güner, 2008).

Türkiye’de özellikle kentlere, kentin ekonomisinin talep ettiğinden daha fazla nüfusun göç etmesiyle, işsizlik, gecekondular, alt yapı eksiklikleri, çevre kirliliği, arsa ve arazi spekülasyonu gibi sorunların yanı sıra, yeni bir kültürle karşılaşmanın yarattığı sarsıntılar, iç çatışmalar, bunalımlar ve bağımlılıklar gibi birey ve toplulukları derinden etkileyen sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bunlar kente göç edenleri, özellikle gençleri içlerine kapanmaya veya tam tersine radikal örgütlenmelere, bağımlılığa, yasadışı işlere ve suça yöneltmektedir (Özer, 2011).

Türkiye’de iç göç ve kentleşme hareketlerinin, meydana getirdiği bir başka sorun da hem köylerde hem de kentlerdeki cinsiyet oranlarının değişmiş olmasıdır. Bunun sonucunda erkeklerin, özellikle de genç erkeklerin kentlerde toplanmaları, önemli sosyal sorunlara yol açmaktadır. Kente gelenler genellikle çok çocuklu aileler olup gecekondularda yaşamaktadır. Gecekondular yaşam koşulları, sadece mekânsal sorunları değil, aynı zamanda toplumsal özellikler bağlamında da kentleşme sürecindeki sıkıntıları yansıtmaktadır. Buralardaki altyapı yetersizlikleri, konutların kalabalıklığı, çocukların sosyalleşme sürecinde “kentli” kimliğini kazanmalarına olumsuz etkide bulunmaktadır. Buna ilave olarak, aile içi iletişimde yaşanan kuşaklar arası çatışma ve okullaşma oranlarındaki düşüklük de önemli bir engeldir. Yapılmış olan çalışmalar, gençlerin ekonomik koşulları ile suç oranları arasında bir ilişkinin var olduğunu, özellikle işsizlik ve suça yönelik davranışlar arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1606).

Gerçekten, kırdan kente yoğun ve düzensiz göçler, kentte tutunamayanların istismara da açık bir şekilde, şiddet ve suç eylemlerine katılmalarına neden olabilmektedir. Aynı şekilde anomik kentleşme, organize suç ve terör örgütlerinin artmasına neden olmaktadır. Zira organize suç ve terör örgütleri, geçiş halindeki toplumlarda ya da gelişmekte olan toplumlarda özellikle toplumsal eşitsizlik bulunan ortamlarda kendini hissettirmektedir. Çünkü kendini destekleyecek belli bir tabana ihtiyaçları vardır. Toplumsal eşitsizlikler bu tabanın büyümesine ve korunmasına olanak sağlamaktadır. Kırdan kente göç, yani kentleşme oranının yüksek olduğu Türkiye’de, kır-kentler (gecekondular mahalleleri) bu eşitsizliğin yaygın olarak görüldüğü ortamlardır. Kırdan kente büyük beklentilerle gelen yığınların, beklentilerine cevap bulamaması, bu insanları, özellikle gençleri yani ikinci kuşağı, suç örgütleriyle karşı karşıya getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sıkıntıları çerçevesinde bu tür örgütlenmeler kaçınılmazdır (Özer, 2011).

Göçle büyüyen az gelişmiş toplum kentlerinde, modern sektörlerde istihdam imkânı olmadığı zaman yoksulluk kültürü ortaya çıkmaktadır. Bu kesimin bir yoksulluk kültürüne sahip olduğunu ve koşullar değiştikçe bunalımlı ve sadece anlık yaşamaya önem verdikleri, geleceğe ise önem verilmediği görülür. Böyle yoksulluk kültürü çerçevesinde yetişen çocuklar çok defa dağılmış aile ve şiddet çerçevesinde yaşamaktadırlar. Eğitim şanslarını da kullanamamaktadır. Bu yapı dışarıda bir müdahale ile değiştirilmedikten sonra kuşaktan kuşağa aktararak sağlamlaşır. Gerçi, Türkiye’de ve özellikle büyük şehirlerde farklı gelişmesine rağmen bu durum gecekondularda kente uyumu engelleyecek sorunların doğmasına sebep olmaktadır (Es ve Ateş, 2004: 225).

Kırdan kente göç edenlerin eğitim seviyelerinin düşük olması ve bu yüzden nitelikli iş gücü, uzmanlaşma gerektiren işlerde çalışamamaları yüksek gelir elde etmelerini engellemektedir. Kente uyum çabalarının yanında, göç ile elde edilmesi beklenen refahın sağlanamaması ve beraberinde yoksulluk bütün aile bireylerinin çalışma hayatına katılmasını gerektirmektedir. Büyük kentlerde çocuk işçilerin (kırmızı ışıkta cam silen, mendil satan vb.) büyük oranda ortaya çıkmasının sebebi bu durumla ilişkilendirilebilir.

Davran, Sevinç ve Sevinç (2011), kırdan kente göç sonucunda göçün kadın üzerindeki etkilerini sosyal statüde, eğitim imkânlarında ve ekonomik gücündeki değişim kriterlerine göre ele almıştır. Öncelikle kırdan kente göç ile beraber geniş aile tipi yerini görünürde çekirdek aileye bırakmaktadır. Çünkü kente göç ile yeni mekân olarak öncelikle akrabaların veya hemşerilerin yakın olduğu mahalle ve bölgeler seçilecektir. Bu da geniş ailede var olan güçlü akraba otoritesinin yıkılmasını zorlaştırmaktadır. Hatta köyde sınırların belirgin olması nedeniyle rahat olan erkek ve kadın, kentin geniş alana yayılmış görüntüsü karşısında rahatsız olmakta ve kendisini daha çok savunmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu durum karşısında kadının özgürlükleri kısıtlanabilmekte ve dolayısıyla kadın “ev kadınlığı”na itilebilmektedir. Bu durumda kadının sosyal statüsü olumsuz etkilenecektir. Diğer taraftan kadın, ev dışı özgürlüğü kısıtlanmış olmasına rağmen, köydeki geniş aile yapısı yıkıldığından kentte ev içindeki bağımsızlığı köye oranla artmaktadır. Kentte göç edilen mekân şehir dışında gecekondu bölgesinde ve okullara uzak bir bölge ise kız çocukları için kırsalın olumsuz eğitim imkanları burada da varlığını korumakta olup büyük oranda erkek çocuklar eğitimlerine devam etmektedir (Davran, Sevinç ve Sevinç, 2011: 53).

Kırsaldan kente gelen kadının iş hayatı ile ilgili olarak beklentisi; yeteneklerine uygun çalışma ortamına rahatlıkla ulaşabilmektir. Bu da gündelikçilik, hizmetçilik, çocuk bakıcılığı ve fabrikalarda yetenek ve eğitim gerektirmeyen basit işçilik gibi çalışma imkanlarıyla şekillenmektedir. İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinden Ankara’ya göç etmiş ailelerle yapılan bir araştırmada kente göç eden kadının işgücü pazarından çekilmek zorunda kaldığı; kadının kentte çalışmasının ev dışında gelir getiren bir işe girmesi anlamına geldiği ve bunun eşleri ve aileleri tarafından uygun görülmediği saptanmıştır (İlkkaracan ve İlkkaracan, 1998: 3).

Sevinç ve ark. (2015), yapmış oldukları araştırmada, Şanlıurfa il merkezine yakın kırsal alanlarda yaşayan çocuk işçileri sosyo- demografik göstergeler açısından incelemişlerdir. Araştırmaya göre ailelerin yaşadıkları semtler Şanlıurfa’nın kırsalı ve göç alan semtlerinden oluşmaktadır. Çocukların %51’i ailelerinin göç ile Şanlıurfa’ya geldiklerini beyan etmiştir. Göçün yönüne bakıldığında %79,2 ile Şanlıurfa kırsalından Şanlıurfa kent merkezine doğru olduğu saptanmıştır. Göç eden ailelerin %44,2’sinin kırsalda arazisi bulunmaktadır. Ancak bu araziler atıl durumda olup çeşitli sebeplerle işlenmemektedir. Çocuklar ailelerinin göçleri üzerinde en etkili unsurun geçim sıkıntısı (%50,9) ve kan davası (%30,2) olduğunu belirtmiştir. Diğer etmenler (%18,9) ise sağlık, eğitim ve köyün boşaltılmasıdır (Sevinç ve ark., 2015: 25).

Aynı araştırmada çocukların babalarının meslekleri incelendiğinde, vefat eden babalar dahil, gelir getirici ve kalifiye mesleklerin olmadığı tespit edilmiştir. En fazla sahip olunan meslek %48,1 ile inşaat işçiliğidir. Bunu küçük işletmelerde, fabrikalarda ve yevmiye ile çalışan işçiler (%22,1), hamallık (%15,4), işportacılık (%11,5), hurda toplayıcılığı (%1,9) ve halk otobüsü muaviniği gibi meslekler takip etmektedir. Araştırma alanında babaların sadece %18,7’si sürekli olarak çalışmaktadır. %50,5’i işsiz olup; düzenli bir işe sahip olmayanların oranı %30,8’dir. Çocuklara babalarının işsizliklerinin nedenleri sorulduğunda, çocukların %47,3’ü babalarının hasta olduğunu, %40,5’i babalarının kalifiye eleman olmadığını, %12,2’si ise kriz dolayısıyla iş bulamadığını belirtmiştir. Annelerin %31’i çalışmakta, %64’ü çalışmamakta, %5’i ise düzensiz çalışmaktadır. Çalışan annelerin ise %77,4’ünün mevsimlik tarım işçiliği, %19,4’ünün gündelikçilik, %3,2’sinin de çocuk bakıcılığı yaptıkları belirtilmektedir (Sevinç ve ark., 2015: 25).

5.2. İstihdam Yapısına Etkileri

Göç olgusunun bireyleri etkileyen en önemli sonucu şüphesiz istihdam ve işgücü yapısında değişim olarak ortaya çıkmaktadır. Göç olgusu istihdamı iki yönde etkilemektedir. Bunlardan birincisi, makro seviyedeki işgücünün, kentsel alanlardaki istihdam üzerindeki arz yönlü etkisidir. Göç, işgücü piyasası açısından, emek arzına karşı yeterince talep oluşturamayan yerlerde işsizliğin kente taşınmasıdır. Bu ise kentsel alandaki işsizler için bir rekabet unsuru (yedek işgücü deposu) oluşturarak iş piyasasında çalışma koşullarını olumsuz etkilemektedir. Bu etkileme ücretlerin düşmesi, işçi devrinin ve kayıt dışılığın artması şeklinde sonuçlara yol açmaktadır. İkincisi ise işgücü yapısındaki dönüşümün toplumsal etkisidir. Göç edenler, tarımsal işgücü yapısından kentsel işgücü yapısına geçerken, bu geçiş sadece göç eden bireyi değil, bir bütün olarak tüm hane halkını etkilemektedir. Kentsel alandaki istihdam şartları genel olarak tüm bireyleri etkilemekle birlikte, bu etki kadınlar, çocuklar, gençler ve aile reisleri üzerinde farklı biçimde ortaya çıkmaktadır (Başel, 2010: 308).

Pazarlıoğlu (2007), İzmir örneğinde iç göç ile ilgili yapmış olduğu araştırmada; İzmir'e göç etmede en önemli faktörün ekonomik nedenler olduğunu ortaya koymuştur. Bireylerin öncelikli olarak iş arama amacı ile İzmir'e geldikleri ancak göç edenlerin yarısından fazlasının yaşam kalitesini iyileştirme beklentilerini gerçekleştiremedikleri ifade edilmektedir. Bunun da en büyük nedeni olarak, göç eden bireylerin neredeyse dörtte üçünün ortaokul ve altı düzeyinde eğitime sahip olmaları dolayısıyla göç edenler arasında kalifiye olarak nitelendirilebilecek işgücün azınlıkta kalması görülmektedir (Pazarlıoğlu, 2007: 133).

Göç, kente göçmüş çekirdek ailenin sadece erkeklerini değil, diğer bireylerinin de çalışma hayatına girmelerine sebep olmaktadır. Göç, yüksek oranlı işsizlik, artan yoksullaşma ve gelir dağılımı adaletsizliği ve eğitimin maddi getirilerinin iyice azalması, çocuk emeğinin yaygınlaşmasına da neden olmaktadır (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1603).

Kentsel sektör tarafından talep edilen işgücü niteliği, kırsal kesimden gelen nüfus tarafından doldurulamamaktadır. Bu gerçekten ve göç istatistiklerindeki yüksek istihdam oranlarından hareketle göç eden erkeklerin ve kadınların geçimlerini sağlamak amacıyla marjinal işler de dahil olmak üzere bulabildikleri her işi yaptıkları ve kayıt dışı ile enformel sektör istihdamının büyük bir kısmını oluşturdukları söylenebilir (Bahar ve Bingöl, 2010).

Türkiye'de iç göç hareketlerinde eğitim düzeyi olarak ülke ortalamasının üzerinde olanların, beşerî sermaye açısından formel sektörde iş bulma şansı daha yüksektir. Ancak daha az beşerî sermayeye sahip kırsal alandan göç eden nüfus, ancak düşük gelir ve verimlilikte karakterize edilebilecek enformel sektörde yer bulabilmektedir. Göç hareketlerinin enformel sektörde istihdama etkisi ile ilgili göç istatistiklerinde veri olmamasına rağmen, bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar bu tezi doğrular niteliktedir (Bahar ve Bingöl, 2010: 53).

Türkiye'de hızlı nüfus artışı ve 1950'lerden itibaren artan köyden kente göçün oluşturduğu emek piyasası özellikleri, kayıtdışı ekonominin gelişmesinde etkili faktörlerden biridir. Kentlerde yoğunlaşan niteliksiz emek sahipleri, daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın emeklerini arz etmeye razı olmaktadır. İşgücü arzı büyüdükçe, işverenler de kayıtdışı istihdama daha çok yönelmektedir. Kayıtdışı istihdamın yaygınlaşmasında göç nedeniyle artan işgücü arzını istihdam edecek kayıtlı istihdam alanlarının oluşturulamaması etkili olmaktadır. Nitekim işsizlik endişesi ve hayatı devam ettirme zorunluluğu içindeki bireyler eğer sosyal koruyucu tedbirler de yetersiz ise her şartla çalışmayı kabul etmek durumunda kalmaktadır (Başel, 2010: 314).

1995-2000 döneminde 12 ve daha yukarı yaştaki göç etmiş kişilerin büyük çoğunluğu hizmetler ile ilgili ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Göç etmiş kişilerin %61,06'sı hizmetler, %14,79'u sanayi ve %24,15'i ziraat, ormancılık, balıkçılık ve avcılıkla ilgili alanlarda faaliyette bulunmaktadır. Göç etmiş kişilerden ekonomik faaliyette bulunan erkeklerin payı kadınların payının çok üstündedir.

1995-2000 döneminde 12 ve daha yukarı yaştaki göç etmiş kişilerin yaptığı işe göre durumu incelendiğinde, yaklaşık üçte biri tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlardır. Göç etmiş olan erkeklerin çoğunluğu (%41,73) tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışmakta ve ulaştırma makineleri kullanmakta iken, kadınların çoğunluğu ise (%52,60) daha çok tarım, hayvancılık, ormancılık balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışmaktadır (Anonim, 2009).

1995-2000 döneminde 12 ve daha yukarı yaştaki göç etmiş kişilerin büyük çoğunluğu ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Göç etmiş erkeklerin %80,93'ü, kadınların ise %50,01'i ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Erkeklerin sadece %5,57'si ücretsiz aile işçisi olarak faaliyette bulunmakta iken, kadınların %44,95'i ücretsiz aile işçisi olarak faaliyette bulunmaktadır (BİB, 2009).

6. SONUÇ

Kır ve kent arasındaki gelir farkı devam ettikçe ve teknolojik gelişmelerle birlikte modernleşme olgusu kentlerde hayat standartlarını sürekli değiştirdikçe kırdan kente göç yoğun olarak devam edecektir. Göçün tamamen ortadan kalkması olanaksız görülmektedir. Ancak ekonomik nedenlerle kırdan kente yapılan göçün beklentileri karşılayabilmesi için kentte istihdam kapasitesinin, göç ile gelen işsizlere iş imkânı sağlayabilecek düzeyde gelişmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra göç ile birlikte tarımdan, sanayi ve hizmet sektörüne yönelme söz konusu olacağından; kentlerde niteliksiz işgücünü eğitebilecek ve meslek edindirecek faaliyetler gerçekleştirilmelidir. Meslek odaları, ticaret ve sanayi odaları, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Başkanlığı (KOSGEB), halk eğitim merkezleri, yerel yönetimler, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, İŞKUR gibi kamu ve özel kesim kuruluşlarının koordineli olarak yürütecekleri çalışmalar ile kentlerde göçün olumsuz etkileri azaltılabilir.

Kırdan kente göç sonucu, kentlerde oluşan gecekondulaşma sorunu yerel yönetimlerce oluşturulacak olan kentsel politikalarda dikkate alınmalıdır. Bu boyutta kentsel ve sosyal dönüşüm projeleri önem kazanmaktadır. Özellikle ergenlik çağındaki çocukların ve gençlerin kentlere göç ettikten sonra kimlik bunalımı yaşamamaları, sosyal dışlanmış hissetmemeleri, suç işlemeye ve madde bağımlılığına yönelmemeleri için kentlerde yerel yönetimlerce gençlik merkezleri, spor tesisleri veya çeşitli kültürel- sosyal aktivite alanlarının genişletilmesi yararlı görülmektedir. Ayrıca göç ile beklenen hayat standartlarına ulaşamaması nedeniyle aile bireylerinde ve ailede görülebilecek ruhsal bozulmalarda destek olabilecek psikolojik danışma ve sağlık merkezlerinin göçün yoğun olarak yaşandığı bölgelerde yaygınlaşması toplumsal açıdan önemsenmektedir.

Göç sonucunda büyük kentlerde ve hatta gelişmekte olan diğer kentlerde yaygınlaşan çocuk işçiliğinin önlenmesinde yasal ve sosyal yaptırımlar önem kazanmaktadır. Özellikle çalışma yaşından küçük olan çocukların çalıştırılması sürecine ilişkin olarak, aile ve işveren düzeyinde yasal tanımlamalara gidilebilir.

Az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere gerçekleştirilen göçün kentlerde büyük oranlarda işsizliğe yol açmaması ve bunun sonucunda göç eden ailelerin bunalıma sürüklenmemeleri için öncelikle yapılması gereken konu, sorunun kaynağına odaklanmaktır. Bu noktada kırdan kente göçte kırdan itici gücünü hafifletebilecek önlemlerin alınması çok daha iyi sonuçlar verebilecektir. Tarım sektörünün verimliliğinin ve istihdam olanaklarının artırılması için tarımsal sanayinin geliştirilmesi kırdan itici güçlerini hafifletebilir. Burada kırdan kente göçün kabul edilebilir seviyede gerçekleşmesinde kırsal kalkınma sürecinin önemi ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akış, A. ve Akkuş, A. (2003). “Güneydoğu Anadolu Projesi’nin Şanlıurfa’daki Göçe Etkisi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10: 529 – 542.
- Bahar, O. ve Bingöl, F. K. (2010). “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2): 43-61.
- Başel, H. (2010). “İç Göçün Sonuçları ve İşgücüne Etkileri”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 51: 288-321.
- Başel, H. (2011). “Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 53: 516-542.
- Başol, K. (1995). Demografi, Anadolu Matbaası, İzmir.
- BİB. (2009). Kentleşme Şûrası 2009: Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ankara.
- Bu, M. ve Bozoğlan, F. (2009). “Türkiye’de Köyden Kente Göç”, <http://www.baltalimanı.com>, (18.05.2011).
- Çelik, F. (2005). “İç göçler: Teorik Bir Analiz”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14 (2): 167-184.
- Davran, M. K., Sevinç, M. R. ve Sevinç, G. (2011). “Kırdan Kente Yapılan İç Göçler ve Toplumsal Cinsiyet”, Göç ve Mimarlık Dergisi, Haziran 4: 49 – 54.
- Dinler, Z. (2008). Tarım Ekonomisi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı; Nüfus, Demografi Yapısı, Göç, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT 2556 – ÖİK:572, Ankara.
- EC EUROPA (2007). “Statistical and Economic Information Report 2007”, http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2007/RD_Report_2007.pdf, (24.02.2014).
- Es, M. ve ATEŞ, H. (2004). “Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 48: 206-248.
- Gökçe, B. (2007). Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Savaş Yayınevi. Ankara.
- GTHB. (2011). Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013), [http://kkp.tarim.gov.tr/sp/Kırsal_Kalkinma_Planı%20\(2010-2013\).pdf](http://kkp.tarim.gov.tr/sp/Kırsal_Kalkinma_Planı%20(2010-2013).pdf), (30.03.2014).
- Güner, O. (2008). “Kırdan Kente Göç Bağlamında Gençlerde Oluşan Kültür ve Kimlik İkilemeleri”, www.kayaburun.com/yayinlar/K%C4%B1rdan%20Kente%20G%C3%B6ç%20ve%20Kimlik%20İkilemeleri%20A7.doc, (19.05.2011).
- Güreşçi, E. (2009). “Kırsal Göç ve Tarım Politikası Arasındaki İlişki”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22: 51 – 67.
- İlkaracan, P. ve İlkaracan, İ. (1998). 1990’lar Türkiye’sinde Kadın ve Göç, http://www.kadinininsanhaklari.org/static/yayin/wwhr/kadin_goc.pdf (15.01.2018).
- Keleş, R. (2008). Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kongar, E. (2011). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Oskay, Ü. ve Şen, H. (2012). “Sosyolojiye Giriş”, (Ed.) TUNA, M., Detay Yayıncılık, Ankara.

- Özer, A. (2011). Bağımlılığı Yaratan Sosyolojik Koşulların Göç Kentleşme(Me) ve Organize Suç Bağlamında İrdelenmesi, <http://www.tohav.org/?bolum=dosya&no=44>, (19.05.2011).
- Öztürk, M. ve Altuntepe, N. (2008). “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yaşar University*, 3 (11): 1587-1625.
- Pazarlıoğlu, V. (2007). “İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi”, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(1): 122-135.
- Sevinç M. R., Davran M. K., Özel R. ve Sevinç G. (2015). “Şanlıurfa Semt Pazarlarında Taşıyıcılık Yapan Çocuk İşçiler”, *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 18 (3): 21-31.
- Tezcan, M. (2012). *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık. Ankara.
- TÜİK. (2013). “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları”, 2013. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1010, (30.03.2014).
- TÜİK (2014). “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (11.09.2014).

KIRGIZİSTAN'DA YAPILAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BİR DEĞERLENDİRMESİ

***

AN EVALUATION OF DIRECT FOREIGN INVESTMENTS IN KYRGYZSTAN

DOI: 10.25204/iktisad.319702

S. Adil AŞCI*

Öz

Kırgızistan, doğrudan yabancı yatırımcıların ilgi gösterdiği ekonomilerdendir. Günümüzde, özellikle İpekyolu'nun yeniden faaliyete geçirilme çabaları, bölge ekonomilerini de olumlu yönde etkileyecektir. Çalışmanın temel amacı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekerken gerek doğu gerek batı bloğu ülkelerinin bir çatışma alanı haline gelmemesi için yapılması gerekenlerin ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda amaç, eski düşmanlarla dost olabilmek ve yeni dostlarla da düşman olmamanın çarelerini bulmaktır. Amaç, ülkenin iktisadi gelişme ve kalkınmasında doğrudan yabancı sermayeden de yararlanmaktır. Bunu yaparken, iş birliği yapılacak ülkelerin bir çatışma alanı haline gelmemesi, dünya iktisadi barışına da katkıda bulunabilmektir. Türkiye'nin rehberliğinde Çin, Rusya, ABD, Avrupa Birliği ülkeleri ile kazan kazan felsefesiyle hareket edilirse, bu ülkeler bulunduğu coğrafyadan en yüksek faydayı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kırgızistan, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İpekyolu, Türkiye, Çin, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri.*

Jel Kodları: *P10, P20, P30.*

Abstract

Kyrgyzstan is the economy that foreign direct investors are interested in. Today, especially efforts for re-operating the Silk Road will positively affect the regional economies. The main aim of this work is to put forward what should do to prevent a conflict both in the eastern and western countries while attracting foreign direct investments. In this context, being friends with old enemies is a remedy for not being enemies with new friends. The goal is to benefit directly from the foreign capital in the economic development of the country. In doing so, it is also possible to contribute to the world economic peace by not becoming a conflict area of the countries to be cooperated. Under the guidance of Turkey, when China, Russia, the USA, and EU countries act together with the win-win philosophy, they are going to get the highest benefit from the geography.

Keywords: *Kyrgyzstan, Foreign Direct Investments, Silk Road, Turkey, China, Russia, United States of America.*

Jel Codes: *P10, P20, P30.*

* Dr., adilasci@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9809-6909

1. GİRİŞ

Kırgızistan bulunduğu coğrafi konum itibariyle, dünyanın en önemli kara limanlarından biri olarak nitelendirilebilir. Çünkü komşu olduğu Çin ve Rus ekonomileri gerek bölgede gerekse de dünya ekonomisinde söz sahibi olma çabaları son yıllarda artarak devam eden yeni güçler olarak kendilerinden her alanda kalın harflerle söze ettirebilmektedirler. Diğer bir deyişle iktisadi yaşamın yeni güneşinin Çin ve diğer doğu bloğu ülkelerinden doğduğu ya da doğacağı söylenebilir.

Günümüzde doğudan batıya ya da batıdan doğuya eski ticaret yollarının yeniden faaliyete geçirilme çabalarının başta Çin mallarının Avrupa Kıtası'na ve Türkiye'ye ulaşma gayretleri, hem Türkiye ve koparılamaz maddi, manevi ve kadim bağlarla bağlı olduğu Türk Cumhuriyetleri coğrafyasında pozitif yönlü iktisadi katkılarda bulunabileceği kaçınılmaz bir gerçek olarak görülebilir.

Çalışmanın amacı, bağımsızlığını 1991'den itibaren kazanmış bulunan Kırgızistan'ın coğrafi olarak bulunduğu topraklarda iktisadi alanda da bağımsızlığını sonsuza dek sağlayabilmesi için doğrudan yabancı sermayeden de yararlanarak iktisadi, idari ve siyasi alanlardaki gelişme ve kalkınmasını sağlayacak gerek ve yeter koşulları yerine getirebilmesine katkıda bulunmak olarak ifade edilebilir.

Günümüz koşullarında bunu ortaya koyarken, iktisadi, idari ve siyasi alanlardaki yerli ve milli hakimiyetini yitirmeksizin, gelişme ve kalkınmasını sağlamada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından azami düzeyde faydalanmak, Kırgızistan'ın bulunduğu jeo-ekonomik, jeopolitik ve jeostratejik pozisyonları itibariyle önem kazanmaktadır.

Kırgızistan aynı zamanda, doğu ve batı bloğunun mal ve hizmetlerinin buluşup, tekrar gideceği yöne harekete geçebileceği bir kara limanı olmaya aday bir ülke olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda, başta Kanada olmak üzere Kazakistan, Rusya, ABD, Türkiye, Almanya, İngiltere ve Çin'in ilgi alanı olmaya devam etmektedir.

Kırgızistan bütün ilişkide bulunduğu ya da bulunacağı ülkelerle eski ve yeni dostlarını kendisine cephe alır hale getirmeden yeni iş birliği ve yatırımların paylaşımını sağlama yolunda çatışmalara yol açmaksızın, rasyonel olarak hareket edebilmelidir. Bunu yaparken de Türkiye'nin tecrübelerinden yararlanması gerektiğinin her zaman bilincinde ve gayretinde olması gerektiğini her zamankinden daha fazla hassasiyetle görebilmelidir.

Bir yol gösterici rehber olarak Türkiye'de her zaman Kırgızistan'ın yanında yer almasını bilmiş, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana, batılı işletmelerin Kırgızistan'a yatırım yapmalarında bir köprü vazifesi görevi üstlenerek, Kırgızistan'da sağlıklı yatırımların yapılmasına katkıda bulunmuştur.

Bütün bu ilişkiler, günümüzde daha da önem kazanmakta, batının en doğudaki kavşak noktası Kırgızistan olarak görülebilir. Gelecekte İpekyolu'nun tam olarak faaliyete geçirilmesiyle doğudan doğan güneşin, ilk ışıklarını iktisadi anlamda da Kırgız Çadırının üzerine yansıtacağı kaçınılmaz bir gerçeklik olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda, paylaşım savaşlarının olduğu bir dünya coğrafyasında, iktisadi olarak ekonomiler birbirleriyle iktisadi alanda da sürdürülebilir bir barış ortamını sağlayabilmelidirler.

Kırgızistan, hem kendi gelişme ve kalkınmasını sağlamak, hem de dünya ticaretinde yerini ve payını alabilmek için doğrudan yabancı sermaye ile iş birliği yapması gerektiğinin bilinci ve şuuru içinde hareket etmeli; Çin, Rusya, ABD, Avrupa Birliği gibi bölgesinin ve dünya ekonomisinin önemli güçleriyle her zamankinden daha fazla iktisadi birlikteliklere yelken açmalıdır.

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TANIMI VE KAPSAMI

Doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası ekonomik entegrasyonun bir unsurudur. Doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomiler arasında doğrudan, istikrarlı ve kalıcı ilişkiler bulunmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, ülkeler arasında teknoloji, teknik bilgi ve becerilerin transferini teşvik etmektedir. Dolayısıyla, bulunduğu ülkenin ekonomisinin uluslararası pazarlarda ürünlerini daha yaygın olarak satmasını sağlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ayrıca yatırımlar için ek bir finansman kaynağını temsil etmektedir. Aynı zamanda, uygun bir siyasi ortamda işletmelerin geliştirilmesinde önemli bir araç olarak görülebilir. Doğrudan yabancı yatırımlar yerleşik bir ekonomide kalıcı bir yer ve kâr elde etmek amacıyla yerine getirilen yatırımlar olarak tanımlanabilir. Bu kalıcı katkı, doğrudan yatırımcılarla yatırımlar arasındaki uzun vadeli iş ilişkilerinin olacağını, şirket ya da şirketlerin yönetimlerinde doğrudan yabancı yatırımcıların önemli ölçüde nüfuz edebileceğini ortaya koymaktadır. Temel ölçüt, yatırımcının yatırımlarını sürdürebilmesi ve bu alandaki iktisadi faaliyetlerini yürütebilmesi için hisselerin minimum %10'una sahip olabilmesi gerektiği olarak ifade edilebilir (OECD Library, 2017).

IMF ve OECD, doğrudan yabancı yatırımdan, yabancı bir ülkede işletme kurarak, uzun süren iktisadi bir faaliyette bulunan sınır ötesi bir yatırımı anlamaktadır. (Thomas, 1997).

Doğrudan yabancı yatırımların temel unsurları ve önemli kriterleri arasında bir şirketin başka bir ülkede faaliyette bulunmasıyla birlikte, kendi çıkarlarını da yatırım yaptığı ülkede koruması ve ev sahibi ülkede uzun zaman faaliyetlerine devam ettirebilmesi sayılabilir (Hans-Rimbert, Krüger ve Seith, 2006:2-3).

Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin tanımına göre doğrudan yabancı yatırımlardan anlaşılması gereken, bir işletmenin yabancı bir ülkede kalıcı iktisadi faaliyetlerde bulunmasının yanında,

- Yatırımcı ve yatırım arasında uzun vadeli bir ilişki ve
- Yatırımcı ile yatırım arasında etkisi belirgin bir yönetim anlayışının söz konusu olmasıdır.

Uluslararası doğrudan yatırımların özellikleri arasında örneğin,

- Ana merkezdeki yatırımlar,
- Mevcut üretim tesislerinin satın alımı,
- Yeni üretim tesislerinin yapımı,
- Satış ofislerinin alımı,
- Yeniden yatırılan kazançlar,
- Mali ve ticari krediler olarak sıralanabilir. Doğrudan yatırımdan anlaşılması gereken, yatırımcı tarafından yurtdışında yapılan yatırım anlamına gelmektedir. Amaç olarak,
  - Şirketin sermayesi ile hedef şirkette bir etki elde etmek,
  - Önceden kontrol edilen işletmenin sermaye tabanının genişletilmesi (kâr dâhil yeniden yatırım) ve

- Yeni bir işletmenin kurulması olarak kabul edilebilir. Doğrudan yabancı yatırımın temel prensibi, kontrol amacıyla yurtdışında ekonomik kalıcı ilişkilerin oluşturulması da dâhil olmak üzere, uzun vadeli iktisadi ilişkilerin oluşturulmasıdır. Görünen o ki, sermaye transferinin sonucu olarak, sermayenin kontrolü haklarının devri, teknik bilgi, üretim faktörleri ve yönetim hizmetlerinin yatırımcıya aktarılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Amaç, yurtdışında bir girişimci olmak veya girişimci faaliyeti üzerinde belirleyici etkilerde bulunabilmektir. Bu faaliyet, bir şirketin yeşil alan yatırımı yapması yoluyla ya da bu faaliyet dalındaki şirketi satın alma, birleşme veya katılma yoluyla yapılabilir. Resmi istatistiklere göre doğrudan sermaye yatırımı sınır ötesi yatırımlarda % 10 pay satın

alınması ve söz sahibi olunması olarak kabul edilmektedir. Alımlar, küresel çerçevede birleşme şeklinde kendini gösteren bir dalga olarak yıllardır doğrudan yatırımın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarla hedef ülkeye sadece sermaye değil, aynı zamanda bilgi, örneğin yönetim bilgi ve becerileri ve teknik bilgi şeklinde de aktarılmaktadır. Alıcı ülkede, doğrudan yabancı yatırımlara katkı sağlayan ek yeni şirketler ya da yabancı katılımı olmadan var olan şirketler olup olmadığına bağlı olarak, istihdam üzerindeki olumlu etkileriyle üretimin artırılmasına katkıda bulunmaktadırlar. Yabancı bir pazara bağlılığın taahhütleri olarak, yerel iş ortakları aracılığıyla dış pazarlarda gelişme, etki ve kontrol kabiliyeti azalmasına rağmen doğrudan yabancı yatırımlar, hedef pazarlarda üreticiye yerinde ve doğrudan piyasa tecrübeleri kazandırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, hızlı ve esnek bir şekilde piyasaya tepki gösterebilir ve kısıtlamalarla karşılaşmaksızın çıkarlarını koruyabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım nedenleri, çok çeşitlidir. Bunlar arasında, hammadde tedarikinin güvenli olması, yurtdışındaki daha düşük işgücü maliyetleri ve piyasa pozisyonlarının genişlemesi sayılabilir. Öte yandan idari ve ticari kısıtlamalar, vergi oranlarının yüksekliği gibi şirketlerin hareket özgürlüklerini kısıtlayabilen durumlarla da karşılaşabilmektedir (Wirtschaftslexikon/ Direktinvestitionen, 2017).

Özetle ifade etmek gerekirse, doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası ekonomik entegrasyonun bir unsurudur. Ekonomiler arasında doğrudan, istikrarlı ve kalıcı bağlantılara tabidir. Teknoloji ve bilgi aktarımını teşvik etmek, ülkeler ve uluslararası pazarlarda daha yaygın ürünlerini satmak için hedef ülke ekonomisinin müsaadesiyle yapılan yatırımlar olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda, yatırımlar için ek bir finansman kaynağı sağlamak ve uygun bir siyasi ortamın gelişimi için önemli bir araç olarak görülebilir (Ausländische Direktinvestitionen, 2013).

3. BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCEKİ KIRGIZ EKONOMİSİNİN GENEL DURUMU

Sovyet Birliği'nin güçlü olduğu bağımsızlıktan önceki dönemlerde Kırgızistan, bir hammadde kaynağı olarak görülmüş, hammaddeler diğer Sovyet cumhuriyetlerine taşınmış ve gönderildiği bölgelerde işlenmiştir. 1991 yılından kadar ülke, bağımsız ithalatçı ya da ihracatçı olarak hareket edebilmesi, dolayısıyla diğer ülkelerle her türlü ekonomik iş birliği ve ilişkiler kurabilme ve sürdürebilme hakkına sahip bulunmamaktadır (Wirtschaft in Kirgistan, 2017).

Kırgızistan coğrafi olarak kara ile kuşatılmış konumu, ana piyasalardan uzaklığı, dağlık coğrafi yapısı ve sınırlı nüfusu yüzünden kısıtlıydı. Ülke; altın, uranyum ve antimon dâhil olmak üzere hatırı sayılır miktarda doğal kaynak rezervlerine sahipti. Aynı zamanda gelişen hidroelektrik enerji istasyonları için devasa bir potansiyel vardı. Fakat bu kaynakların, 1918-1920 tarihleri arasındaki sivil savaş süresince yıkıma uğraması nedeniyle, mevcut Kırgızistan ekonomisini modernize etme amacı ile kullanılabilmeleri için, büyük miktarda yatırım gerekiyordu. İlk beş yıllık Sovyet Projesi'nin 1929'da başlatılmasından sonra Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Moskova'nın yoğun yeni yatırımlarına sahne olmuştur. Ağır ve zirai makinelerin üretimine, elektrik motorlarının hafif imalatına ve aynı zamanda madencilğe yönelik Orta Sovyet bütçesinden ayrılan büyük ölçekli yatırımların, 1930'lar süresince gelmesiyle birlikte, Kırgızistan'da endüstrileşme başlamıştır. Temelde başkent Frunze (günümüzdeki başkent Bişkek) ve Oş'a ve bunların çevresine endüstrileşmenin ilk aşaması boyunca (1929-1939) birçok endüstriyel fabrika inşa edilmiştir. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin endüstri üretimi, 1930'lar boyunca yıllık ortalama %14 oranında artmış ve 1937'de, endüstri sektörü toplamda 1913 yılına kıyasla, 20 kat büyümüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ikinci endüstrileşme dalgası gerçekleşmiştir. İşçileri, mühendisleri ve teknik ekibiyle birlikte pek çok, genellikle askeri alanda endüstriyel fabrika ve işletmeler, askeri operasyonlar ve savaş sonrası karışıklıklar nedeniyle tehdit altında bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Avrupa'daki topraklarından, Orta Asya'ya taşınmıştır. Bu fabrika ve atölyeler, savaştan sonra dahi Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde kalmış ve Kırgızistan'ın ağır

endüstrisinin omurgasını oluşturmuşlardır. Üçüncü endüstrileşme dalgası, Moskova'nın büyük ölçekli yatırımlarını, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hidroelektrik enerji üretim sektörüne, madencilğe ve metalürji fabrikalarına yeniden tahsis ettiği 1960'lar ve 1970'lerde görülmüştür. Ancak, bina inşa sürecinde yaşanan gecikmeler nedeniyle, bu fabrikaların bazıları 1980'lerin sonuna kadar tam kapasite ile çalışır duruma getirilememişlerdir. Sovyet modernleşmesi ve yaygın endüstrileşme Kırgızistan'ın GSYH'sini, 1930'lardan 1970'lere kadar her on, on beş yılda bir hemen hemen ikiye katlayarak, ekonomik büyümeye ve endüstriyel gelişmeye, benzeri görülmemiş düzeylerde hız kazandırmıştır. Ancak, 1970'lerde ekonomik büyüme, doğal kaynakların giderek artan bir biçimde bilinçsizce sömürülmesine dayanır hale gelmiş; özellikle petrol, metaller ve bazı mineraller olmak üzere doğal kaynak fiyatlarının 1980'ler boyunca dünya genelinde ani düşüşü de Sovyet Ekonomisini on yıllık bir durgunluk ve gerileme sürecine sokmuştur. Biriken ekonomik sorunlar, uluslararası piyasalarda petrol fiyatının keskin düşüşü ve hatalı yönetim sonucu Sovyet Hükümeti, 1980'ler boyunca yerel ekonomilerin gelişimi ve modernizasyonu için ayırdığı sermaye yatırımı miktarını, çarpıcı bir biçimde azaltmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'yle birlikte Kırgızistan da 1980'ler boyunca Sovyet Sistemi'nin teknolojik devrimin son dalgasını yakalamada ve teknolojik yeniliklerle politik değişimleri benimsemeye etkisiz kalması nedenleriyle on yıllık bir durgunluk dönemine girmiştir (Abazov, 2017).

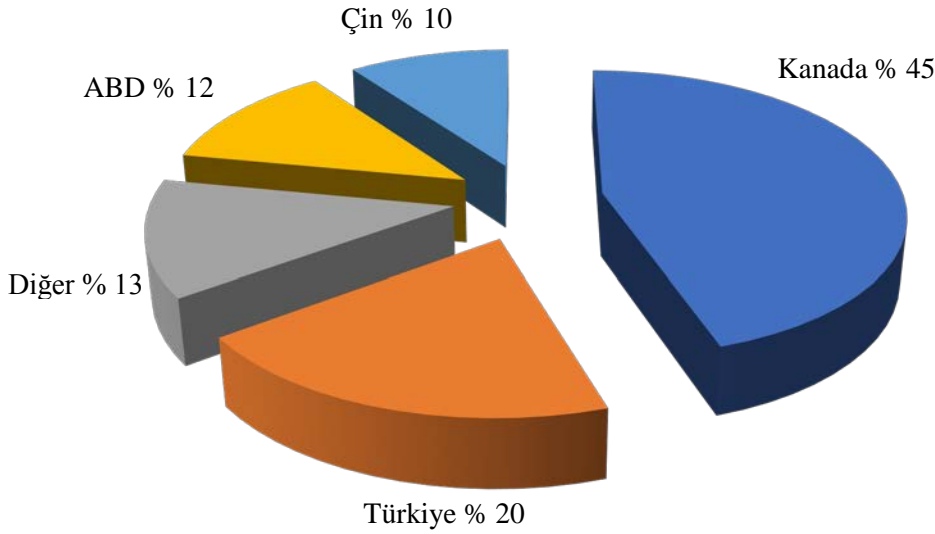
Eski Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olarak Kırgızistan Cumhuriyeti birlik döneminde, merkezi planlamaya dayalı iş bölümünde daha çok tarımsal ürün alanı, enerji ve hammadde deposu olarak değerlendirilmişti. Bu durum ve Sovyetlerin izlediği cumhuriyetler arası bağımlılık politikaları sonucu ülkede sınai gelişme yeterince sağlanamamış, ülke tipik bir tarım ülkesi olarak kalmıştı. Kırgızistan ekonomisi eski Sovyet döneminde kapalı bir ekonomi özelliği taşımakta ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomilerine entegre olmuş durumdaydı. Ekonomik organizasyon da buna göre oluşturulmuştu. Kırgızistan'ın sanayi kuruluşlarının bağımsızlıkları bulunmamakta ve bu kuruluşlar nihai müşteri ile doğrudan bağlantı kuramamaktaydı. Eski Sovyet sanayi politikası, üretim süreçlerini dikey olarak çeşitli bölgelere yaymış, yani üretim aşamalarının bir bölgede başlayıp bitmesine imkân vermeden, hammadde temininden ara üretim safhalarına ve nihai üretime kadar olan aşamaları farklı bölgelere dağıtmıştı. Dolayısıyla cumhuriyetlerin kendi kendine yeterli bir ekonomiye kavuşmaları son derece zor hale gelmekteydi (Solak, 2017).

Merkezi planlamanın hâkim olduğu Sovyet ekonomisinde içe dönük, dolayısıyla kapalı bir ekonomi söz konusu olduğundan, ticari ilişkiler ulaştırma, boru hattı ve diğer iletişim tesisleri üzerine oturtulmuştur. Demiryolları ve boru hatları Rusya'ya doğru açılmış olup, hava ulaşımı ve uluslararası telefon haberleşme hatları da Moskova merkezinden geçirilmiştir (Pomfret, 2003:12-13).

4. KIRGIZ EKONOMİSİ'NDEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Kırgızistan doğrudan yabancı yatırımların bağımsızlıktan sonra ilgi odağı haline gelmiş önemli ülkeler arasında sayılabilir. 1994 verilerine göre Kırgızistan'da ortak yatırım gerçekleştiren yabancı işletmelerin %49'unu Asya ülkeleri, %40'ını ise Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır (Avrasya Dosyası, 1997:5).

Grafik 1: 1994 İtibariyle Kırgız Cumhuriyeti'nde Doğrudan Yabancı Yatırım Yapan Ülkeler ve Payları (% Olarak)

Ülkeler	Yatırım Payları (%)
Kanada	45
Türkiye	20
Diğer	13
ABD	12
Çin	10

Kaynak: Avrasya Dosyası, Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı (Tika) Bülteni, Kırgızistan Özel Sayısı, (1997).

Grafikte görüldüğü gibi 1994 verilerine göre Kırgızistan'da %45 ile Kanada, %20 ile Türkiye, %13 ile diğer ülkeler, %12 ile Amerika Birleşik Devletleri ve %10 ile Çin, yatırımda bulunmuşlardır. Buna göre, yabancı yatırımcıların bağımsızlığın ilanından sonraki dönemlerde kendini gösterdiği ve piyasa ekonomisine geçişte bu kuruluşların önemli rol oynadıkları söylenebilir (Avrasya Dosyası, 1997:5).

Kırgız Ekonomisi, yüksek altın üretimi sayesinde büyümektedir. Altın üretimi 2015 yılının ilk üç çeyreğinde %41 oranında artış göstermiş bulunmaktadır. Kanadalı Centerra Kumtor Altın Madencilik Şirketi verilerine göre, altın madenciliği alanında yatırımlar, Ocak-Eylül 2015 arası %41 oranında artmış olup, bu da 390.000 ons altına karşılık gelmektedir. Bu da sanayi üretiminde reel olarak %8,2 oranında bir artışa yol açmış bulunmaktadır. Bu dönemde altın madeni, toplam sanayi üretiminde %45,4 pay almıştır (Nemitz, 2015).

Ülkeye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım miktarları ise, 31 Aralık 2015 itibariyle 4,347 milyar \$ ve 31 Aralık 2016 itibariyle 4,897 milyar \$ düzeyinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (The World Factbook, Central Asia: Kyrgyzstan, 2017).

Grafik 2: Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (Milyar \$)

Milyar \$

Yıllar	Milyar \$
1993	10.000.000
1994	38,178,000
1995	96,090,000
1996	47,238,000
1997	83,820,000
1998	109,228,485
1999	44,412,800
2000	-2,360,124.961
2001	5,006,732.877
2002	4,661,963.345
2003	45,544,627.8
2004	175,458,810.077
2005	42,565,248.3
2006	182,022,902.5
2007	207,919,477.6
2008	376,992,152.1
2009	189,377,400
2010	402,403,900
2011	701,295,200
2012	324,400,300
2013	640,167,700
2014	352,896,700
2015	1.139 Milyar

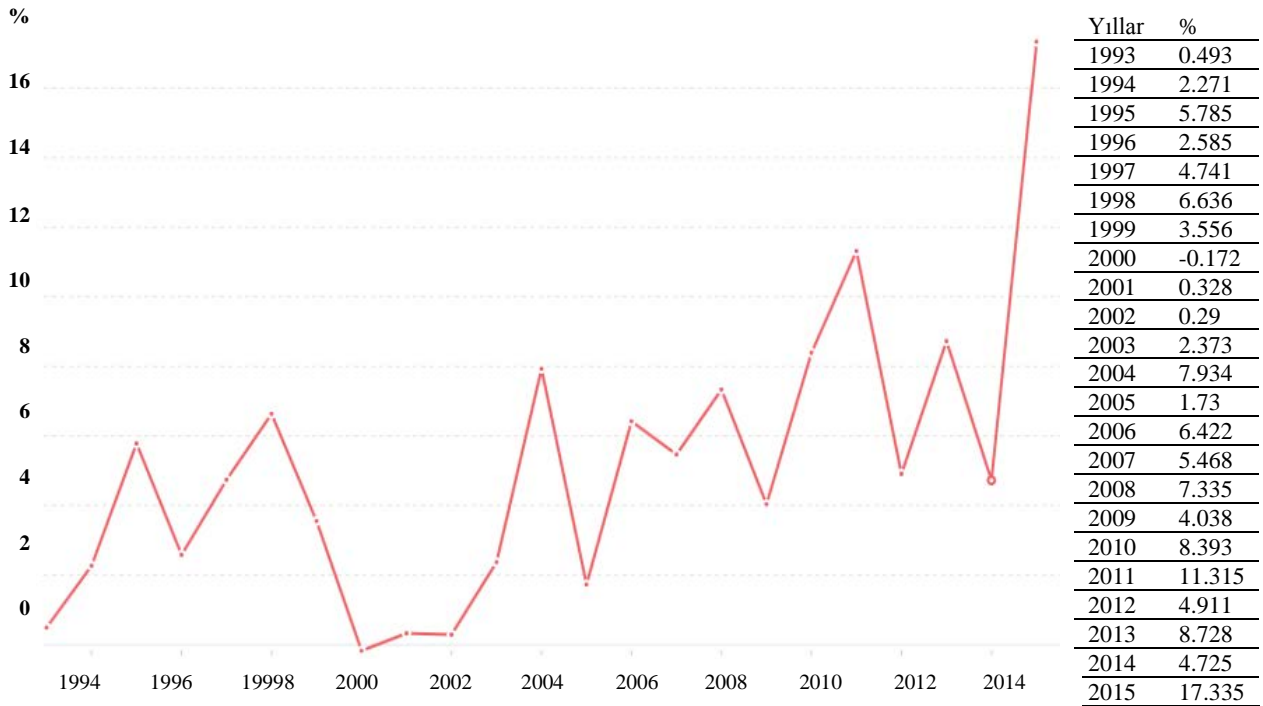
Kaynak: http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2015&locations=KG&name_desc=true&start=1993&view=chart, (2017).

Grafikte 1993-2015 arası Kırgızistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırım net girişleri milyar \$ olarak görülmektedir. 1993'te 10.000.000; 1994'te 38,178,000; 1995'te 96,090,000; 1996'da 47,238,000; 1997'de 83,820,000; 1998'de 109,228,485; 1999'da 44,412,800; 2000'de -2,360,124.961; 2001'de 5,006,732.877; 2002'de 4,661,963.345; 2003'te 45,544,627.8; 2004'te 175,458,810.077; 2005'te 42,565,248.3; 2006'da 182,022,902.5; 2007'de 207,919,477.6; 2008'de 376,992,152.1; 2009'da 189,377,400; 2010'da 402,403,900; 2011'de 701,295,200; 2012'de 324,400,300; 2013'de 640,167,700; 2014'te 352,896,700; 2015'te 1.139 Milyar \$ doğrudan yabancı yatırım net girişleri gerçekleşmiştir. Sadece 2000 yılında -2,360 milyar \$ bir çıkış görülmüş olup en yüksek seviyesine 2015 yılında 1.139 milyar \$ düzeyinde ulaşmıştır.

Kırgızistan'a yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım miktarları, 31 Aralık 2015 itibariyle ve 4,347 milyar \$, 31 Aralık 2016 itibariyle 4,897 milyar gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (The World Factbook, Central Asia: Kyrgyzstan, 2017).

Ocak 2013 yılı başlarında Kırgızistan, yeni gelişme stratejisi benimsemiştir. Bu strateji, 2013-2017 dönemi için tarım, enerji, ulaştırma ve haberleşme altyapısı, lojistik, sanayi parkları alanları gibi madencilikte de birçok projenin uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Kırgızistan'ın gerekli yatırım fonları için kendi finansal kaynakları kısıtlı olduğundan, dış yardımlara, dolayısıyla dış finansman kaynaklarına gereksinim duyulmaktadır. Temmuz 2013'te yapılan bir konferansta, uluslararası yatırımcı kuruluşlar, 2017 için projelerin uygulanması amacıyla, yaklaşık 2 milyar \$ sağlamışlardır (Flechner ve Schreiber, 2015:118).

Grafik 3: Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (% Olarak GSYİH'deki Payı)

Kaynak: http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?end=2015&locations=KG&name_desc=true&start=1993&view=chart, (2017).

Grafikte 1992-2015 arası Kırgızistan'a doğrudan yabancı yatırım net girişlerinin GSYİH'deki payları % olarak incelenmektedir. Sırasıyla, 1993'de %0,4; 1994'te %2,2; 1995'te %5,7; 1996'da %2,5; 1997'de %4,7; 1998'de %6,6; 1999'da %3,5; 2000'de %-0,1; 2001'de %0,3; 2002'de %0,2; 2003'te %2,3; 2004'te %7,9; 2005'te %1,7; 2006'da %6,4; 2007'de %5,4; 2008'de %7,3; 2009'da %4; 2010'da %8,3; 2011'de %11,3; 2012'de %4,9; 2013'te %8,7; 2014'te %4,7 ve 2015'te %17,3 yer almaktadır. En düşük seviyesine 2000'de %-0,1 ile en yüksek seviyesine 2015'te %17,3 ile ulaşmış bulunmaktadır. Gelecek yıllarda da Kırgızistan Ekonomisine doğrudan yabancı yatırım girişlerinin artarak devam edeceği söylenebilir.

Tablo 1: Kırgızistan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar

- Brüt giriş (milyon \$)	2013: 964,5; 2014: 727,1; 2015*: 818,8
- 1.1 İtibariyle Mevcut Varlıklar. (Milyon \$)	2014: 3.320; 2015: 3.653; 2016*: 4.337
- Ana ülkeler (% olarak, brüt giriş)	2015*: İngiltere 23,2; Kanada 15,9; Rusya 14,5; Çin 13,3; Türkiye 12,9; Belarus 5,0; Kıbrıs Rum Kesimi 3,5; Kazakistan 3,1; diğer 8,6
- Ana sektörler (% olarak, brüt giriş)	2015*: Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler 32,0; işleme endüstrisi 24,1; İnşaat 12,5; Elektrik, Gaz 10,9; Finansal faaliyetler, sigorta 9,6; Ticaret, Oto tamir 7,9; Madencilik 1,8; diğer 1,2

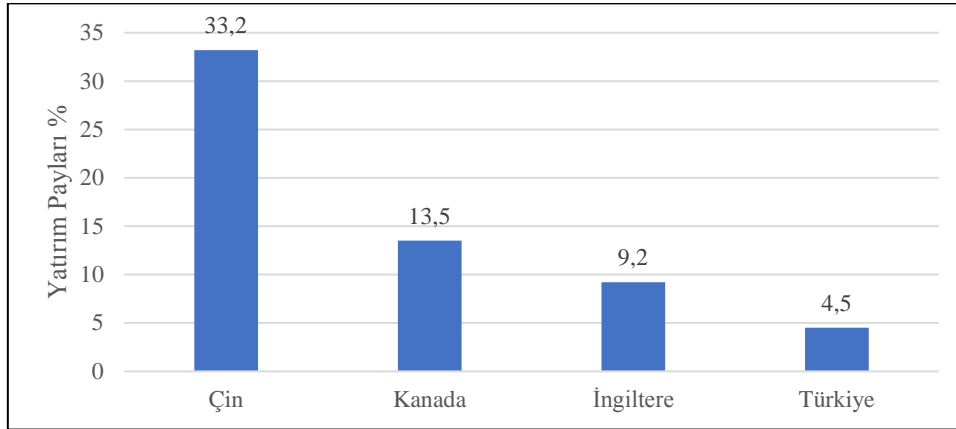
• Tahmini

Kaynak: GTAI, Germany Trade & Invest, Wirtschaftsdaten Kompakt, Kirgisistan, 2016:3, http://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/PUB/2016/05/pub201605302056_16991_wirtschaftsdan-kompakt---kirgisistan---ju-ni-2016.pdf?v=1.

Tabloda Kırgızistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlar 2013, 2014, 2015 ve 2016 yılları itibariyle izlenmektedir. 2015 ve 2016 verileri tahmini olarak incelenmektedir. Kırgızistan'a 2013'te brüt olarak 964,5 milyon \$, 2014'te 727,1 milyon \$ tutarında yabancı yatırımlar görülmektedir. Ülkeye 2015 yılında 818,8 milyon \$ brüt olarak doğrudan yabancı yatırım girişi tahmin edilmektedir. Ayrıca 2014'te 3.320 milyon \$, 2015'te 3.653 milyon \$ ve tahmini olarak 2016'da 4.337 milyon dolar mevcut doğrudan yabancı yatırımlar görülmektedir. 2015 yılında doğrudan yabancı yatırımları yapan

ülkeler ve tahmini olarak % payları ise İngiltere %23,2; Kanada %15,9; Rusya %14,5; Çin %13,3; Türkiye %12,9; Belarus %5,0; Kıbrıs Rum Kesimi %3,5; Kazakistan %3,1; diğer %8,6 olarak sıralanmıştır. Yine 2015 yılında doğrudan yabancı yatırımların sektörler itibariyle % olarak öngörülen tahmini dağılımı da mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlerde %32,0; işleme endüstrisinde %24,1; İnşaat sektöründe %12,5; Elektrik, Gaz Sektöründe %10,9; Finansal faaliyetler, sigorta sektöründe %9,6; Ticaret, Oto tamir sektöründe %7,9; Madencilik sektöründe %1,8 ve diğer sektörlerde %1,2 oranında brüt girişler kaydedilmektedir (GTAI, Germany Trade & Invest, 2016:3).

Grafik 4: 2014 İtibariyle Kırgız Cumhuriyeti'nde Doğrudan Yabancı Yatırım Yapan Ülkeler ve Payları (%)

Kaynak: Auswaertiges Amt, 2017, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Kirgisistan/Wirtschaft_node.html.

Öte yandan 2014 yılı itibariyle Kırgızistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlar 608 milyon \$ ile % -37 oranında azalmıştır. Çin %33,2 pay ile ilk sırada yer almaktadır. Çin'in Kırgızistan'a doğrudan yabancı yatırımları, bir önceki yıl %22 olarak kendini göstermiştir. Kanada, Kumtor altın madeninin entegrasyonu nedeniyle %13,5 ile ikinci sırada yer almaktadır. Kanada'nın bir önceki yıldaki doğrudan yatırımlardaki payı %22,1 olarak gerçekleşmiştir. Bunu %9,2 ile İngiltere ve %4,5 ile Türkiye izlemektedir (Auswaertiges Amt, 2017).

Öte yandan Avrupa Birliği ülkelerinin başını çeken Almanya'nın da Kırgızistan'a ilgisinin giderek arttığı söylenebilir. Örneğin, Avrasya Ekonomik Birliği 2014 yılı verilerine göre Avrupa Birliği'nin güçlü ülkesi Almanya'nın Kırgızistan'a doğrudan yatırımları 15 milyon € olarak gerçekleşmiş olup, 2015 yılında -1 milyon € düzeyinde azalma görülmüştür (GTAI, Germany Trade & Invest, Eurasische Wirtschaftsunion, 2017:6).

Tablo 2: 2015 İtibariyle Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Verilerine Göre Kırgızistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)

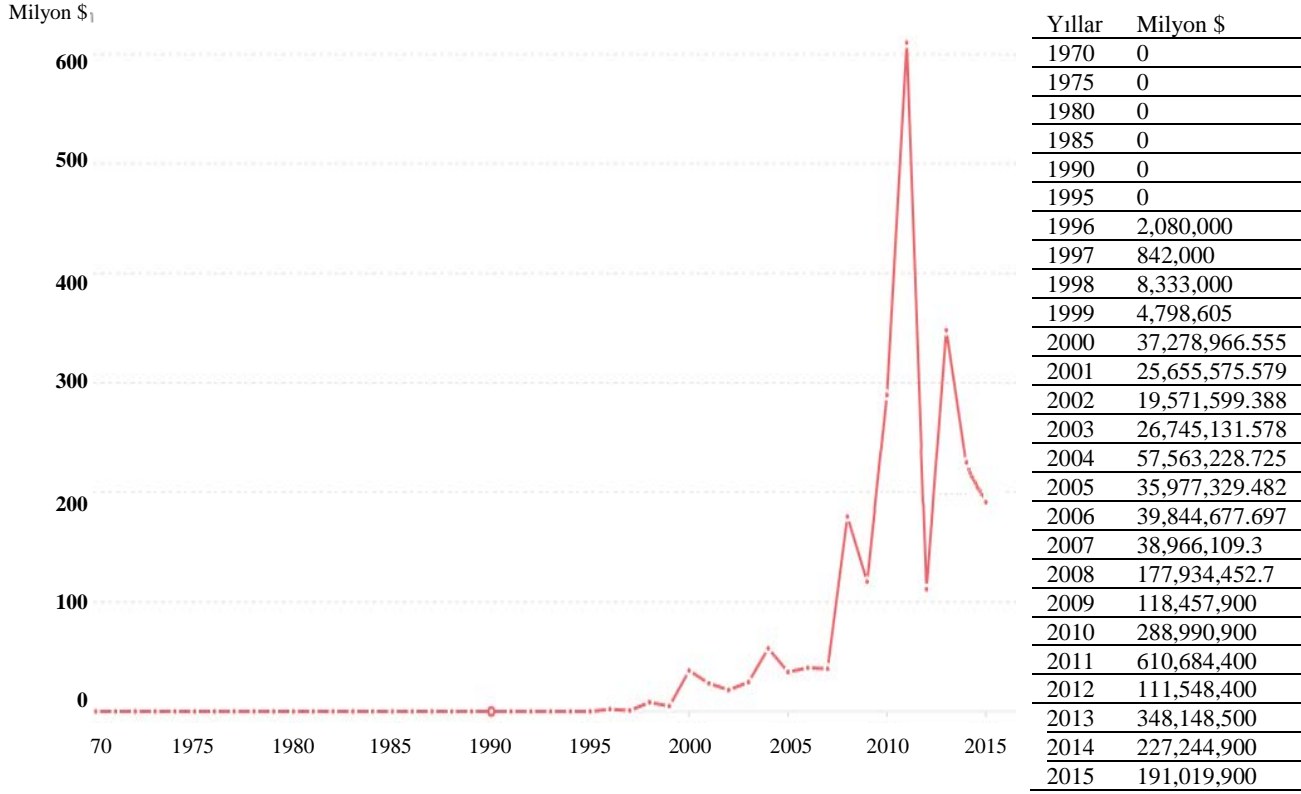
	Mevcut	Aktarılan	Avrasya Ekonomik Birliği Payı (% Olarak Ulusal Kaynaklar)
Kırgızistan	3.887,2	404,5	36,7 (Brüt giriş)

Kaynak: GTAI, Germany Trade & Invest, Eurasische Wirtschaftsunion, 2017, http://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/MKT/2017/02/mkt201702148008_20914_wirtschaftsdaten-kompakt---eurasische-wirtschaftsunion.pdf?v=5.

Tabloda izlendiği üzere, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı kaynaklarından 2015 verilerine göre Kırgızistan'a aktarılan doğrudan yabancı yatırım miktarı 404,5 milyon \$ olup,

hâlihazırdaki mevcut doğrudan yabancı yatırım miktarı 3.887,2 milyon \$ olarak görülmektedir (GTAI, Germany Trade & Invest, Eurasische Wirtschaftsunion, 2017:3).

Grafik 5: Doğrudan Yabancı Yatırım Gelirleri (Milyon \$)

Kaynak:http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DREM.CD.DT?end=2015&locations=KG&name_desc=true&start=1970&view=chart, (2017).

Grafikte 1970-2015 arası Kırgızistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırım gelirleri izlenmektedir. Ülke, 1991 yılından sonra piyasa ekonomisine kapılarını ve piyasalarını açabildiğinden, özellikle 1996 yılından itibaren ülke ekonomisinde, doğrudan yabancı yatırımların etkileri görülmeye başlamış olup, 2,080,000 milyon \$ olarak kendini göstermiştir. Yandaki tablodan da ayrıntılı olarak izlenebildiği gibi, 1997'de 842,000 milyon \$, 1998'de 8,333,000 milyon \$, 1999'da 4,798,605 milyon \$, 2000'de 37,278,966.555 milyon \$, 2001'de 25,655,575.579 milyon \$, 2002'de 19,571,599.388 milyon \$, 2003'te 26,745,131.578 milyon \$, 2004'te 57,563,228.725 milyon \$, 2005'te 35,977,329.482 milyon \$, 2006'da 39,844,677.697 milyon \$, 2007'de 38,966,109.3 milyon \$, 2008'de 2009'da 118,457,900 milyon \$, 2010'da 288,990,900 milyon \$, 2011'de 610,684,400 milyon \$, 2012'de 111,548,400 milyon \$, 2013'te 348,148,500 milyon \$, 2014'te 227,244,900 milyon \$, ve 2015'te 191,019,900 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Burada dikkati çeken husus, doğrudan yabancı yatırım gelirlerinin bazı yıllarda düşüş göstermesine rağmen, pozitif bir seyir izlemesi ve özellikle 1999'da 4,798,605 milyon \$ ile en düşük, 2011 yılında da 610,684,400 milyon \$ ile en yüksek seviyesine ulaşmış bulunmasıdır.

Tablo 3: 2014-2017 Arası Ekonomik Kalkınma (Önceki Yıla Göre % Olarak Reel Değişim)

	2014	2015 1)	2016 1)	2017 1)
GSYH	3,6	1,8	4,1	3,4
İthalat (cif) 2)	-4,2	-21,1 3)	1,2	1,7
Brüt Sabit Sermaye Yatırımları	24,9	1,6 4)	9,3	10,5
Toptan ve Perakende Ticaret	7,7	6,0 4)	5,0	5,3

1) Tahminler; 2) Nominal değişiklik; 3) Ocak-Ağustos 2015; 4) Ocak-Ekim 2015

Kaynak: Nemitz Fabian, 2015, <http://www.gtai.de/GTAI/Navigation/DE/Trade/Maerkte/suche,t=kirgisische-wirtschaft-waechst-dank-hoeherer-goldfoerderung,did=1360280.html>.

Tabloda 2014-2017 arası Kırgızistan ekonomisinin önceki yıla göre % olarak reel değişim kalkınma oranları görülmektedir. 2014 yılından sonra izleyen 2015, 2016 ve 2017 yıllarına ait reel değişimler, tahmini olarak incelenmektedir. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla 2014 itibariyle önceki yıla göre %3,6 oranında artış göstermiş bulunmaktadır. 2015'te %1,8 oranında, ardından 2016'da %4,1 ve 2017'de %3,4 olarak reel değişim tahmin edilmiştir. İthalat CIF fiyatlardaki nominal değişikliklerle 2014'te % olarak -4,2 olarak karşımıza çıkmaktadır. Ocak-Ağustos 2015 itibariyle % olarak -21,1 reel değişim tahmin edilmektedir. İzleyen 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla %1,2 ve %1,7 reel değişim tahmini söz konusudur. Brüt Sabit Sermaye Yatırımlarında ise 2014'te %24,9 oranında artış gerçekleşmiştir. Ocak-Ekim 2015 itibariyle %1,6 artış beklenmiş bulunmaktadır. 2016 ve 2017 yıllarında ise sırasıyla %9,3 ve %10,5 reel değişim beklenmektedir. Öte yandan Toptan Perakende Ticaret alanında 2014 itibariyle %7,7 reel değişim görülmüştür. Ocak-Ekim 2015 itibariyle %6,0 olarak tahmin edilmekte, 2016 ve 2017 yılları için sırasıyla %5,0 ve %5,3 olarak tahmin edilmektedir. Tabloda konumuzu ilgilendirdiği yönüyle dikkat çekici husus, Brüt Sabit Sermaye Yatırımlarının 2014 yılından sonra önemli düşüşler tahmin edilmesine rağmen, özellikle 2017'de %10,5 gibi bir seviyeye yükselme eğiliminin tahmin edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Nemitz, 2015).

2015 yılında yatırımlar, düşük miktarlarda artmış bulunmaktadır. 2014 yılında reel olarak %24,9 oranında yükselen brüt sabit yatırımlardaki büyüme, 2015 yılının ilk on ayında %1,6 oranında yavaşlamıştır. Kırgız Hükümeti 2016- 2018 arasında yatırımlarda, yılda %10 oranında bir artış beklemektedir. Kırgız ekonomisinin zayıflığı göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası yatırımcı kuruluşlar ve yabancı ülkelerden özellikle Rusya ve Çin, projelerin finansmanında önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle ulaştırma altyapısı, elektrik ve su sektörleri projeleri, iş imkânları sunmaktadır. Borçlanmanın devam etmesi sonucu, önümüzdeki yıllarda devletin dış borçlarının artmasına neden olabilecek, dolayısıyla, Uluslararası Para Fonu IMF'nin 2015 yılı sonu itibariyle Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın %60'ına ulaşacağı tahmin edilmektedir. 2014'te dış borçlar, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın %53'ü oranında gerçekleşmiştir. Avrasya Birliği (EAWU)'ne katılımın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla Rusya, Kırgızistan'a mevcut Kırgız-Rus Kalkınma Fonu kapsamında 1 milyar \$ finansman sağlamıştır. Fonlar, tarım ve gıda işleme, madencilik ve tekstil endüstrileri gibi projeler için kullanılacaktır. Bu fonlar da ağırlıklı olarak Kırgızistan Ekonomisinin Çin'den gelen ve yeniden ihraç edilen mal ve hizmetlerin üretimi ve yeniden değerlendirme yeniden yapılanmasında desteklemesi beklenmektedir (Nemitz, 2015).

Kırgızistan, hidroelektrik barajlarının inşası da dâhil olmak üzere ihracat tabanını genişletmek için yabancı yatırımları çekmeye çalışmaktadır (The World Factbook, Central Asia: Kyrgyzstan, 2017).

Tablo 4: Seçilmiş Büyük Projeler

Proje Başlığı	Yatırım Toplamı (Milyon \$)	Gerçekleşme Dönemi	Açıklamalar
Kambar-Ata Hidroelektrik Santrali-1 (1.860 Mw)	3.000	2013-2022	Elektrischeskije Stanzii (http://www.energo-es.kg) ve Inter RAO (Rusya)
Kırgızistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı	1.200	2013-2016	Çin'de Doğalgaz Boru Hattı İnşaatı Yapan Türkmenistan; Kırgız topraklarındaki uzunluğu 215 km.
Gaz Şebekelerinin Yenilenmesi ve İnşaatı	750	2030'a kadar	Gazprom (Rusya)
Narin Yukarı Nehir Kollarında Hidroelektrik Santral İstasyonu (238 Mw)	728	2013-2019	Yukarı Narin Hidroelektrik Santrali (http://www.narynhydro.kg)
Taşkömür Ferrosilikon, Alüminyum Toz Üretim Tesis İnşaatı	100	2014-2017	Posco (Kore); İlk aşamada (50,000 ton / yıl) 2015 sonunda planlanmıştır.
Dört Küçük Hidroelektrik Santral İnşaatı (65 Mw)	80	Belirtilmemiş	GEEN Genel Enerji (http://www.geen.eu)
Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu Hattı	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Finansman: Çin; Rota henüz belli değil, 2012 yılı fizibilite çalışmasına göre maliyet tahmini: 6,5 Milyar \$
Dsherui Altın Mevduat Gelişimi	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Wostok-Geoldobyscha (Rusya)

Kaynak: Nemitz Fabian, GTAI, Germany Trade & Invest, Eurasische Wirtschaftsunion (EAWU), 2015, <http://www.gtai.de/GTAI/Navigation/DE/Trade/Maerkte/suche,t=kirgisische-wirtschaft-waechst-dank-hoeherer-goldfoerderung.did=1360280.html>.

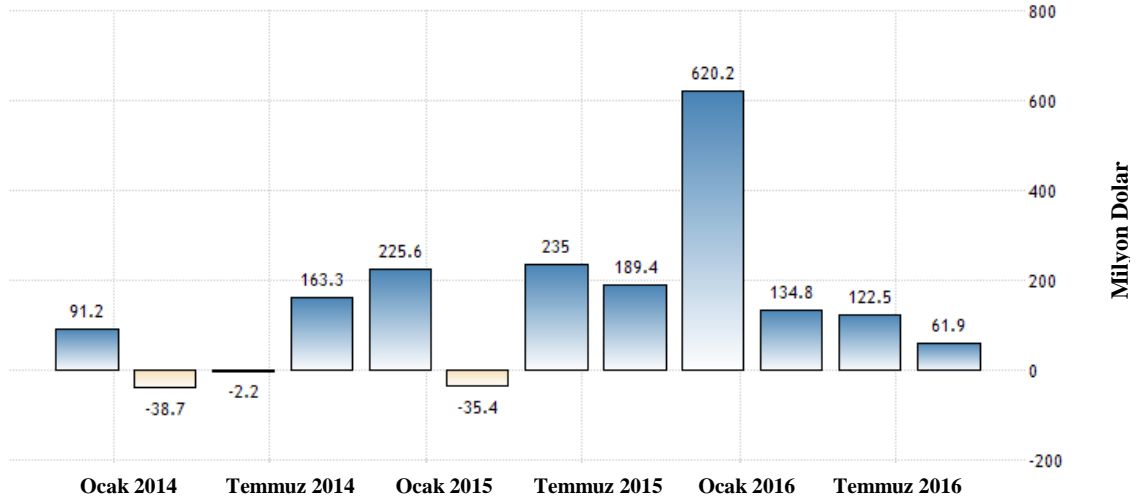
Tabloda Kırgızistan Ekonomisi açısından hayati önemdeki yabancı yatırımcıların seçilmiş büyük projeleri, milyon \$ olarak yatırım toplamları, gerçekleşme dönemleri ve yatırımcı ülkeler itibariyle incelenmektedir. 2013-2022 arası gerçekleşmesi planlanan 1.860 Mw gücünde Kambar-Ata Hidroelektrik Santrali-1 Projesi 3.000 milyon \$ yatırım tutarı ile Rusya tarafından üstlenilmiş bulunmaktadır. Kırgızistan- Çin Doğalgaz Boru Hattı, 2013-2016 arası gerçekleşmesi planlanmakta olup, Türkmenistan tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan 1.200 milyon \$ değerinde bir projedir. Yine Rusya tarafından üstlenilen diğer bir proje, Gaz Şebekelerinin Yenilenmesi ve İnşaatı Projesi olup, 750 milyon \$ değerinde ve 2030 yılına kadar gerçekleşmesi planlanmaktadır. 2013-2019 arası gerçekleşmesi planlanan bir diğer proje ise 238 Mw gücünde Narin Yukarı Nehir Kollarında Hidroelektrik Santral İstasyonu olup, 728 milyon \$ değerindedir. Bir Kore Firması da 2014-2017 arasında 100 milyon \$ tutarında Taşkömür Ferrosilikon, Alüminyum Toz Üretim Tesis İnşaatı Projesi'ni üstlenmiş bulunmaktadır. Bir Avrupa Birliği Firması ise 80 milyon \$ değerinde, 65 Mw gücünde dört küçük Hidroelektrik Santral İnşaatı Projesini gerçekleştirme yolundadır. Yine 2012 yılı fizibilite çalışmasına göre maliyet tahmini: 6,5 milyar \$ olan, finansmanı Çin tarafından karşılanacak Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu Hattı Projesi vardır. Bir diğer önemli proje de, Rusya tarafından gerçekleştirilmesi muhtemel Dsherui Altın Mevduat Gelişimi Projesi görülmektedir. Dolayısıyla başta Çin olmak üzere, Rusya, Kore ve Avrupa Birliği'nin bölgeye ve coğrafyaya ilgilerinin giderek arttığı söylenebilir (Nemitz, GTAI, Germany Trade & Invest, Eurasische Wirtschaftsunion-EAWU, 2015).

Kırgızistan'ın madencilik sektörü, yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Ülke, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında üçüncü büyük altın üreticisidir. Kumtor Altın İşletmeleri'ne yapılan yatırımlar ile Kanada, ülkedeki en önemli yabancı yatırımcı ülke konumuna gelmiştir. Kanada'ya

sırasıyla Kazakistan, Rusya, ABD, Türkiye, Almanya, İngiltere ve Çin izlemektedir. Doğrudan yabancı yatırımların önemli bir bölümü, sanayi sektöründe yoğunlaşmıştır. Yabancı yatırımlar açısından hidroelektrik, gıda sanayi, yüksek teknolojiler, altyapı ve turizm, fırsatlar sunan diğer önemli yatırım alanlarıdır (Yüce, 2013:1662).

Grafik 6: Kırgızistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları (Milyon \$)

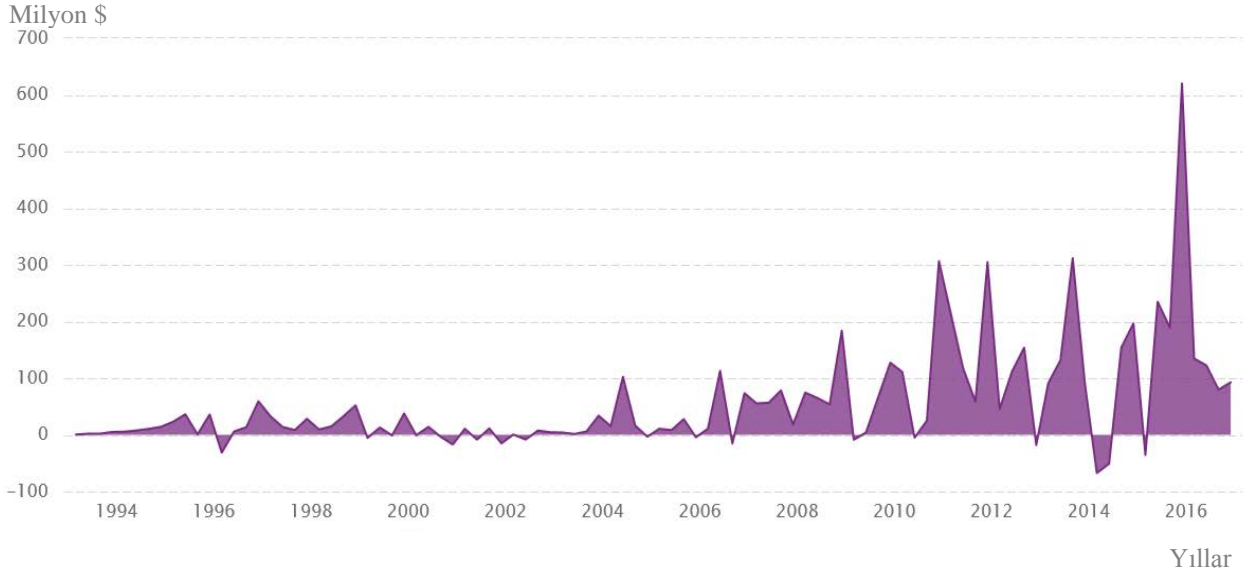

Kaynak: National Bank Of The Kyrgyz Republic, 2017, <http://www.tradingeconomics.com/kyrgyzstan/foreign-direct-investment>.

Ocak-Temmuz 2014 arasında Kırgızistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarları, grafikten de izlenebileceği gibi 91,2 milyon \$'dan sırasıyla -38,7 milyon \$'a, oradan da -2,2 milyon \$'a gerilemiş olup, Ocak-Temmuz 2014 arası yapılan doğrudan dış yatırımların miktarı, toplamda 50,3 milyon \$ olarak gerçekleştiği söylenebilir. Temmuz 2014 - Ocak 2015 arasında sırasıyla 163,3 milyon \$'la başlamış, 225,6 milyon \$ düzeyine yükselmiştir. Ocak-Temmuz 2015 periyodunda önce -35,4 milyon \$ düzeyine gerilemiş, dönem sonunda 235 milyon \$ düzeyine yükselmiş bulunmaktadır. Temmuz 2015 - Ocak 2016 aralığında, önceki 235 milyon \$ seviyesinden, 189,4 milyon \$'a gerilemiş olmasına rağmen ülke, dönem sonunda bağımsızlığından bu yana tarihinin en yüksek doğrudan yabancı yatırım miktarı olan 620,2 milyon \$ düzeyine ulaşmıştır. Ocak-Temmuz 2016 aralığında ise, düşüşler dikkat çekmekte olup, sırasıyla 134,8 milyon \$'dan 122,5 milyon \$'a, oradan da 61,9 milyon \$ düzeyine gerilemiştir.

Yukarıdaki bu iniş ve çıkışların, dolayısıyla ülkeye giriş ve çıkış yapan doğrudan yabancı sermaye miktarları giriş çıkışlarının birçok nedenleri bulunmaktadır. Önemli olan, Kırgızistan'ın bundan sonra ülkeye yabancı sermaye girişlerini arttırmak için ne ya da neler yapması gerektiğidir. Bu bağlamda Kırgızistan'a yabancı sermaye girişinin artması için yatırımcılara uygun bir atmosferin oluşturulması, hukuki güvencelerin ve idari kolaylıkların sağlanması, büyük önem taşımaktadır (Çağlayan, 2013:1172).

Grafik 7: Aylık Periyotlar İtibariyle Mart 1993-Aralık 2016 Dönemi Kırgızistan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)

Üçer	Aylık	Periyotlar	İtibariyle
En Son	Önceki	En Düşük	En Yüksek
Aralık/2016	Eylül/2016	Mart/2014	Aralık/2015
92,8 milyon \$	79,8 milyon \$	-67,3 milyon \$	620,2 milyon \$

Kaynak: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/kyrgyzstan/foreign-direct-investment>, (2017).

Grafikte, Kırgızistan'daki doğrudan yabancı yatırımlar, Mart 1993'ten Aralık 2016'ya kadar üçer aylık periyotlar halinde ABD doları cinsinden incelenmektedir. Kırgızistan'ın doğrudan yabancı yatırım miktarı, Eylül 2016 döneminde 79,8 milyon \$ artışa kıyasla Aralık 2016'da 92,8 milyon \$'a yükselmiştir. Aralık 2015'te 620,2 milyon \$ ile tüm zamanların en yüksek değerine, Mart 2014'te ise -67,3 milyon \$ ile de rekor bir düşüş seviyesine sahne olmuştur. Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası, ABD \$'ı cinsinden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına imkân sağlamış bulunmaktadır. 2000 yılı ilk çeyreğinden önce yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, Uluslararası Para Fonu'ndan kaynaklanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarda büyüme, Aralık 2016 itibariyle ülkenin nominal GSYİH' sinin %4,5'ine karşılık gelmektedir (<https://www.ceicdata.com/en/indicator/kyrgyzstan/foreign-direct-investment>, 2017).

5. KIRGIZİSTAN EKONOMİSİNDEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Kapalı coğrafi konum, planlı sosyalist ekonominin yıllarca devam etmesi ve ülkedeki altyapının yetersiz olması, Kırgız Ekonomisinin temel sorunları olarak sıralanabilir. Öte yandan Kırgızistan'ın, yabancı yatırımları desteklemesi ve politik olarak kolaylıklar sağlaması, ekonomik reformlar açısından bölgesinde bir lider olarak kabul edilmesini sağlamaktadır (Scholl, 2009:31).

Kırgızistan Avrasya Ekonomik Birliği'nin üyesidir. Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, Avrupa Birliği - Rusya ilişkilerinin uzun vadede olumlu bir seyir izlemesiyle mümkün olabileceği

ifade edilebilir. Buna karşın, ABD'nin bölgede gelecekte küresel güç olarak ne gibi roller üstleneceği de açık bir soru olarak ortada durmaktadır (Böttge ve Plottka, 2017:4).

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Çin arasındaki ilk demiryolu bağlantısı yalnızca 1990 yılında açılmış olup, 1990'lı yıllardan önce Rusya'nın güney komşularına demiryolu bağlantısı kurulamamış, hatta Orta Asya ile Çin arasındaki yolların güvensizliği nedeniyle, uzun süreler bu yollar kapalı kalmıştır. Bakım ve onarımın yetersiz olması nedeniyle, ulaştırma ve boru hattı altyapısı, 1991'den beri uluslararası ticaretin önünde büyük bir engel teşkil etmiş bulunmaktadır. Ticaret ancak 1991 yılından sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Çin'in Sincan Özerk Bölgesi ya da İran gibi komşuları arasındaki sağlıklı ve güvenli olarak sağlanabilmiştir (Pomfret, 2003:12-13).

Ülkede ilk faaliyete geçen elçilik ABD Büyükelçiliği'dir. Sinema ve televizyonlarda ABD filmleri sıkça gösterildiğinden, Amerika'ya karşı hayranlık duyguları, giderek artmakta ve bu hayat tarzına özeni doğmaktadır. Kırgızistan özellikle Çin, Hindistan, Pakistan, Bangladeş İsrail, Almanya ile ilişkilerini geliştirmektedir. Çinliler büyük bir otel inşa etmiş, Koreliler ise bir renkli televizyon fabrikası kurmuştur (Avşar, Solak, Yorulmaz ve Yorulmaz, 1994:85-88).

Orta Asya coğrafyası her zaman büyük güçlü ekonomilerin güçlerini gösterdiği demokratik idealler ve piyasa ekonomisinin bir savaş alanı haline dönüştüğü bir alan olarak görülmektedir. Her ne kadar çoğu zaman yasadışı faaliyetlerle ilişkili olmasına rağmen, ekonominin önemli sektörlerinin bankacılık sistemine erişimi, istediklerinde çok kolay olduğundan, yabancı yatırımcılar çekilmişlerdir. Buna en bariz örnek olarak Kırgızistan gösterilebilir. Bir taraftan Pekin ile Duşanbe, Taşkent, Almatı ve Bişkek arasında çok sayıda iş birliği anlaşması olmasına rağmen sona erdirilmiş ve Pekin, Şanghai İşbirliği Örgütü dolayısıyla Rusya ile işbirliği konusunda dengeli bir konuma ulaşmış olmasına rağmen Çin, dikkatle hedeflediği yatırım stratejilerini gerçekleştirme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Rusya da başarıyla Orta Asya'daki nüfuzunu ve gücünü pekiştirmek için, ticareti kullanmayı başarmıştır. Çin veya Rus çıkarlarının olduğu çeşitli ekonomik faaliyetlerin incelenmesi, örneğin birçok durumda hukuki, kurumsal, yönetsel ve kâr amaçlı olarak mülkiyet, şeffaflık gibi kurallar, bir lüks olarak görülmekte ve bu nedenle dikkate alınmayabilmektedirler. Ticari işlemlerde hükümet katılımı, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanmasında çok az görülebilmektedir. Çeşitli ticari faaliyetler ancak rejimin, dolayısıyla gölge devletin korunması, hayatta kalması, güvende olmasına katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilmesini sağlayan enstrümanlar olarak görülmektedir. Çin ve Rusya'nın bölgede üstlendikleri roller güvenliğin sağlanması ve benzeri faaliyetler olmamasına rağmen, bunun aksine 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika Birleşik Devletleri çeşitli güvenlik kaygılarıyla bölgede askeri üs anlaşmaları ve uygulamalarına yönelmiştir. Bu ticaret anlaşmalarıyla ABD, Çin ve Rusya'ya karşı kendi ulusal önceliklerini korumak amacıyla, batılı piyasa mekanizmalarını söz sahibi yapma çabasıdadır. Orta Asya'daki güvenlik, doğrudan jeopolitik durumdan kaynaklanmakta olup, dış aktörlerin güç oyunlarını sergiledikleri bir sahne olarak kullanılmaktadır. Bağımsızlıktan bu yana Orta Asya'da meşru ticari çıkarlar ve yatırım fırsatlarının ortaya çıkması kuşkusuz, ekonomik istikrarın yayılmasına katkıda bulunmaya devam edecektir. ABD, Rusya ve Çin bölgede jeo-ekonomik oyunlar oynadıkları sürece, görünüm olarak istikrarın korunacağı söylenebilir. Bu durum, dolayısıyla istikrarın sağlanması, her ülkenin çıkarıdır. Ancak, herkes bu politikanın uzun vadeli sürdürülebilirliğini sebebi ne olursa olsun herhangi bir göç sorunu ya da istikrarsızlık söz konusu olduğunda, bir katalizör olarak sorumluluk alıp alamayacağı konusunda kendini sorgulamalı ve tanımalıdır (Makarenko, 2009).

6. SONUÇ

Günümüzde yerli ve milli ekonomilerin önem kazandığı, dolayısıyla ülke ekonomisi dâhilinde gerek duyulan yatırımların yine ülke ekonomisinde gerçekleştirilmesi gerektiği gerek iktisadi gerekse de siyasi alanlarda rollerin açık ve net olarak sergilendiği bir ortamda, her bağımsız ülkenin yabancı yatırımları kendine göre farklı kriterleri dikkate alarak değerlendirmesi kadar doğal bir şey olamayacağı söylenebilir.

Özellikle Türk Cumhuriyet'leri ve Kırgızistan'ın bulunduğu coğrafya hassasiyetleri ve sahip olunan zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları nedeniyle, gelişme ve kalkınmanın yerli, milli ve sürdürülebilir olabilmesi amacıyla azami gayret gösterilmesi, ülkenin her zaman göz önünde bulundurması gereken vazgeçilmez stratejilerden biri olmalıdır.

Son yıllarda Çin ve Rusya'nın dünya ekonomisinde belirleyici rol oynamaya başlamaları, batı bloğunu da etkilemiş gerek Avrupa Birliği gerekse de diğer coğrafyalarla ticari ilişkilerin artırılması yönünde olumlu, bölge ve Kırgız Ekonomisine her zamankinden daha fazla katkıda bulunabilecek faaliyetler gözlemlenmektedir. Ticaret yollarının güvenliği, mal ve hizmet ticaretinin olmazsa olmazlarından kabul edildiğinden, İpekyolu olarak bilinen eski ticaret yollarının tekrar faaliyete geçirilme çabalarının hem bölge hem de komşu coğrafyalardaki ekonomiler açısından olumlu sonuçlara neden olacağı ifade edilebilir.

Öte yandan, Kırgız Ekonomisi'ne bölgenin ve dünya ekonomisinin önemli ülkelerinden olan Çin ve Rus etkileri gözden kaçırılmamalıdır. Amaç bağcığı kovmak değil, hep birlikte üzüm yemek olduğuna göre, bu üzümü yerken de bölgenin iktisadi, idari ve siyasi ilişkilerini sağlamlaştıran bütün yatırımlarının güvenliği ön planda tutulmalı gerek Kırgızistan'ın gerekse de diğer bölge ekonomilerinin çıkarları da dikkate alınarak; çatışmasız, güvenli ve sürdürülebilir bir ortamda büyüme, gelişme ve kalkınmanın gerçekleşme yolları her zaman açık tutulmalıdır.

Kırgızistan gerek politik gerekse de siyasi olarak hem doğu hem de batı bloğunun, diğer bir deyişle sosyalizmden kapitalizmle geçişin hem coğrafi hem de fiili olarak yaşandığı bir kavşak noktası olarak sağlıklı, sürdürülebilir bir gelişme ve kalkınmayı sağlayabilme amacıyla, ülkeye yatırım yapacak olan yabancı sermayeye kapılarını açarken, aşağıdaki hususları, özellikle dikkate alarak öngörmeli ve sorgulamalıdır:

1. Yabancı Sermayenin ülke ekonomisine katkıda bulunmasının açık ve gizli nedenleri,
2. Yabancı Sermayenin ülke ekonomisinde sektörler itibariyle dağılım miktarları,
3. Yabancı Sermayenin ülke ekonomisinde aynı ya da farklı isimler, faaliyet alanları olarak yaptığı ya da yapacağı yatırım miktarları,
4. Kısa, orta ve uzun vadede yabancı sermayenin ülke ekonomisindeki hedefleri,
5. Yabancı Sermayenin aynı ya da farklı isimler, faaliyet alanları olarak komşu coğrafyalarda yaptığı ya da yapacağı yatırım miktarları,
6. Yabancı Sermayenin aynı ya da farklı isimler, faaliyet alanları olarak dünya ekonomisinde şimdiye kadar yaptığı ya da gelecekte yapacağı ya da yapmayı düşündüğü yatırım miktarları.

Dimyat'a pirince giderken, eldeki bulgurdan olmanın gereksiz olduğu ortadadır. Yerli üreticileri de korumak; her zaman ne şart altında olunursa olunsun, ülke ekonomi yönetiminin en temel görevlerinden olmalıdır. Kırgızistan, coğrafi konumu itibariyle doğu ile batı arasında stratejik bir konumda, bir geçiş yolu üzerinde bulunduğundan, ülkeye yatırım yapacak yabancı sermayeyi bazı süzgeçlerden geçirmek durumundadır. Ülkede yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılar ya da ülkeye gelmek isteyen yabancı sermaye kâr elde etme dışında,

1. Ülkeye katkıda bulunmak isteme nedenleri nelerdir ya da neler olabilir?
2. Niçin ilgili sektöre ilgi duymaktadır?

3. Hangi alanda ya da alanlarda faaliyetlerde bulunacaktır?
4. Hangi sektör ya da sektörlerde hizmet vermeyi düşünmektedir?
5. Kısa, orta ve uzun vadede iktisadi, idari ya da siyasi hedefleri var mıdır? Varsa nelerdir?

gibi birçok sorunsalın açık ve net bir şekilde öngörülmesi, teyit edilmesi ya da ortaya konulması, ülkenin bulunduğu jeopolitik konumu ve iktisadi bağımsızlığına sahip olarak, dolayısıyla iktisadi bağımsızlığından vazgeçmeden gelişme ve kalkınmasını gerçekleştirebilmesi için önemli gerekli ve yeter şart olarak görülmektedir.

Önemli Türk Cumhuriyetleri'nden olan, özellikle batı ve doğu bloğunun âdeta bir geçiş noktasında bulunan Kırgızistan'ın dünyaya açılmada, dolayısıyla yabancı sermayenin ülkede yatırım yapmasında Türkiye Cumhuriyeti'nden beklentilerinin arttığı, bu konuda ülkeye yatırım yapacak yabancı sermayenin Türkiye Cumhuriyeti yoluyla hareket etmesiyle Kırgızistan'da güvenli, kabul edilebilir, sürekli ve sürdürülebilir bir gelişme ve kalkınmanın sağlanabileceği, her dönemdekinden daha fazla itina gösterilmesi gereken hammadde ve enerji kaynakları ve yolları, çatışmalarının süregeldiği coğrafyalar dikkate alındığında, yabana atılamayacak bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kırgızistan, bütün bu yolların bir kavşak noktası konumundaki coğrafi yapısıyla Türkiye'nin katkılarına her zamankinden daha çok gereksinim duymakta, bu bağlamda Türkiye'nin Çin ve Rus ekonomileriyle iş birliklerinde gerek Kırgızistan'a giriş ve çıkış yapan ya da yapacak olan Türk mal ve hizmetlerinin, gerekse de Çin'den Türkiye'ye gelecek mal ve hizmetlerin en güvenli bir kara limanı olduğu, hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

Bulunduğu coğrafya itibariyle doğu ile batı bloğunun karşı karşıya geldiği bir konumda olması nedeniyle Kırgızistan, bağımsızlıktan bu yana gerek komşu ülkeler gerekse de diğer dünya ülkeleri ile yapacağı iktisadi, idari ya da siyasi anlaşmalarında eski dostu ya da dostlarını yeni düşman, yeni dostlarını da eski düşman haline getirmeyecek hassasiyetlerle hareket etmelidir.

Günümüzde gerek iktisadi gerek idari ya da siyasi alanlarda yazılan çizilen anlaşmalar, pratikte farklı uygulamalara sahne olabilmektedir. Önemli ve cari olan fiili durum olduğundan, özellikle Kırgızistan yabancı sermayeyi ülkeye davet ederken ya da teşvik ederken, uygulamada dolayısıyla pratikte görülebilecek ya da doğabilecek farklılıkları da öngörerek hareket etmesi, günümüzün haberleşme ve ulaşım alanında görünen ve görülemeyen koşullarını da kullanarak bulunduğu coğrafyada ciddi, kalıcı ve sürdürülebilir iktisadi gelişme ve kalkınmayı gerçekleştirebilir.

Doğrudan yabancı yatırımların Kırgızistan'a girişinde iç ve dış güvenlik konularında da azami dikkat ve özen gösterilebilmelidir. Örneğin, bir terör saldırısında etkisiz hale getirilen, yakalanan, varsa kimliğini taşıdığı coğrafyaya iade edilen saldırgan ya da örgütlerin; başka bir kılık, maske ya da görünümde doğrudan yabancı sermaye olarak kapımızda rahatça görülemeyeceğini söylemek mümkün olmayabilmektedir. Halk deyimiyle günümüzde kapıdan kovulan bir düşman, bacadan kolaylıkla girebilmekte ya da tam aksi ifadeyle bacadan kaçan bir düşman, kapınızın önünde bir anda yüklü sermayelerle bitebilmektedir. Yabancı sermayenin ülkeye gelmesi, üretim, istihdam, milli gelir seviyesini yükseltmesi, dolayısıyla halkın refah düzeyini iktisadi gelişme ve kalkınmayı sağlayarak gerçekleştireceği beklenirken, düşmanınızı kendi kucağınızda büyütmenin de söz konusu olabileceği durumların da her zamankinden daha dikkatle takip edilerek, gözden kaçırılmaması gereken bir realite olduğu, özellikle Orta Asya coğrafyası gibi çatışma alanı olabilecek coğrafyalarda bir kat daha fazla önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Abazov, R. (2017). Sovyet Sisteminde Kırgızistan: Millî Devletin İnşası ve Millî Kimliğin Doğuşu. [https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357748\(ET:25.04.2017\)](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357748(ET:25.04.2017)).
- Avrasya Dosyası, (1997). Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Bülteni, Kırgızistan Özel Sayısı, TİKA Yayınları, Ankara.
- Avşar, Z., Solak, F., Yorulmaz, F. & Yorulmaz, A. (1994). Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, Vadi Yayınları: 22. Ankara.
- Ausländische Direktinvestitionen, [http://www.oecd-ilibrary.org/economics/die-oecd-in-zahlen-und-fakten-2013/auslandische-direktinvestitionen_factbook-2013-34-de\(ET:23.05.2017\)](http://www.oecd-ilibrary.org/economics/die-oecd-in-zahlen-und-fakten-2013/auslandische-direktinvestitionen_factbook-2013-34-de(ET:23.05.2017)).
- Auswaertiges Amt, [http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Kirgisistan/Wirtschaft_node.html\(ET:06.05.2017\)](http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Kirgisistan/Wirtschaft_node.html(ET:06.05.2017)).
- Böttge Katrin, Plottka Julian, (2017), “Auf dem Weg zu einer neuen EU-Zentralasienstrategie”, Institut für Europäische Politik, Zentralasien-Analysen Nr. 111, [http://www.laenderanalysen.de/zentralasien/pdf/ZentralasienAnalysen111.pdf\(ET:22.04.2017\)](http://www.laenderanalysen.de/zentralasien/pdf/ZentralasienAnalysen111.pdf(ET:22.04.2017)).
- Ceic, A. (2017). Euromoney Institutional Investor Company, [https://www.ceicdata.com/en/indicator/kyrgyzstan/foreign-direct-investment\(ET:24.04.2017\)](https://www.ceicdata.com/en/indicator/kyrgyzstan/foreign-direct-investment(ET:24.04.2017)).
- Çağlayan, Z. (2013). Türk Dünyası ile Ekonomik ve Ticari ilişkiler. Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı. 53(1):1172.
- Flechtner, S. & Schreiber, D. (2015). Kirgistan: Zu den Gipfeln von Tien Schan und Pamir, Trescher Verlag, Berlin, [https://books.google.com.tr/books?id=EcJVBgA_AQBAJ&pg=PA77&dq=kirgistan+wirtschaftliche+Lage&source=bl&ots=37tBsQVZMU&sig=sudhyTmcebvR9TQ17xeGD9yMtRo&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjR1Mfb87LTAhXhA8AKHRkjDA8Q6AEIVTAG#v=onepage&q=kirgistan%20wirtschaftliche%20Lage&f=false\(ET:20.04.2017\)](https://books.google.com.tr/books?id=EcJVBgA_AQBAJ&pg=PA77&dq=kirgistan+wirtschaftliche+Lage&source=bl&ots=37tBsQVZMU&sig=sudhyTmcebvR9TQ17xeGD9yMtRo&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjR1Mfb87LTAhXhA8AKHRkjDA8Q6AEIVTAG#v=onepage&q=kirgistan%20wirtschaftliche%20Lage&f=false(ET:20.04.2017))
- GTAI, Germany Trade & Invest, Eurasische Wirtschaftsunion (EAWU), 2017, [http://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/MKT/2017/02/mkt201702148008_20914_wirtschaftsdaten-kompakt---eurasische-wirtschaftsunion.pdf?v=5\(ET:08.05.2017\)](http://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/MKT/2017/02/mkt201702148008_20914_wirtschaftsdaten-kompakt---eurasische-wirtschaftsunion.pdf?v=5(ET:08.05.2017)).
- GTAI, Germany Trade & Invest, Eurasische Wirtschaftsunion (EAWU), 2017, [http://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/MKT/2017/02/mkt201702148008_20914_wirtschaftsdaten-kompakt---eurasische-wirtschaftsunion.pdf?v=5\(ET:08.05.2017\)](http://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/MKT/2017/02/mkt201702148008_20914_wirtschaftsdaten-kompakt---eurasische-wirtschaftsunion.pdf?v=5(ET:08.05.2017)).
- GTAI, Germany Trade & Invest, Wirtschaftsdaten Kompakt, Kirgisistan, 2016, [http://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/PUB/2016/05/pub201605302056_16991_wirtschaftsdaten-kompakt---kirgisistan--juni-2016.pdf?v=1\(ET:08.05.2017\)](http://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/PUB/2016/05/pub201605302056_16991_wirtschaftsdaten-kompakt---kirgisistan--juni-2016.pdf?v=1(ET:08.05.2017)).
- Hemmer Hans-Rimbert, Krüger Ralf, Seith Jennifer, (2006), “Ausländische Direktinvestitionen– Flankierende Maßnahmen des Staates”, Justus – Liebig – Universität Giessen, [http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2006/2763/pdf/EntoekDisk-2006-36.pdf\(ET:23.05.2017\)](http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2006/2763/pdf/EntoekDisk-2006-36.pdf(ET:23.05.2017)).
- Jost, T. (2017). “Direkt investitionen und Standort Deutschland”, (1997), Diskussionspapier 2/97 Volkswirtschaftliche Forschungsgruppe der Deutschen Bundesbank, [http://www.bundesbank.de/Redaktion/DE/Downloads/Veroeffentlichungen/Diskussionspapier_e_1/1997/1997_06_01_dkp_02.pdf?__blob=publicationFile\(ET:23.05.2017\)](http://www.bundesbank.de/Redaktion/DE/Downloads/Veroeffentlichungen/Diskussionspapier_e_1/1997/1997_06_01_dkp_02.pdf?__blob=publicationFile(ET:23.05.2017)).
- Makarenko, T. (2009), “Zentralasien: wo Macht, Politik und Wirtschaft aufeinanderprallen”, [http://www.nato.int/docu/review/2009/Asia/central_asian_geopolitics/DE/\(ET:22.05.2017\)](http://www.nato.int/docu/review/2009/Asia/central_asian_geopolitics/DE/(ET:22.05.2017)).

- Nemitz, F. (2017). GTAI, Germany Trade & Invest, Eurasische Wirtschaftsunion (EAWU), (2015), <http://www.gtai.de/GTAI/Navigation/DE/Trade/Maerkte/suche,t=kirgisische-wirtschaft-waechst-dank-hoeherer-goldfoerderung,did=1360280.html>(ET:08.05.2017).
- OECD Library, Ausländische Direktinvestitionen, http://www.oecd-ilibrary.org/sites/978926_4125_476-de/04/02/01/index.html?itemId=/content/chapter/9789264125469-38-de (ET:08.05.2017).
- Pomfret, R. (2017). Central Asia Since 1991: The Experience Of The New Independent States, <https://Www.Oecd.Org/Countries/Kyrgyzstan/5961227.Pdf> (ET:25.04.2017).
- Scholl, T. (2017). Kirgistan: zu den Gipfeln von Tien-Schan und Pamir, Trescher Verlag, 2009, https://books.google.com.tr/books?id=4r_OeIQ07AAC&pg=PA34&lpg=PA34&dq=direkte+ausl%C3%A4ndische+Investitionen+in+Kirgistan&source=bl&ots=T3-werl1m&sig=6SFodb-7FAJJKaJ8dLkziopeqGg&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjf3_WPot7TAhXJBSwKHYeeAdAQ6AEIMzAC#v=onepage&q&f=false (ET:22.05.2017).
- Solak, F. (2017). “Kırgızistan'da Dış Ticaretin Gelişimi ve Türkiye İle İlişkiler”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357757> (ET: 25.04.2017).
- The World Factbook, Central Asia: Kyrgyzstan, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html> (ET: 24.04.2017).
- Wirtschaft In Kirgistan, <http://www.eu-asien.de/Kirgistan/Uebersicht/Wirtschaft-Kirgistan.html> (ET:25.04.2017).
- Wirtschaftslexikon / Direktinvestitionen, (2017), <http://www.wirtschaftslexikon24.com/d/direktinvestitionen/direktinvestitionen.htm> (ET:23.05.2017).
- Worldbank, http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2015&locations=KG&name_desc=true&start=1993&view=chart (07.05.2017).
- Worldbank, http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?end=2015&locations=KG&name_desc=true&start=1993&view=chart (ET:07.05.2017).
- Worldbank, http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DREM.CD.DT?end=2015&locations=KG&name_desc=true&start=1970&view=chart (ET:07.05.2017).
- Yüce, M. (2013). Kırgızistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile ilişkileri. Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı, 54(2):1662.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ 3+1 İŞBAŞI EĞİTİMİ MODELİNE YAKLAŞIMLARI: DENİZLİ İLİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

A FIELD RESEARCH IN DENİZLİ PROVINCE REGARDING APPROACHES OF ACCOUNTING PROFESSIONALS TOWARDS 3+1 ON- THE JOB-TRAINING MODEL

DOI: 10.25204/iktisad.353499

Emin YÜREKLİ*

Bülent ARPAT**

Burak ÇAMURDAN***

Öz

Meslek Yüksekokulu Muhasebe bölümü öğrencilerinin iş hayatında daha donanımlı ve aranan nitelikte bireyler olarak çalışabilmeleri için 3+1 işbaşı eğitimi programları geliştirilmiştir. Muhasebe mesleğinin gelecekteki temsilcileri olarak görülmesi gereken stajyerlerin, nitelikli bireyler olarak mesleğe kazandırılması aşamasında muhasebe meslek mensuplarının ve meslek odalarının da önemli görevleri vardır. Bu araştırmanın amacı; muhasebe meslek mensuplarının 3+1 işbaşı eğitimi programına yaklaşımını incelemek, beklentilerini ortaya koymak ve bu beklentileri karşılayabilecek çözüm önerileri sunmaktır. Araştırma Denizli il merkezinde en az 10 yıl faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına uygulanmıştır. Araştırma sonucunda muhasebe meslek mensuplarının stajyerlerden en önemli beklentileri belge düzeni, paket program bilgisi, ön muhasebe, sorumluluk ve etik ile ilgili yeterlilikleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca 3+1 işbaşı eğitimi programı ile ilgili meslek odaların İnteraktif eğitim ortamlarında muhasebe meslek mensuplarına bu programın tanıtılarak zaman ve mekândan bağımsız olmasının yanında ihtiyaç halinde hızlı ulaşımlarının sağlanması gibi sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşbaşı eğitim modeli, muhasebe, meslek yüksekokulları.

Jel Kodları: M40, M41.

Abstract

3+1 on-the-job training programs have been developed in order to enable the students of Accounting Department of Vocational School to work as more qualified and desired individuals in business life. Accounting professionals and occupational chambers also have important duties in the process of recruiting trainees who should be seen as future representatives of the accounting profession as qualified individuals. The purposes of this research are to examine the approach to accounting profession members' 3+1 on-the-job training program, to put forth expectations and to offer solutions that can meet these expectations. The research was applied to accounting professionals who have been in Denizli city centre for at least 10 years. As a result of the research, the most important expectations of the accounting professions from the trainees are on the plan of document system, package program knowledge, pre-accounting, responsibility and ethics. In addition to the 3+1 on-the-job training program, professional chambers of accounting profession members in the interactive educational environments are introduced to this program to be independent of time and space, and also to obtain the results as quickly as possible.

Keywords: On-the-job training model, accounting, vocational schools.

Jel Codes: M40, M41.

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, eyurekli@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7845-0878 (Sorumlu Yazar/Corresponding Author).

** Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Honaz Meslek Yüksekokulu, barpat@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3512-9969

*** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Honaz Meslek Yüksekokulu, bcamurdan@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4342-2946

1. GİRİŞ

Muhasebe meslek mensupları, ekonominin işlevi sürecinde hayati bir öneme sahiptir. Ülke ekonomilerinin kayıt altında tutulması ve gelecek stratejilerinin belirlenmesinde gerekli verileri sunması yönüyle tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kanunlarla koruma altına alınmış bir meslek grubu haline gelmiştir.

Muhasebe meslek mensupları, Türkiye’de 3568 Sayılı Kanun’da yapılan değişiklikler ile 5786 Sayılı Kanun kapsamında:

- Serbest muhasebeci mali müşavirler (SMMM) ve
- Yeminli mali müşavirler (YMM) olmak üzere iki grupta sınıflandırılmaktadır.

Her bir grup dâhilinde yer alan meslek mensuplarının görevleri ve sınırlılıkları kanunla belirlenmiştir. Özellikle Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerin nerdeyse tamamı, serbest muhasebeci mali müşavirlerin yetki sınırları içinde hizmet satın almaktadır.

Kanun kapsamında belirtilen meslek gruplarına yönelik meslek konuları kısaca; defter tutmak, finansal tablolar oluşturmak ve beyannameler düzenlemek, muhasebe sistemleri kurmak, müşavirlik, bilirkişilik ve benzeri işleri yapmak şeklinde ifade edilmektedir (Kutlu, 2008). Mesleklerinin konuları itibarıyla oldukça önemli bir yere sahip olan muhasebe meslek mensupları, mesleklerinin icrasında yaşadıkları sıkıntılara rağmen oldukça önemli bir özveri göstermektedirler (Yereli, 2006).

Muhasebe meslek mensuplarının yapmış oldukları ve sermaye piyasalarını etkileyen finansal raporları hazırlamaları ve denetlemeleri yönüyle bir sosyal sorumluluğu da bulunmaktadır. Bu sorumluluk gereği muhasebe meslek mensuplarının tarafsız davranabilmesi mesleklerinin gereğidir (Fidan ve Subaşı, 2014). Bununla birlikte muhasebe meslek mensupları doğrudan iş dünyası ile iletişim kuran ve bu iletişim kalitesi ekonomiyi doğrudan etkileyen özel bir meslek grubudur (Öztürk vd., 2011).

Muhasebe meslek mensuplarının işbaşı eğitim modeline yaklaşımlarının ortaya konması, sürecin sağlıklı ilerlemesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, literatüre katkı sağlayacak araştırma makalelerinin sürecin optimize edilmesinde anahtar kaynaklar olabileceği düşünülmektedir. Araştırmamızın amacı bu kapsamda, muhasebe meslek mensuplarının 3+1 işbaşı eğitimi modeline yaklaşımlarının Denizli ilindeki bir alan araştırması çerçevesinde belirlenmesidir. Araştırma kapsamında elde edilecek verilerin, 3+1 işbaşı eğitim modeli literatürüne katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

2. 3+1 İŞBAŞI EĞİTİM PROGRAMI

Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarının kalitesinin önemine dikkat çekmek ve daha kaliteli bir süreçten geçmelerine yönelik yapılan çalışmalar ülkemizde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu kapsamda, 3+1 eğitim modeli, Meslek Yüksekokulları (MYO) öğrencilerinin istihdam odaklı olarak yetiştirilmelerini sağlamak amacıyla geliştirilen, eğitim-öğretimin üç dönemi boyunca okulda ders, kalan bir dönemde ise işletmelerde uygulamalı olarak gerçekleştirilmesini öngören bir modeldir (Akşit vd., 2016). Bu kapsamda model değerlendirildiğinde öğrencilerin eğitim hayatları sonrasında şirketlerle daha rahat iletişim kurabilecekleri bir pozisyon kazanmaktadırlar. Bu yönüyle model, aktif işgücü piyasası politikalarından biri olarak önem kazanmakta ve diğer modellerden ayrılmaktadır (Karadeniz vd., 2013).

Genel olarak 15-60 gün arasında değişen ve “zorunlu staj” ya da “yaz stajı” olarak da ifade edilen yöntemler ile Türkiye’de, mesleki eğitim ile istihdam kavramları arasında uygulamada son derece zayıf bir model olarak ortaya çıkmıştır (Özsoy, 2015). Ancak bu modele karşılık 16 haftalık bir süreçte işbaşı eğitimini içeren 3+1 modeli ile bu ilişkiyi güçlendirilerek yenilikçi, bilgi ve beceri

sahibi bireyler yetiştirilmesinin yanı sıra bu modelle iş dünyasının taleplerinin karşılanması hedeflenmekte, nihai hedef olarak ise ülke kalkınmasına katkıda bulunacak bireyler yetiştirmek (Atalı vd., 2016) olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç sonucunda 1.7.2017 tarihinde Yükseköğrenim Kurumu tarafından duyurulan ve “Yeni YÖK” olarak da yasalaşan düzenleme, meslek yüksekokullarının 3+1 eğitim modeli ile hedeflenen sonuçlara atıf yapmaktadır (www.yok.gov.tr). Yasalaşan düzenlemeye göre;

- Beceri odaklı insan kaynağı ihtiyacına sahip olan MYO’ların bu ihtiyacına yönelik bir kurul oluşturmak ve bu kurula dış paydaş olan iş dünyasının aktif katılımını sağlamak,
- İş dünyası ile güçlü bağlar kurmasına yönelik olarak MYO’ların organize sanayi bölgelerinde aktif yer almasını sağlamak,

ana hedefler olarak dikkat çekmektedir.

Sakarya Üniversitesi Ali Fuat Cebesoy MYO’dan 75 öğrencinin katılım sağladığı çalışmada, 3+1 modelinin öğrencilerin algıları üzerine etkileri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin %89’u uygulama tecrübesi kazandığını, %93’ü kariyer planına katkı sağladığını ve %62,6’sı iş teklifi aldıkları yönünde bilgiler vermiştir (Türk vd., 2016). 3+1 iş modelinin araştırıldığı bir diğer çalışmada Honaz MYO’dan katılımcılar yer almıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin %44’ünün uygulama süresi içinde işverenlerden iş teklifi aldıkları bulgusu oldukça dikkat çekicidir (Karadeniz ve Kumaş, 2016).

Honaz Meslek Yüksekokulunda okuyan ve işbaşı eğitim programı kapsamında bulunan öğrencilerin, işbaşı eğitim programından elde ettikleri memnuniyet algılarına etkisi olan faktörlerin istatistiksel analiz yöntemleriyle belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada Arpat vd. (2017), 163 öğrenciye anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS paket programında analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, kadın öğrencilerin erkek öğrencilere, bahar döneminde staj yapan öğrencilerin güz döneminde staj yapan öğrencilere, normal öğretimde okuyan öğrencilerin, ikinci öğretimde okuyan öğrencilere, İşkur üzerinden staj yapan öğrencilerin, üniversite üzerinden staj yapan öğrencilere, servisin hizmeti verilen işletmelerde eğitim alan öğrencilerin servis hizmetinin verilmediği işletmelerde eğitim alan öğrencilere göre işbaşı eğitim programından memnuniyetleri bakımından daha fazla memnun oldukları ve anlamlı farklılıkların olduğu ortaya konmuştur.

Pamukkale Üniversitesi Honaz MYO’da 234 öğrenci 3+1 modelinde eğitim almış ve bunlar üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin %71,3’ü işbaşı eğitiminin mesleki bilgi birikimlerine katkı sağladığı yönünde geri bildirimde bulunmaları vurgulanmıştır (Akşit vd., 2017).

Sakarya Üniversitesinde 3+1 modeli kapsamında işbaşı eğitimi yapan 196 kişi üzerinde yapılan araştırma sonucunda, öğrencilerin %61’inin işverenler tarafından istihdam edilmek istendiği vurgulanmıştır (Gümüş, 2016). Bir diğer çalışmada ise, Yılmaz ve Çetin (2016)’e göre 3+1 modelini alarak mezun olan öğrencilerin başarı notlarının ortalamasında yaklaşık olarak %4’lük bir artış ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Bu veriler geleneksel staj yerine 3+1 modelinin seçiminin daha etkili olduğu fikrini desteklemiştir.

Arpat vd. (2017) tarafından yapılan çalışma nicel araştırma yöntemlerinden nedensel karşılaştırılmalı bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı ise, MYO eğitiminde yeni uygulanmaya başlayan 3+1 modeli içindeki bir dönemlik işbaşı eğitimlerinde öğrenciler iş teklifleri almakta mıdır ve bu durum demografik bileşenlerden nasıl etkilenmekte olduğunu araştırmak şeklinde ifade edilmiştir. Veri toplanması için anket yöntemi kullanılan çalışmaya Honaz MYO’da modelin uygulandığı dönemden itibaren stajlarını 3+1 işbaşı eğitimi kapsamında tamamlayan 234 öğrenci katılmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin %37,7’sini işyerleri uzun süreli istihdam etme arzusunda olduğu belirtilmiştir. Ayrıca öğrencilerin %45,2’si işbaşı eğitimi yaptığı işyerinde, mezuniyet sonrası çalışmayı isteyebileceğini beyan etmektedir. Bu bulgulara göre model, henüz staj

aşamasında bile %37,7'lik bir istihdam oluşturma kapasitesine sahiptir. Ailenin ikamet ettiği ilde yapılacak işbaşı eğitimleri, iş teklifini kabule teşvik edici bir etkiye sahiptir. Araştırmanın sonuçlarında dikkat çeken sonuçlara, cinsiyet, akademik ortalama, öğrencinin ailesinin geliri ve öğrencinin aylık harcama düzeyi değişkenlerinin iş teklifi alma üzerinde herhangi bir farklılık oluşturmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, öğrencinin ikamet ettiği yer, işbaşı eğitiminin yapıldığı dönem, Honaz MYO'yu işbaşı eğitimi sonrası başkalarına tavsiye eğilimi ve ailesinin ikamet ilinin iş teklifi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3+1 işbaşı eğitimi modelini başarıya taşıyan bir neden olarak işbaşı eğitiminde öğrencinin bütünüyle mesleki uygulamaya yönltilmesi, sınav ile değerlendirme yapılmaması, üretim ortamının dinamik yapısı; teoride başarısız olan öğrencinin mesleki uygulamaya yönltilmesi, sınav ile değerlendirme yapılmaması, üretim ortamının dinamik yapısı nedenlerinin yokluğu nedeniyle başarıya taşıyabildiği ifade edilmiştir (Arpat vd., 2017).

3. UYGULAMA

Bu çalışmada, 1998:1–2009:4 dönemi Türkiye ekonomisi üçer aylık verileri kullanılarak, Türkiye'de finansal gelişim ile ekonomik büyüme ve reel sektör arasındaki ilişki ekonometrik açıdan incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak amacıyla, EKK, Johansen Juselius eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testlerinden faydalanılmıştır. EKK yöntemi ile yapılan regresyon tahminlerinde, KRD/GSYİH değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılmış ve İTHBO değişkeni dışında tüm değişkenleri pozitif ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir.

3.1. Yöntem

Bu çalışmanın amacı; muhasebe meslek mensuplarının 3+1 işbaşı eğitimi programına yaklaşımını incelemek, beklentilerini ortaya koymak ve bu beklentileri karşılayabilecek çözüm önerileri sunmaktır. Araştırma Denizli il merkezinde en az 10 yıl faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına uygulanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise, muhasebe meslek mensuplarının stajyer öğrencilerden beklentilerini araştırmaktır.

3.2. Bulgular

Muhasebe meslek mensuplarının 3+1 işbaşı eğitimi modeline yaklaşımlarını belirlemek amacıyla yapılan ankete yönelik verilen cevaplar analiz edilmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir:

Anket çalışmasına muhasebe meslek mensubu olan 100 kişi katılım sağlamış ve bunlardan elde edilen demografik veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Verileri

	Gruplar	f	%
Unvanı	SM	30	30
	SMM	44	44
	YMM	26	26
Cinsiyeti	Erkek	52	52
	Kadın	48	48
Eğitim Durumu	Ön Lisans	28	28
	Lisans	28	28
	Yüksek Lisans	30	30
	Doktora	14	14
Aylık Geliri	0-3500 TL	18	18
	3501-7000 TL	38	38
	7001-10000 TL	22	22
	10001 TL ve üzeri	22	22
Mesleki Deneyimi	10-13 yıl	29	29
	14-17 yıl	26	26
	18-20 yıl	22	22
	21 yıl ve üzeri	23	23

Muhasebe meslek mensuplarının demografik verilerinin gösterildiği Tablo 1 incelendiğinde:

- Muhasebe meslek mensuplarının 30’u SM, 26’sı YMM ve 44’ü SMM unvanına sahip olduğu,
- Muhasebe meslek mensuplarının 52’sinin erkek ve 48’inin kadın olduğu,
- Katılım sağlayan muhasebe meslek mensuplarının 28’i ön lisans, 28’i lisans, 30’u yüksek lisans ve 14’ü doktora mezunu olduğu görülmüştür.
- Muhasebe meslek mensuplarından 18’i 0-3500 TL arası, 38’i 3501-7000 TL arası, 22’si 7001-10000 arası ve 22’si 10001 TL ve üzeri gelire sahip olduğu ve
- Muhasebe meslek mensuplarının 29’u 10-13 yıl, 26’sı 14-17 yıl, 22’si 18-20 yıl ve 23’ü 21 yıl ve üzeri deneyime sahip olduğu görülmektedir.

Bu verilerle birlikte muhasebe meslek mensuplarına yaşları, çalıştırdığı personel sayısı ve 3+1 işbaşı eğitimi ile kaç istihdam yapmayı düşündüğü de sorulmuş ve şu veriler elde edilmiştir:

- Muhasebe meslek mensuplarının yaşları 30 ile 60 yaş arası değişmektedir.
- Muhasebe meslek mensupları 1 ile 10 arasında personel çalıştırmaktadır ve
- Muhasebe meslek mensuplarından 26’sı 3+1 işbaşı eğitime yönelik istihdam yapmayı düşünmediğini ve kalan 74 muhasebe meslek mensubu 3+1 işbaşı eğitimi kapsamında 1 ile 3 arasında istihdam yapmayı düşündüğünü belirtmiştir.

Ayrıca her bir anket sorusu incelenmiş ve verilen cevaplar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Muhasebe Meslek Mensuplarının 3+1 İşbaşı Eğitimi Modeli Yaklaşımı Anketi Sorularına Verilen Cevapların Analizi

S.N.	Sorular	Evet/Hayır Katılım Düzeyi
1	3+1 İşbaşı eğitim programı hakkında bilginiz var mı?	Hayır
2	Daha önce işbaşı eğitim programı kapsamında stajyer öğrenci çalıştırdınız mı?	Eşit düzeyde evet ve hayır
3	Eğer çalıştırdıysanız memnun kaldınız mı?	Hayır
4	Yanınızda çalıştırmış olduğunuz stajyerlerin iş hayatına hazır olduğunu düşünüyor musunuz?	Hayır
5	İş dünyasının 3+1 işbaşı eğitimi programı ile ilgili yeterli bilgisi olduğunu düşünüyor musunuz?	Hayır
6	İş dünyasının 3+1 işbaşı eğitimi programına yeterli desteği verdiğini düşünüyor musunuz?	Eşit düzeyde evet ve hayır
7	Daha önce yanınızda MYO stajyer öğrenci çalıştırdınız mı?	Çoğunlukla evet

Muhasebe meslek mensuplarının 3+1 işbaşı eğitimi ile ilgili anket sorularına vermiş oldukları cevaplar Tablo 2’de analiz edilmiş ve evet/hayır katılım düzeyleri belirlenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, çoğu soruya öğrencilerin “hayır” düzeyinde cevap verdiği görülürken, bazı sorulara ise “eşit düzeyde evet ve hayır” şeklinde cevap vermişlerdir. Muhasebe meslek mensupları genel olarak 3+1 işbaşı eğitim programı hakkında bilgilerinin olmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte 3+1 işbaşı eğitim programı kapsamında stajyer öğrenci çalıştıran muhasebe meslek mensuplarının stajyerlerden memnun kalmadıkları ve bu stajyerlerin iş hayatına hazır olmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca muhasebe meslek mensupları iş dünyasının 3+1 iş programı hakkında yeterli bilgisi olmadığını ve yeterli düzeyde destek verilmediğini düşünmektedir. Muhasebe meslek mensupları çalışma ofislerinde meslek yüksekokulu stajyer öğrenci çalıştırdığını da ifade etmiştir. Genel anlamda elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, 3+1 işbaşı eğitim programının iş dünyasında ve muhasebe meslek mensuplarında henüz yeterli karşılığı bulmadığını ve bu kapsamda çalıştırılan stajyerlerin iş dünyasına hazır olmadığından dolayı yeterli memnuniyeti sağlayamadığı da çıkarılacak önemli sonuçlardır.

Muhasebe meslek mensuplarından daha önce yanında stajyer çalıştıranların stajyer öğrencilerin belge düzeni, paket programlar, ön muhasebe, sorumluluk ve etik gibi konulardaki yeterliliklerini ölçmeleri beklenmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir. Değerlendirme 1’den 5’e kadar bir puanlama ile yapılmıştır. Puanlardan 1 en düşük, 5 ise en yüksek puandır. Genel olarak elde edilen sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Muhasebe Meslek Mensuplarının Stajyer Öğrencileri Değerlendirme Verileri

No	Kriterler	Ortalama	Genel Puanı
1	Belge Düzeni	3,15	3
2	Paket Program Bilgisi	3,10	3
3	Ön Muhasebe	3,12	3
4	Sorumluluk	3,18	3
5	Etik	3,06	3

Muhasebe meslek mensuplarından yanlarında stajyer çalıştıranlardan stajyer öğrencileri puanlamaları (1'den 5'e kadar) istenmiştir. Muhasebe meslek mensuplarına stajyerlerin belge düzeni, paket program bilgisi, ön muhasebe, sorumluluk ve etik konuları sorulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde, muhasebe meslek mensuplarının bütün kriterlerde stajyerleri 3 puan (ortalama) düzeyde değerlendirmiştir. Bu değerlendirme ile muhasebe meslek mensuplarının stajyerlerden memnun değiliz cevapları arasında bir çelişki olmadığını ifade edebiliriz. Çünkü muhasebe meslek mensuplarının ve iş dünyasının muhasebe öğrencilerinden beklentileri oldukça yüksektir. Ancak bu konularda ortalama bir puan bile memnuniyetsizlik yaratmıştır şeklinde bir değerlendirme bu çelişkiye ışık tutacaktır.

Bu sorular dışında muhasebe meslek mensuplarına “3+1 işbaşı eğitimi programı ile ilgili meslek odalarından ne gibi beklentileriniz vardır?” şeklinde açık uçlu bir soru sorulmuş ve alınan cevaplar derlendiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

- 3+1 işbaşı eğitim programının tanıtımına yönelik detaylı eğitimlerin verilmesi,
- Eğitimlerle birlikte 3+1 işbaşı eğitim programının başarılı olarak uygulandığı iyi uygulama örneklerinin de verilmesi,
- İnteraktif eğitim ortamlarında muhasebe meslek mensuplarına bu programın tanıtılarak zaman ve mekândan bağımsız olmasının yanında ihtiyaç halinde hızlı ulaşılmalarının sağlanması,
- 3+1 işbaşı eğitime yönelik çalıştaylar yapılmasına olanak sağlanarak uygulamada karşılaşılan sorunların revize edilmesine yönelik iş dünyasına fırsatlar verilmesini ifade etmişlerdir.

Bu sonuçlar ile meslek odalarına 3+1 işbaşı eğitim programının daha yaygın ve etkin olarak tanıtılması için önemli görevler düştüğünü göstermektedir. Ayrıca konuya yönelik çalışmaların artması ile ilginin artabileceği şeklinde yorumlanabilir.

4. SONUÇ

Muhasebe meslek mensuplarına yönelik 3+1 işbaşı eğitimi modeline yaklaşımı ile ilgili yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen bulguları şu şekilde özetleyebiliriz:

Katılımcıların anketteki soruların yarısından fazlasına (3+1 İşbaşı eğitim programı hakkında bilginiz var mı? gibi sorulara) hayır cevabı verdikleri görülmüştür. Özellikle katılımcıların 3+1 işbaşı eğitim modeli hakkında bilgilerinin olup olmadığı sorusuna hayır cevabının verilmesi, diğer soruların çoğunluğuna da hayır cevabının verilmesinin doğal bir sonuç olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Katılımcıların 3+1 işbaşı eğitim modeli ile ilgili yeterli düzeyde bilgilerinin olmaması, sürecin tanıtımı ve bilgilendirme faaliyetlerinin yetersiz kaldığı sonucuna da götürmektedir. Bu bağlamda, muhasebe meslek mensuplarının 3+1 işbaşı eğitimi modeli konusunda interaktif ve özellikle başarılı örnekler üzerinden kendilerine anlatılmasını talep etmektedirler.

Muhasebe meslek mensupları, program öğrencilerinin çalışma yaşamına hazır olmadıklarını ifade etmektedir. Programın amaçlarından biri olan öğrencilerin iş hayatına hazırlanması kapsamında, öğrencilerin yaş ile eğitim serüvenleri sonucunun beklenen bir sonuç olduğu anlaşılmaktadır. İlgili modelde 16 hafta olarak yürütülen programın işveren boyutundaki amaçlarından birinin bu olduğu konusunda işyeri denetimleri/ziyaretleri ve/veya protokolleri yoluyla farkındalık oluşturulmalıdır.

Muhasebe meslek mensuplarının katılımcı olarak yer aldığı bu araştırmanın farklı örneklem grupları üzerinde ve farklı demografik verilerle yapılabileceği bundan sonraki araştırmalar için önerilebilir. Ayrıca çalışmanın sadece Denizli ilinde ve muhasebe meslek mensupları ile yapılması bu araştırmanın kısıtları olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akşit, A., Arpat, B. ve Kalfa, V. R. (2016). “Bir İşveren-Öğrenci Buluşması Modeli-Meslek Yüksekokullarında İşbaşı Eğitim Programında Öğrenci Algılarının Belirlenmesi: Honaz Meslek Yüksekokulu Örneği”, 2. Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi, 12-14 Ekim 2016, Bilecik, 1099-1108.
- Arpat, B., Kalfa, Ö. G. V. R., Akşit, Ö. G. A. ve Çamurdan, B. (2017). “Meslek Yüksekokullarında Nitelikli Ara Eleman İhtiyacını Karşılama Yeni Arayışlar: 3+ 1 İşbaşı Eğitim Modeli Honaz Meslek Yüksekokulu Örneği”. Çalışma İlişkileri Dergisi, 8(2):76-94.
- Arpat, B., Tokbaş, M., Çamurdan, B. ve Akşit, A. (2017). “Meslek Yüksekokullarında 3+1 Eğitim Modeli Stajlarında Yapılan İş Teklifleri Üzerine Bir Araştırma: Honaz Meslek Yüksekokulu Örneği”. International Journal of Academic Value Studies, 3(14):1-11.
- Atalı, G., Özkan, S. S., Sarıbyık, M. ve Karayel, D. (2016). “Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarında Uygulanan Uygulamalı Eğitim Modellerinin İncelenmesi”, 5th International Vocational Schools Symposium-Prizren, 18-20.Mayıs.2016, 276-281.
- Fidan, M. E. ve Subaşı, Ş. (2014). “Muhasebe Meslek Mensubu Adaylarının Etik Algıları: İstanbul İli Örneği”. Journal of Accounting & Finance, (64): 111-129.
- Gümüş, İ. (2016). “Meslek Liseleri ve Meslek Yüksekokullarındaki Öğrencilere Uygulamalı İşyeri Eğitimle Kazandırılan Becerilerin Niteliksel Açından Değerlendirilmesi”, ISVET 2016 (International Symposium on Post-Secondary Vocational Education and Training), 12-15.Ekim.2016, Hitit Üniversitesi, 304-315.
- Karadeniz, O., Karadeniz, H. K., Kocaalan, M. L. ve Arpat, B. (2013). Mesleki Eğitim Kurslarına Katılanların İşgücü Piyasasındaki Durumu Araştırması, ILO Türkiye Ofisi, Ankara.
- Karadeniz, O. ve Kumaş, H. (2016). “Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İstihdam Edilebilirliğini Arttırmada Mesleki Uygulamalar Dersi (3+1 Programlarının) ile İŞKUR İşbaşı Eğitim Programlarının Rolü: Honaz MYO Örneği”, UMYOS, 5. International Vocational Schools Symposium, 18-20.Mayıs, 750-758.
- Kutlu, H. A. (2008). “Muhasebe meslek mensupları ve çalışanlarının etik ikilemleri: Kars ve Erzurum illerinde bir araştırma”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(02): 143-170.
- Özsoy, C. E., (2015). “Mesleki Eğitim-İstihdam İlişkisi: Türkiye’de Mesleki Eğitimin Kalitesi ve Kantitesi Üzerine Düşünceler”. Electronic Journal of Vocational Colleges – Aralık.2015, 4. UMYOS Özel Sayısı: 173-181.
- Öztürk, V., Koçyiğit, S. Ç., ve Bal, E. Ç. (2011). “Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik düzeyleri ile işe bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: Ankara ili örneği”. Doğu Üniversitesi Dergisi, 12 (1) 2011: 84-98.
- Türk, K., Bakkal, S. ve Türk, D. (2016). “Meslek Yüksekokullarında Yeni Bir Model Olarak Uygulanan 3+1 Mesleki Uygulama Modelinin Öğrenciler Tarafından Değerlendirilmesi SAÜ Ali Fuat Cebesoy MYO Örneği”, ISVET 2016, 12-15.Ekim.2016, Hitit Üniversitesi, 249-254.
- Yereli, A. B. (2006). Muhasebe meslek mensupları anketi: mesleki profil, sorunlar, çözüm önerileri. http://www.alomaliye.com/agustos_06/meslek_mensuplari_anketi.pdf, 29.09.2017.
- Yılmaz, A. ve Çetin, A. (2016). “İşyerinde Uygulamalı Eğitimin Genel Başarı Durumlarına Etkisi: Sakarya Meslek Yüksekokulu Örneği”, ISVET 2016, 12-15.Ekim.2016, Hitit Üniversitesi, 508-513.

YÖK, Yükseköğretim Kurumu, <http://yok.gov.tr/web/guest/uretim-reformu-paketi-resmi-gazetede-yayimlandi> (Erişim: 29 Eylül.2017).

3568 Sayılı serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu. Madde 1.

DENİZ TAŞIMACILIĞI İLE SANAYİ ÜRETİMİ İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

ANALYSIS OF MARINE TRANSPORTATION AND INDUSTRIAL PRODUCTION: CASE OF TURKEY

DOI: 10.25204/iktisad.406183

Halil TUNALI¹
Nermin AKARÇAY²

Öz

Üretim faktörlerinin taşınmasından, nihai ürünün alıcısına ulaştırılmasına kadar tüm işlemler taşımacılık faaliyetlerini oluşturmaktadır. Büyük tonajlı gemilerle çok fazla miktarda yükün tek seferde uzak mesafelere taşınabilmesi ve böylelikle taşıma maliyetlerinin büyük oranda düşürülebilmesi ülkeleri dış ticarete de çoğunlukla deniz taşımacılığına yöneltmiştir. Bu çalışmada öncelikle ülkemizde gerçekleştirilen deniz taşımacılığına ilişkin veriler sunularak ülkemizin deniz taşımacılığı incelenmiş ve ardından sanayi üretiminin deniz yolu taşımacılığına olan etkisi araştırılmıştır. Ekonometrik analiz ile sanayi üretiminde meydana gelen değişimin deniz ticaretimizi ne şekilde etkilediği ortaya konulduktan sonra deniz taşımacılığının geliştirilebilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Deniz taşımacılığı, sanayi üretimi, deniz ticareti.

Jel Kodları: L92, L99, F19.

Abstract

All operations, such as the transport factors of production or transport of the final product to the buyer, constitute transport activities. Countries mostly prefer the sea route for the transfer of products because the vessels with large tonnage can carry overloads at long distances at once, and thus reduce the cost of transport. In this paper, firstly maritime transport of our country is examined by presenting data on maritime transport, and then the effect of industrial production on marine transportation is investigated. It has been tried to predict how the change in industrial production in our country affects our marine trade by using an econometric analysis, and also to give some advises to improve maritime transport.

Keywords: Maritime transportation, industrial production, sea trade.

Jel Codes: L92, L99, F19.

* Bu çalışma, Doç. Dr. Halil TUNALI'nın danışmanlığında, Nermin AKARÇAY tarafından İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yürütülen doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi, htunali@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7900-536X

² Öğr. Gör., Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, nerminakarçay@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4827-6837

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde yer alan kara parçaları incelendiğinde, bunların okyanuslarla çevrilmiş büyük adalar şeklinde yer alan kıtalar olduğu görülmektedir. Kıtaların ve ülkelerin bu şekilde birbirinden denizler ile ayrılması, birçok taşıma noktası arasında doğal bir ulaşım ağının oluşmasına sebep olmuştur. Bu ulaşım ağı bir deniz yolu ulaşım altyapısının oluşmasına ve deniz taşımacılığının da gelişmesine zemin hazırlamıştır (Başer, 2016:61). Dünya üzerinde ticaretin gelişmesi ile bu ulaşım ağı daha sık kullanılmaya başlanmış ve özellikle büyük hacimli yüklerin taşınmasında deniz yolu daha fazla tercih edilir olmuştur çünkü deniz yolu taşımacılığı demir yolu veya kara yolu taşımacılığına göre hem daha güvenli hem de daha ucuzdur (Saban & Güğercin, 2009:1-2). Adam Smith "Ulusların Zenginliği" eserinde deniz yolu taşımacılığı için şu sözleri söylemiştir; " İki adamın kullandığı ve 8 beygirin çektiği iki tekerlekli bir araba ile neredeyse 4 ton ağırlığındaki mal, Londra'dan Edinburgh'a , hemen hemen altı haftalık bir zamanda götürülebilir. Aynı süreçte 8-10 kişinin kullandığı gemi ile, Londra Limanı ve ve Leith Limanı arasında, gidip geldiğinde hemen hemen 200 ton ağırlıkta mal taşıyabilir. Demek ki, su yolu ile yapılan bir ulaştırma 6 ya da 8 kişi, aynı zaman zarfında Londra ile Edinburgh arasında, 100 adamın kullandığı ve 400 beygirin çektiği büyük tekerlekli 50 arabayla taşınan malı götürüp getirebilir." Bu sözler Adam Smith'in o yıllarda da deniz taşımacılığının ağır yükler için avantajlı bir taşıma şekli olduğuna dair görüşlerini vurgulamaktadır (Smith, 1998:27). Günümüzde de ülkeler özellikle dış ticarete deniz taşımacılığını tercih etmektedir. Deniz taşımacılığı temelde denizaşırı veya kıyı bölgelerde taşımacılık olarak iki şekilde yapılmaktadır. Kıyı taşımacılığı ile daha çok bölgesel ve ulusal ticaret yapılırken denizaşırı taşımacılık ile uluslararası ticaret yapılmaktadır (Korkmaz, 2012:100). Ayrıca bu iki taşımacılık türü özellikle hizmetlerin devamlılığı ve düzenli olup olmaması açısından iki grupta incelenmektedir. Bunlardan ilki, düzenli taşımacılık denilen belirli bir hat üzerinde gidip gelen gemiler ile yapılan taşımacılık olarak ifade edilirken diğeri, düzensiz hat taşımacılığı denilen belli bir süre veya yol için kiralanmış gemiler ile yapılan taşımacılığı ifade etmektedir (Yenal, 2011:2).

Deniz taşımacılığının ülke ekonomisine katkıları ele alındığında, ISL (Institute of Shipping Economics and Logistics) 'in açıkladığı taşıma verilerine göre dünya üzerinde bulunan deniz ticaret filosunun toplam hacmi 1.539.236.000 milyar dwt¹ dur (300 gt² ve üstü gemiler için) ve 8.839 milyon ton kadar toplam ticaret hacmi mevcuttur. Buradan dünya deniz ticaretinden ortalama olarak yılda 650 milyar dolar gelir elde edildiği sonucuna varılmaktadır (ISL, 2012: 7; ISL, 2013: 52 aktaran: Erol ve Dursun, 2016: 155).

Deniz taşımacılığının sağladığı avantajlar yanında bazı dezavantajları ve sorunları da mevcuttur. Çevre kirliliği, gemi yakıtlarından veya atıklardan doğan deniz ve akarsu kirlilikleri, yüklerin diğer taşıma sitemlerine göre daha yavaş taşınması, denizde oluşan birtakım riskler, olumsuz hava şartları, korsanlık gibi durumlardan dolayı yükün taşınmasının bazı hallerde güvenli olmayışı, denizcilik piyasasına girmenin zor oluşu, alt yapı yatırımlarının büyüklüğü, kredi temin etme zorlukları bunlar arasında sayılabilir. Bununla birlikte, avantajlarının dezavantajlarından fazla olması deniz taşımacılığını hali hazırda tercihe şayan kılmaktadır. Hem sektörün kendi iç yapısıyla ilgili onu oluşturan denizcilik piyasalarının yapısı; gemi sayısı, liman kapasiteleri, gemi bekleme süreleri, deniz taşıma arz ve talebi vb. faktörlerin incelenmesi hem de dışsal etkiler; hukuki, politik ve ekonomik yapı, kanuni yaptırımlar, ülkenin sosyo-kültürel yapısı, eğitim durumu, siyasi veya ekonomik krizler vb. faktörlerin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda taşımacılıkta önemli bir yeri olan deniz

¹ dwt (dead weight tonaj) : Denizcilikte kullanılan ağırlık ölçü birimidir. Bir gemi yük, yolcu, personel, kumanya, yakıt ve tatlı su ile tam olarak yüklendiği zaman tuzlu suda yaz draftına kadar battığında, 2240 librelilik ton olarak taşıdığı ağırlıktır. Bir geminin yük ve diğer ağırlıklar (yakıt, yağ, kumanya vb.) dahil, longton (1 longton = 1.016 kg) cinsinden taşıyabileceği en fazla ağırlığı ifade eder.

² gt (gross ton): Denizcilikte kullanılan bir hacim ölçüsüdür. Bazı istisnalar dışında bir geminin bütün kapalı yerlerinin hacminin 100 feet³ veya 2,8317 m³'e bölünmesiyle elde edilen "ton" cinsinden değerdir, buna gros tonaj denilmektedir. 1 ton = 2,8317 m³'e eşittir.

taşımacılığına ilişkin birtakım analizler yapılarak eksiklerinin belirlenmesi, sorunlarının çözülmesi ve bunlara yönelik tedbirlerin alınması sektörün gelişmesine katkı sağlayacaktır. Ekonomik araştırmalar sektör hakkında bilgi sahibi olunmasına olanak verecektir. Bu çerçevede, çalışmada da sanayi üretiminin sektör üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu sayede bazı sanayi kuruluşlarına, denizcilik işletmelerine, denizcilik alanında çalışan armatörlere, gemi sahiplerine, gemi adamlarına, acentelere, denizcilik alanında çalışan özel ve kamu kurumları gibi kişi ve kuruluşlara bilgi verilebilmesi amaçlanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gordon ve Gorski'nin 2002 yılında yayınladığı “Denizcilik Ekonomisinde Kaynaklar ve Altyapılar” adlı eserinde deniz ticaretine ve taşınabilir mallar ile ilgili özellikle tarım ürünlerinin taşınmasına yer verilmiştir (aktaran: Holm and Hill, 2002: 63). Ron Smith (2002) Yeni Zelanda'nın deniz taşımacılığına ilişkin olarak nükleer kargo taşımalarını ele alarak olası riskler üzerinde bir çalışma yapmıştır. Kwaka, Yoo ve Changa'nın (2004) Kore için yaptığı çalışmada, Van der Linden'in (1997) çalışmasında AB ülkeleri için yaptığı I-O (Input Output Analysis) analizi kullanılmış, uluslararası bir sektör olarak basit bir makroekonomik çerçeveyi analiz ettiğinden bahsederek kendi çalışmasının, ondan farklı olarak sadece geleneksel talep modelini dikkate aldığı görülmüştür. 1975-1998 dönemi için deniz ekonomisinin ulusal ekonomideki rolünü incelemek için bir girdi-çıkı analiz olan I-O modelini kullanmıştır. Bu analiz üretim verilerini içermektedir. Toplam 32 adet sektörde, sektörler arası bağlantı etkilerini, üretimi teşvik edici etkileri, istihdam yaratıcı etkileri, denizcilik sektörünün arz sıkıntısı etkilerini ve denizcilik sektöründeki fiyat değişiminin yaygın etkilerini ele alan sonuçları sunmaktadır (Kwak, Yoo, and Chang, 2004: 371-383). Morrissey ve O'Donoghue (2011) İrlanda'nın bölgesel kalkınmasına yönelik deniz ekonomisini incelemiştir. Denizcilik sektörü içinde yer alan bütün sektörleri bir arada değerlendirerek bir model oluşturmuş ve sonucunda denizcilik sektörünün bölgesel eşitsizlikleri ele almada hâlihazırda bölgesel ekonomide oynadığı rolü gösterirken, uluslararası araştırma ve aglomerasyon³ teorisi bölgelerdeki denizcilik sektörünün gelecekteki ekonomik potansiyeline işaret etmektedir sonucuna varmıştır (Morrissey and O'Donoghue, 2011: 358-364). Stojanovic ve Farmer (2013) Dünya okyanus ve kıyıların gelişimi ve sürdürülebilirlik kavramlarını, dünya okyanus endüstrisi ve kolonizasyonu teorilerini ampirik olarak test etmişlerdir. Zaman serilerini kullanarak geçici analiz, mekânsal analiz ve politika analizi yaparak sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin yorumlar ortaya atmışlardır. Buna göre deniz politikaları sürdürülebilirliğe bağlıdır ve sürdürülebilirliğe yönelik ilerlemeyi değerlendirmek için sürdürülebilirliğin arkasındaki temel varsayımları göstermektedir (Stojanovic and Farmer, 2013: 157-165). Morrissey, 2014 yılında yaptığı araştırmasında İngiliz deniz ekonomisinde bir trend analizi yapmıştır. 2003-2011 yılları arasında denizcilik sektörüne ilişkin istatistikî verilerden faydalanarak denizcilik sektörü ile çıktı ve istihdam ilişkisini incelemiş, durgunluk öncesi ve sonrası verilerden faydalanarak denizcilik sektöründe meydana gelen istihdam artış ve azalışının ekonomik büyümeye etkilerini araştırmıştır (Morrissey, 2014). Jiang, Liu ve Su (2014), Çin Deniz Ekonomisi ve Bölgesel Kalkınma adlı çalışmasında Çin'deki deniz ekonomisi unsurlarının bölgesel ekonomik büyümeye katkısını, çok faktörlü bir üretim fonksiyonu modeli kullanarak analiz etmiştir. Buna göre Çin deniz ekonomisinde kullanılan sermaye ve emeğin ülke ekonomisine katkısı incelenmiş ve 2000-2011 yılları arasında deniz ekonomisinin yaklaşık üçte iki oranında ulusal ekonomiye katkı yaptığı sonucuna ulaşmıştır. (Jiang, Tie-Ying, and Chi-Wei, 2014: 227-237). Ojala ve Tenold'un (2017) çalışmasında ise dünya deniz ticaretinde ülkelerin pazar paylarının gelişimi analiz edilmiştir. Deniz ticaretinin son yüz elli yılına ilişkin yapılan analize göre nakliyenin ticaret oranına bölünmesiyle ülkelerin deniz ticaretini ve tonajını hesaplamışlardır. Böylelikle analiz edilen ülkelerin dünya deniz ticaretindeki yeri saptanmıştır. Analizdeki nakliye/ticaret oranı iki önemli gelişmeyi tanımlamaktadır. Birinci gelişme,

³Aglomerasyon: Küçük parçaların bir araya getirilerek bir bütünü oluşturulması.

Avrupa'da kayıtlı olan dünya filosunun payının önemli ölçüde düşmesi ve dünyada son elli yıldaki rolünün değişmesidir. İkinci gelişme, artan uzmanlaşmadır. Sonuç olarak çoğu ülkenin nispeten sınırlı filosu varken kıtalar arasında ve içinde, bazı "süper taşıyıcılar" büyük pazar paylarını ele geçirmişlerdir (Ojala and Tenold, 2017: 838-854). Saban ve Gülerçin (2009) ise çalışmalarında deniz taşımacılığına ilişkin maliyetleri etkileyen faktörleri ve sefer maliyetlerini muhasebesel yöntemlerle incelemişlerdir (Saban ve Güğercin, 2009: 1-16). Çetin denizcilik sektörü için mukayeseli model çalışmasında denizcilik sektörü için politika, ekonomi ve eğitimin önemini vurgulamıştır (Oktay Çetin, 2009: 35-58). Korkmaz çalışmasında deniz taşımacılığı için sanayi verileri ve gemi sayısını deniz taşımalarının ithalat ve ihracat üzerinde ve sanayi üzerinde etkisini incelemiştir. Buna göre gemi sayılarının sanayi endeksini ve dış ticareti arttırdığı sonucuna varılmıştır (Korkmaz, 2012: 97-109).

3. DENİZ TAŞIMACILIĞI

Taşımacılık, ekonominin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Taşımacılık faaliyetlerinden elde edilen gelirler ekonomik anlamda katma değer yaratmakta ve verimliliği artırmaktadır. Ayrıca malların marjinal faydasını arttırmaktadır (Bonavia, 1966: 2) Malların üretildikleri yerlerden onlara ihtiyaç duyulan yerlere gitmesi yani malların taşınması değer yaratmaktadır. Ulaşımın gelişmesi ise mümkün olan en düşük maliyetle en kısa zamanda yer faydası sağlama çabasıdır. Ayrıca malları depolama gibi unsurları da içerdiğinden zaman faydası da yaratmaktadır (Barda, 1964: 9).

Taşımacılık küresel açıdan düşünüldüğünde kıtalararası ve kıta içi taşımacılık arasında bazı farklar oluşmaktadır. Örneğin, kıta içi taşımalar deniz yolu, kara yolu, demir yolu, hava yolu veya boru hattı taşınması şeklindedir. Kıta içinde deniz taşımacılığının çok sayıda rakibi vardır. Bunların arasında kara yolu taşınması en fazla tercih edilmektedir. Çünkü hava yolu taşımacılığı daha maliyetlidir. Demir yolu, deniz, akarsu, nehir gibi su yoluyla veya boru hattı ile yapılan taşımalarda, yükü alıcısına teslim etmek için diğer taşıma araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da fiyatı ve zamanı çoğaltıp güvenilirliği azaltmaktadır. Kıtalar arası deniz taşımacılığının ise tek alternatifi hava taşımacılığıdır. Ancak yük taşımacılığı için rakip olmaları oldukça zordur. Çünkü navlunları arasında büyük farklar olmaktadır. Sadece yükte hafif pahada ağır yükler ve yolcu taşımacılığı için hava yolu tercih edilirken ağır yükler daha çok deniz yolu ile yapılmaktadır (Yüksel ve Özkan Çevik, 2006: 45-46).

Deniz taşımacılığının geçmişi incelendiğinde, çok eski çağlarda benimsendiği görülmektedir. İlk önceleri kürekli ve yelkenli gemilerin kullanımından buharın icadı ile buharlı gemilerin kullanımına geçilmiştir. Buhar makinesinin gemilere uygulanması denizlerde daha uzun yol yapma imkânı vermiştir. Daha sonraları teknolojinin gelişmesiyle daha çok hız yapabilen ve okyanuslara daha dayanıklı dizel motorlu gemiler inşa edilmiştir. Tüm bu gelişmelere paralel olarak deniz ticaretinin önemi artmıştır. Özellikle sanayi devriminden sonra deniz ticareti artarak bugünkü ticaret filolarının temelini oluşturmuştur (Pekdemir, 1991: 31).

Günümüzde deniz taşımacılığı ulusal ve uluslararası sularda yapılan taşımacılık faaliyetlerini kapsamaktadır. Ayrıca lojistik faaliyetler buna destek olmaktadır. Özellikle denizcilik firmaları daha çok konteynır taşımalarını gerçekleştirdiğinden kapıdan kapıya taşıma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kapıdan kapıya taşımalarda birden fazla taşıma aracı kullanılabilir. Bu kara yolu, demir yolu gibi kara ulaştırmaları birleşince kombine taşımacılık denilen taşımacılığı ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında, bu ulaşım ağı zincirini oluşturan bir takım kişi ve kuruluşlardan söz etmek mümkün olmaktadır. Örneğin; gemi acenteleri, stevedorlar⁴ ve forwarderlar⁵, denetleyici

⁴ Stevedor: Gemilerin yükleme boşaltma işlemini yapan firmalar

⁵ Forwarder: Yükleyci ve alıcı arasında taşıma işlemlerini gerçekleştiren kişi veya kuruluş

kamu kurum ve kuruluşları gibi birtakım unsurlar yer almaktadır. Ayrıca deniz taşımasının temel iki unsuru gemiler ve limanlar olmaktadır. Özellikle bir ülkenin sahip olduğu gemi filosu ve liman kapasitesi onun deniz taşımacılığında başarılı olabilmesine olanak sağlamaktadır.

3.1. Dünya Deniz Taşımacılığının Sayısal Analizi

Dünya deniz taşımacılığı 15.yy. da coğrafi keşifler ile daha sonra 18.yy'ın sonunda sanayi devrimi, Baltık borsasının oluşumu, 20 yy.'da Bretton Woods'ta adımları atılan serbest ticaret ekonomisi ile iktisadi ve teknolojik değişim dalgasını yaratmıştır. Üreticiler daha iyi hammadde kaynakları bulmaya yönelmişler ve daha iyi kaynaklar için entegre ulaşım sistemlerine yatırım yapmışlardır. Çeşitli yükler için onlara hizmet edecek sistemlere ihtiyaç duymuşlardır. Örneğin; dökme yük piyasası, genel yüklerin konteynırlaşması ve kimyasal madde, orman mamulleri, otomobiller ve gaz gibi yüklerin ulaşımı için uzmanlaşmış denizcilik hizmetleri ortaya çıkmıştır. (Stopford, 1997:45-46) 21.yy başlarında denizcilik alanında faaliyet gösteren ve gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerin gemi ticaret filoları artarak yük taşımacılığı gelişmiştir. Bu ülkelerin limanları da gelişerek dünya üzerinde önemli limanlar haline gelmiştir. Örneğin Singapur, Hollanda, ABD limanları dünya sıralamalarında üst sıralarda yer almıştır. Yakın zaman gelindiğinde 2008 yılı krizinden denizcilik sektörü büyük oranda etkilenmiştir. Kredi almanın zorluğu sebebiyle navlun fiyatları hızla azalmış ve özellikle küçük deniz nakliye şirketleri kapanmak zorunda kalmıştır. Büyük firmalar ise aksine filolarını genişletmişlerdir. Daha sonra 2010 yılı ile birlikte dünya üzerinde tekrar artış gösteren ticaret hacmi ile denizcilik sektöründe toparlanmalar görülmüş ve özellikle Çin'in ihracatı deniz ticaretinde etkili rol oynamıştır. Çin limanlarının artan hacmi ülkeyi dünya üzerinde önemli bir lojistik merkez haline getirmiştir.

Günümüzde başta Çin bölgesi olmak üzere ticaretin yoğun olduğu ülkelerde deniz ticareti gelişme göstermiştir (TÜRKLİM, 2010: 61). Dünya üzerindeki ticaretin %85'i deniz yoluyla yapılmaktadır. Dünya deniz ticareti içinde taşınan yüklerin toplam hacmi 1950 yılından bu yana 18 kat artarak, parasal bazda yaklaşık %60'lık bir orana yükselmiştir. Böylece, denizcilik sadece taşımacılık faaliyetlerini değil daha geniş faaliyet kollarını da içine alarak yük ve yolcu taşımacılığına ilave olarak, gemi inşası, liman işletmeciliği, balıkçılık, yatçılık, turizm gibi geniş bir faaliyet alanını kapsar hale gelmiştir (Denizcilik Sektörü, 2014: 314). Ticaret alanında taşımacılığın öneminin anlaşılması, ticaretin büyük bir kısmının deniz yolu ile yapıyor olması gemi sayısına ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ülkeler deniz ticaret filolarının büyüklüğüne ve gelişimine daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Dünya deniz ticaret filosunun gelişimi ile beraber denizcilik sektöründeki faaliyetlerin daha etkin bir şekilde yapılması sağlanabilmiştir (Parameswaran, 2004: 24).

Tablo 1'de 2008-2014 yılları arası dünya deniz ticaretinde en çok yapılan taşımalara ilişkin yük bilgileri sunulmuştur.

Tablo 1: Dünya Deniz Ticaret Filosu (Milyon DWT)*

Yıllar	Tankerler	Kimyasallar	Dökme Yük	Kombine Taşıma	Diğerleri	Toplam
2008	352.3	31.7	387.8	11.2	253.5	1.036.5
2009	369.0	34.0	414.7	10.4	273.1	1.101.3
2010	396.2	35.8	456.2	9.6	294.9	1.192.6
2011	413.1	36.1	533.8	6.8	309.9	1.299.8
2012	439.0	36.5	617.1	...**	326.3	1.418.9
2013	460.5	36.6	982.5	...**	334.1	1.513.7
2014	471.3	36.3	718.7	...**	343.6	1.569.8

Kaynak: Platou Report 2015.

* Tabloda yükler milyon deadweight ton olarak verilmiştir.

** ... ile gösterilen serilere ulaşamamıştır.

Tablo 1'e göre dünya ticaret filosu tanker, kimyasal tanker, dökme yük ve diğer kombine taşımaları yıllar itibari ile artış göstermiştir. Fakat 2008 krizinden dolayı 2009 yılında artış nispeten küçük olmuştur. Toplam değerlere bakıldığında yıllar itibari ile genel bir artış göze çarpmaktadır. Dökme yükler toplam taşımalar içinde en fazla payı oluşturmaktadır. Yaklaşık %40 civarında olan alan dökme yükler, neredeyse kimyasal ve tanker taşımalarının toplam değeri kadardır. Diğer taşımalar bu taşımalara göre daha az oranda olup toplam taşımalar içinde %20-25 civarında bir paya sahiptir.

Dünya deniz ticaret filosunun kapasitesi, 2003 yılından 2015 yılına kadar iki katından fazla artmıştır. 2015 yılı ortalarında toplamda adet olarak 50.700 adet ticari gemiye tonaj olarak 1,67 milyar dwt olmuştur. Dünya ticaret filosu tonajının çok büyük bir kısmı Yunanistan'a aittir. Yunanistan 313 milyon dwt (%18) tonaj ile dünya ticaret filosunun yarıdan fazlasına sahiptir. Yunanistan'dan sonra 244 milyon dwt tonaj (%14,6) ile ikinci sırada Japonya gelmektedir. Üçüncü sırada 194 Milyon dwt tonajlık (%11,6) ticaret filosuyla Çin gelmektedir. Bu ülkeleri 124 milyon dwt tonajla (%7,4) Almanya ve 83 milyon dwt tonajla (%5) Güney Kore takip etmektedir. Yabancı bayraklı tonaj, her ülke için nerdeyse yarıdan fazladır. Yabancı bayraklı filonun büyük bir bölümü ise kolay bayrak statüsündedir. Başlıca ülke filolarında ortalama yıllık tonaj gelişimi incelendiğinde Yunanlı armatörlerin 2011-2015 yılları arasında filusunda %9 bir artış olmuştur. Ayrıca deniz taşımacılığı içinde ilk on ülke arasında yer alan Singapur, Güney Kore ve Çin'in sahip olduğu filo artışları sırasıyla %12,3, %9,5 ve %9,3 olarak gerçekleşmiştir (DTO, 2015: 11).

3.2. Türkiye Deniz Taşımacılığı ve Dünya Deniz Taşımacılığı İçindeki Yeri

Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkedir. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere, Orta Asya'ya, Uzak Doğu'ya, Doğu Akdeniz'deki konumu nedeniyle Orta Doğu'ya ve Kuzey Afrika'ya, Cebelitarık'la Atlantik'e, Süveyş'le uzak doğuya açılmakta olup jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahiptir. (Üstüner, 2009: 3) 8333 km sahil uzunluğuna sahiptir. Fakat tüm bunlara rağmen ülkemizde deniz taşımacılığına gerekli önem verilmemektedir. Tablo 2'de, Türkiye'nin deniz taşımacılığına ilişkin Türk ve yabancı bayraklı gemilerle yapılan taşımaları yer almaktadır.

Tablo 2: 1999-2014 Türkiye Deniz Taşımacılığı (Grosston)

Yıl	TUGS*(GT)	Milli Gemi Sicili (GT)	Toplam(GT)
2008	4.863.718	794.566	5.658.284
2009	5.313.832	825.344	6.139.176
2010	5.701.087	801.374	6.502.461
2011	6.049.591	1.043.036	7.092.628
2012	6.366.647	1.129.815	7.496.462
2013	5.788.366	1.261.125	7.049.491
2014	5.548.409	1.342.511	6.890.920

Kaynak: UDH Bakanlığı, 2015.

*TUGS: Türkiye Uluslararası Gemi Sicili

Tabloya göre ülkemizin deniz taşımacılığında gemilerin Türkiye Uluslararası Gemi Sicilinde daha fazla yer aldıkları görülmektedir. Bunların sebeplerinin başında denizcilik alanında yapılan hukuki düzenlenmeler ve armatörlerin gemilerini milli gemi siciline kaydettirmenin zorlukları yer almaktadır.

Türk Deniz Ticaret filosunun mevcut durumun ayrıntılı analizi yapıldığında, Türk deniz ticaret filosunun sahip olduğu 591 adet gemiden 285 adeti ithal edilmiş ve 306 adeti inşa yoluyla elde edilmiştir. Dwt olarak ise ithal gemiler 6,5 milyon dwt iken inşa gemiler 1,6 milyon dwt'dir. Gemilerin taşıdığı yük grubuna göre analizinde ise kuru yük gemilerinin payı %36,53'tür. Ardından

%14,89 ile dökme yük gemileri gelmektedir. %9,98'i kimyasal madde tankeri taşıyan gemiler olup %8,97'si konteynır gemileri ve son olarak %3,89'u ise petrol tankerleridir. Geriye kalan diğer tipteki gemiler %25,74'lük bir kısmı oluşturmaktadır. 1000 grt ve üzerindeki gemiler 8,1 milyon dwt kadardır. Ayrıca toplam 591 adet gemiden 75'i (%14,5) Milli sicile, 516 gemi (%85,5) Türkiye Uluslararası Gemi Siciline kayıtlıdır (DTO, 2015: 73).

Türk Deniz Ticaret Filosu'nun 2000-2015 yılları arasında dünya sıralaması içindeki yeri incelendiğinde ise; 2000 yılında 18, 2001 yılında 20, 2002 yılında 19, 2003 yılında 20, 2004 yılında 23, 2005 yılında 24, 2006 yılında 24, 2007 yılında 26, 2008 yılında 25, 2009 yılında 26, 2010 yılında 26, 2011 yılında 24, 2012 yılında 23, 2013 yılında 22, 2014 yılında 23, ve 2015 yılında yine 23. sıralarda yer almaktadır (DTO, 2015: 81).

4. SANAYİ ÜRETİMİ VE EKONOMİYE ETKİSİ

Sanayi sektörü teknolojinin yoğun kullanıldığı ve ülkelerin gelişmişlik düzeyiyle yakından ilişkili bir sektördür. Sanayi üretimi için çoğunlukla teknolojinin takip edilmesi ve kullanılması gerekmektedir. Yüksek teknoloji ile üretilen sanayi ürünleri ise hem dünya üzerinde rekabet edebilir hem de kolayca pazarlanabilir olabilmektedir. Sanayisi gelişmiş ülkeler bu sebeple üretimlerini ve karlarını arttırabilmektedirler. Sanayi üretimi günümüzde halen kalkınma iktisadının temel araştırma konularından birini teşkil etmektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan Kalkınma İktisadı bilim dalı, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için bazı gereklilikleri esas almış ve özellikle sanayi üretiminin ekonomideki rolü üzerinde durmuştur. Kalkınmanın sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesinin sanayi üretimi ile yakından ilişkili olduğu fikri bu bilim dalının temelini oluşturmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinin sağlanmasında sanayileşmenin rolünün anlaşılmasına çalışılması birçok ünlü iktisatçının da araştırma konusu olmuştur. Bu iktisatçılardan R.Nurkse, A.Lewis, R.Prebisch, H.Chennery, C.Clark, S.Kuznets, N.Kaldor ülkelerin gelişmesini ve büyümesini sanayi sektöründeki gelişmelere bağlamışlardır (Arısoy, 2013: 143). Kaldor 1966 yılında yaptığı çalışmasında 1953-1954 ve 1963-1964 zaman aralığına ilişkin verileri kullanarak sanayi, büyümenin motorudur şeklindeki varsayımını istatistiksel olarak test etmiştir. Kaldor OECD üyesi 12 ülkeyi ele almış ve yaptığı analiz sonucunda ülkelerin ekonomik büyümeleri ile sanayi büyümeleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda bu testi yeterli bulmayan bazı araştırmacılar nedensellik analizini de katarak araştırmalar yapmış ve sanayi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunun sonucuna varmışlardır (Çetin, 2009: 359). Kaldor yasası diğer sektörlerden farklı olarak sanayi sektöründe meydana gelen verimlilik artışının büyüme üzerindeki olumlu etkisinden bahsetmiştir. Sanayiye büyümenin motorudur diyerek sanayi üretiminin gayri safi milli hasılayı arttırdığını ileri sürmüştür (Stoneman, 1976: 1-5). Ayrıca neoklasik iktisadi modellerin kabul ettiği üzere sanayi sektörünün büyümesi pozitif dışsal etkiler ortaya çıkarmaktadır. Kaldor yasasına ilave olarak Verdoorn Kanunu da sanayide meydana gelen bir büyümenin bu sektördeki verimliliği daha hızlı bir oranda arttıracağını ileri sürmektedir (Terzi ve Oltulular, 2004: 219).

Türkiye'nin sanayi sektörüne bakıldığında, bu sektörde yer alan kuruluşlar temelde üç alt sektörde gruplandırılmaktadır. Bu alt sektörlerden birincisi imalat sanayi, ikincisi elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretim ve dağıtım alt sektörü ve üçüncüsü madencilik ve taşocağı sektörüdür. Bu alt sektörlerden İmalat sanayinin payı %85,85; elektrik, gaz buhar ve iklimlendirme üretim dağıtımının payı %10,55 ve son olarak madencilik ve taşocağının payı da %3,60'tir (Eğilmez, 2012). Her üç sektör birleşerek ülkenin sanayi sektörünü meydana getirmektedir. Sanayi sektöründe meydana gelen üretim artışı ise bu ürünlerden elde edilen geliri arttırmakta ve bu sayede ekonomiye olumlu katkı sağlarken ülkenin gelişmesi için pozitif değer yaratmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Daha önce deniz taşımacılığına ilişkin benzer çalışmalar yapılmış fakat sanayi üretiminin deniz taşımacılığı üzerindeki etkisi incelenmemiştir. Literatüre bu anlamda bir katkı sağlaması amacıyla sanayi üretim endeksinin bu etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada sanayi üretimi ile deniz taşımacılığı arasındaki ilişki regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Bu amaçla, 2010 ile 2014 yılları arasındaki aylık veriler Deniz Ticaret Müsteşarlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu resmî sitesinden temin edilmiştir. Çalışmada sanayi üretim endeksi bağımsız değişken olarak, ton (grosston) bazında deniz taşımacılığı ise bağımlı değişken olarak alınmıştır. Araştırma için 2010-2014 yılları arası 5 yıllık veriler incelendiğinden aylık veriler toplamı 60 adet veri setini oluşturmaktadır.

Verilere ilişkin olarak sanayi üretim endeksi, Türkiye'de sanayi sektöründe var olan kuruluşların sanayi üretimlerindeki değişimi veren bir endekstir. Hesaplanırken toplam 1382 kalemden oluşan bir veri seti kullanılmaktadır. TÜİK tarafından hesaplanan ve 2005 yılındaki üretim 100 kabul edilerek, her ay 4850 kuruluşun Aylık Sanayi Üretim Anketiyle oluşturulan verilere göre hesaplanmaktadır. Bu endeksteği değişim ölçüt alınmak suretiyle sanayi üretimindeki artış ve azalmalar gözlemlenmektedir (Eğilmez, 2012). Deniz taşımacılığı verileri ise denizcilik sektörüne ilişkin yurtiçi, yurtdışı, yabancı ve Türk bayraklı ayrıca transit taşımaları da içine alan tüm deniz yoluyla taşınan yükleri aylık bazda almaktadır. Bu da yine TÜİK tarafından yayınlanmakta ve Ulaştırma Denizcilik Haberleşme Bakanlığının tarafından da istatistikler aylık, üçer aylık ve yıllık olarak tutulmaktadır.

Bu çalışmada sanayi üretiminin deniz yolu taşımacılığına etkisi incelenirken serilerin aylık olması dolayısıyla öncelikle mevsim etkisi araştırılmış ve söz konusu etki serilerden Census X-12 yöntemi kullanılarak arındırılmıştır. Aynı zamanda her iki serinin de logaritması alınarak analize dahil edilmiştir. Mevsimsel düzeltmesi yapılmış logaritmik serilere deniz taşımacılığı için LDENİZ, sanayi üretimi için ise LSÜE kısaltmaları tanımlanmıştır. Serilere öncelikle Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Bu aşamada serilerin durağan oldukları sonucuna ulaşılması tahmin edilecek regresyon modeli sonuçlarının güvenilir olduğunu diğer bir ifadeyle sahte regresyonun söz konusu olmayacağını ifade etmektedir. Tahmin edilmiş modelin doğru bir modelin olabilmesi için aynı zamanda varsayımlardan sapmaların test edilmesi de gerekmektedir. Modelde söz konusu olabilecek otokorelasyon ve değişen varyans durumlarına göre modelin düzeltilerek tekrar tahmin edilmesi gerekmektedir. Uygulanan düzeltme yöntemi sonucunda modelin katsayılarının değişmediği fakat standart hataların değiştiği görülecektir.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

60 aylık veriye sahip değişkenlerde birim kök sorunu olabileceğinden hareketle serilere öncelikle ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>ADF istatistiği</i>	<i>PP istatistiği</i>
LDENİZ	-4.790	-4.761
LSÜE	-8.040	-8.027

ADF ve PP testleri için hesaplanmış kritik değerler ayındır ve bu değerler %1 anlamlılık seviyesi için -4.121, %5 anlamlılık seviyesi için -3.487 ve %10 anlamlılık seviyesi için -3.172'dir. İlgili kritik değerlere göre bakıldığında ADF ve PP test istatistiklerinin negatif olarak daha küçük olmaları dolayısıyla her iki serinin de durağan olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuca göre bu değişkenler

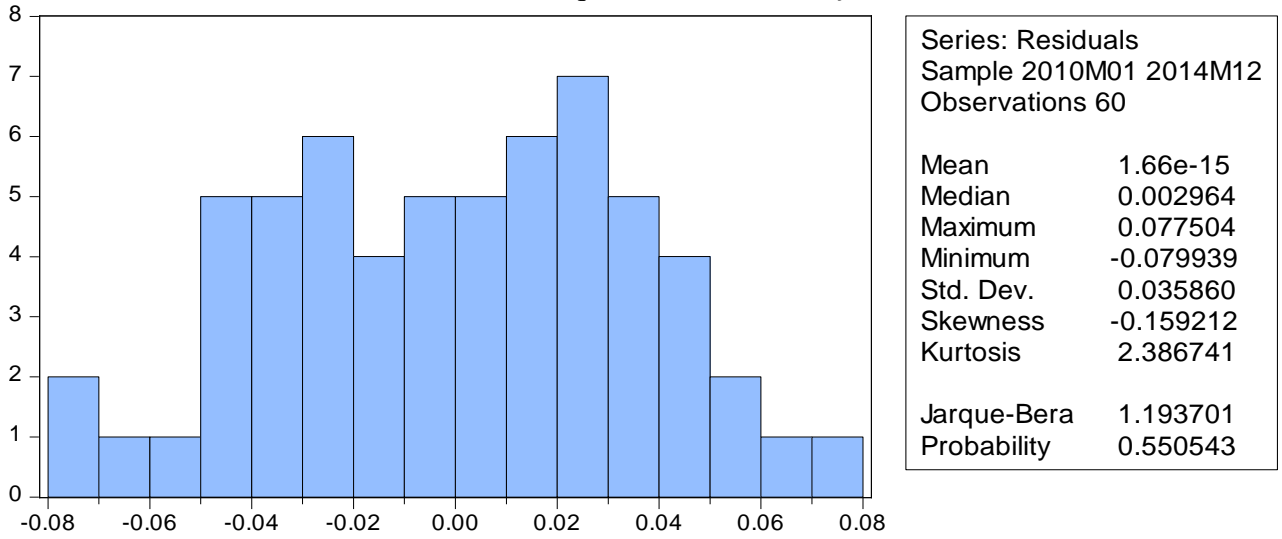
kullanılarak tahmin edilecek regresyon modeli sonuçlarına güvenebileceğimiz açıktır. Regresyon modeli sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı Değerleri</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t- istatistik</i>	<i>Olasılık</i>
C	7.707	0.303	25.373	0.000
LSÜE	0.559	0.064	8.679	0.000
$R^2 : 0.565$				

Model sonuçlarına bakıldığında katsayıların istatistiksel olarak anlamlı oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Katsayı değerlerine bakıldığında ise sabit katsayınının 7.707 olduğu görülmektedir. Buna karşılık elastikiyet 0.559'dur. Bu değer; sanayi üretimi yüzde 1 arttığında deniz taşımacılığının yüzde 0.559 artış gösterdiğini ifade etmektedir. R^2 değeri 0.565 olup, deniz taşımacılığındaki değişimin yaklaşık %56'sının sanayi üretimindeki değişim ile açıklandığını göstermektedir. Regresyon sonuçlarının geçerli olabilmesi için varsayımdan sapmaların da test edilmesi gerekmektedir. Hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığının test edilmesi için Jarque-Bera testi kullanılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Grafik 1: Jarque-Bera Testi Sonuçları

Test sonuçlarına göre Jarque-Bera test istatistiğinin 1.193 olduğu görülmektedir. Bu istatistik değerinin 5.99 değerinden küçük olması dolayısıyla hata terimlerinin normal dağıldığını ileri süren H_0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla regresyon denkleminde normal dağılım varsayımının sağlandığı söylenebilmektedir. Bir sonraki adımda, regresyon denkleminde bir diğer varsayımdan sapma olan değişen varyans (heteroskedasite) sorununun olup olmadığı test edilmiştir. Bu amaçla White testi kullanılmış ve sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: White Testi Sonuçları

$n \cdot R^2$	<i>Olasılık Değeri</i>
0.429	0.8067

Test sonuçlarına göre modelde değişen varyans sorununun olmadığı görülmektedir. Fakat regresyon modelinin sonuçlarının geçerli olabilmesi için aynı zamanda bir diğer varsayımdan sapma olan otokorelasyonun da testi gerekmektedir. Bu amaçla otokorelasyon için LM testi uygulanmıştır, 1 ve 12 gecikme için test sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 6: LM Testi Sonuçları

$n \cdot R^2$	Olasılık Değeri	
9.285	0.002	(1 gecikme)
17.855	0.120	(12 gecikme)

Sonuçlar incelendiğinde 12 gecikme için otokorelasyon problemi bulunmamasına rağmen 1 gecikme dikkate alındığında modelde otokorelasyonun olduğu görülmektedir. Otokorelasyonun tespit edilmesinden sonraki aşamamız otokorelasyonun ortadan kaldırılmasıdır. Çünkü otokorelasyon söz konusu olduğunda tahmin edilen katsayılar ait standart sapma ve t-istatistiği değerleri yanıltıcı sonuçlar vermektedir. Bu sorunu bertaraf etmek için HAC (Heteroskedasticity Autocorrelation Consistent) düzeltme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile hatalı tahmin edilmiş standart sapma ve t-istatistiği değerleri düzeltilmektedir. Buna karşılık katsayı değerlerinde bir değişme olmamaktadır. Otokorelasyonu düzeltilmiş modelin sonuçları aşağıda görülmektedir.

Tablo 7: HAC Düzeltme Yöntemiyle Düzeltilmiş Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı Değerleri	Standart Hata	t istatistik	Olasılık
C	7.707	0.300	25.690	0.000
SÜE	0.559	0.060	9.316	0.000
$R^2 : 0.565$				

Görüldüğü gibi düzeltme sonrasında da katsayı değerleri değişmemiştir sadece katsayıların standart hata ve t- istatistiği değerlerinde ilk duruma göre değişme olmuştur. Katsayıların istatistiksel olarak anlamlılığına bakıldığında yine istatistiksel olarak anlamlı oldukları ve R^2 değerinin 0.565 olduğu görülmektedir. Yani deniz taşımacılığındaki değişimin yaklaşık %56'sı sanayi üretimindeki değişim ile açıklanmaktadır.

7. SONUÇ

Türkiye'de sanayi üretimi ile deniz taşımacılığının ilişkisi tahmin edilmekle birlikte bu ilişkinin ayrıntılarını ortaya koyabilmek sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada sanayi üretiminin deniz taşımacılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çerçevede, 2010-2014 arası veriler kullanılarak bu dönem içindeki ilişkiler ekonometrik analize tabi tutulmuş ve sanayi üretimi yüzde 1 arttığında deniz taşımacılığının yüzde 0.559 artış gösterdiği, sanayi üretimindeki değişimlerin deniz taşımacılığındaki değişimleri %56 oranında açıkladığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre Türkiye'de sanayi üretimi arttıkça deniz taşımacılığının da gelişeceğini söylemek mümkün hale gelmektedir. Diğer taraftan deniz taşımacılığının gelişmesi için sanayi üretimi artışının yanında başka unsurlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut filo kapasitesinin artırılarak bunlara uygun limanların çoğaltılması, kolaylaştırıcı hukuki düzenlemelerin yapılması, denizcilik sektörü için teşvik edici kredilerin verilmesi deniz taşımacılığının gelişmesi için katkıda bulunacak diğer unsurlar arasında sayılabilir. Böylelikle deniz taşımacılığı alanında diğer gelişmiş ülkelerle rekabet edebilir bir seviyeye gelmek mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Arısoy, İ. (2013). Kaldor Yasası Çerçevesinde Türkiye'de Sanayi Sektörü ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Sınanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Nisan*, 8(1), 143-162.
- Barda, S. (1964). *Münakale Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Başer, S. Ö. (2016). *Deniz Taşımacılığı Ekonomisi*. (G. Cerit, A. Deveci, & S. Esmer, Dü) İstanbul: Beta Yayınevi.
- Bonavia, M. R. (1966). *The Economics of Transport*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çetin, M. (2009). Kaldor Büyüme Yasasının Ampirik Analizi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği(1981-2007). *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 11*(1), 355-373.
- Çetin, O. (2009). Denizcilik Sektörü İçin Mukayeseli Bir Model. *Güvenlik Statejileri Dergisi*(10), 35-58.
- Denizcilik Sektörü*. (2014). 04 05, 2018 Tarihinde [https://www.Shortsea.Org.Tr/Pages/Denizcilik%20sekt%C3%B6r%C3%BC.Pdf](https://www.shortsea.org.tr/pages/denizcilik%20sekt%C3%B6r%C3%BC.pdf). Adresinden Alındı
- DTO. (2015). *Deniz Sektörü Raporu 2015*. İstanbul: İmeak.
- Eğilmez, M. (2012). *Sanayi Üretimi ve Kapasite Kullanımı Nasıl Ölçülür?* 04 07, 2018 Tarihinde Kendime Yazılar: [http://www.Mahfiyegilmez.Com/2012/03/Sanayi-Uretim-Ve-Kapasite-Kullanm-Nasl.Html](http://www.mahfiyegilmez.com/2012/03/sanayi-uretimi-ve-kapasite-kullanm-nasl.html) Adresinden Alındı.
- Erol, S., & Dursun, A. (2016). Düzensiz Hat Denizyolu Taşımacılığınınpiyasa Yapısı ve Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*(16), 153-170.
- Holm, P., & Hill, C. (2002). Resources And Infrastructures İn The Maritime Economy, 1500-2000. G. Boyce, & R. Gorskki İçinde, *Research In Maritime History* (S. 427-428). England: Oxford University Press.
- Jiang, X.-Z., Tie-Ying, L., & Chi-Wei, S. (2014). China's Marine Economy And Regional Development. *Marine Policy*(50), 227-237.
- Korkmaz, O. (2012). Türkiye'de Gemi Taşımacılığının Bazı Ekonomik Göstergelere Etkisi. *Business And Economics Research Journal, 3*(2), 97-109.
- Kwak, S.-J., Yoo, S.-H., & Chang, J.-I. (2004, June 2). The Role Of The Maritime Industry in the Korean National Economy:An Input–Output Analysis. (E. Ltd, Dü.) *Marine Policy, 29*, 371-383.
- Morrissey, K. (2014). Using Secondary Data To Examine Economic Trends İn A Subsetof Sectors İn The English Marine Economy:2003–2011. (ElsevierLtd, Dü.) *Marine Policy*(50), 135-141.
- Morrissey, K., & O'donoghue, C. (2011, August 25). The Irish Marine Economy And Regional Development. *Marine Policy*(36), 358-364.
- Ojala, J., & Tenold, S. (2017). Maritime Trade And Merchant Shipping: The Shipping/Trade Ratio Since The 1870s. *The Journal of Maritime History, 29*(4), 838-854.
- P.Stoneman. (1976, Agust). Kaldor's Law And British Economic Growth 1800-1970. *Warwick Economic Research Papers, 1-17*.
- Parameswaran, B. (2004). *The Liberalization Of Maritime Transport Services*. (H. S. Affairs, Dü.) Hamburg: International Max Planck Research School For Maritime Affairs At The University Of Hamburg.

- Pekdemir, I. M. (1991). *Denizyolu Yük Taşımacılığı: Yönetim Ve Organizasyonu*. (İ. Ü. Yayınları, Dü.) İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Saban, M., & Güğercin, G. (2009). Deniz Taşımacılığı İşletmelerinde Maliyetleri Etkileyen Faktörler Ve Sefer Maliyetleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Smith, A. (1998). *An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealth Of Nations*. (O. U. Press, Dü.) England: Oxford.
- Smith, R. (2002, June 05). The Maritime Transportation of Nuclear Metarials: A Wiev From New Zealand. *Political Science*, 54(1), 5-20.
- Stojanovic, T., & Farmer, C. (2013). The Development of World Oceans and Coasts and Concepts Of Sustainability. *Marine Policy*, 157-165.
- Stopford, M. (1997). *Economics of Maritime*. London: Routledge.
- Terzi, H., & Oltulular, S. (2004). Türkiye'de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.
- Türklim. (2010). *Sektör Raporu 2010*. İstanbul: Türkiye Liman İşletmecileri Derneği.
- Üstüner, C. (2009). *Sektörün Uluslararası Rekabet Gücüne Etkisi Bağlamında Deniz Ticaretinin Vergilendirilmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yenal, S. (2011, 11 09). *Dünyada Ve Türkiye'de Uluslararası Deniz Yolu Taşımacılığının Gelişiminin Değerlendirilmesi*. 04 02, 2018 Tarihinde Tmo.Gov.Tr: [Http://Www.Tmo.Gov.Tr/Upload/Document/Tmodanhaberler/Denizyolu.Pdf](http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/Tmodanhaberler/Denizyolu.Pdf) Adresinden Alındı
- Yüksel, Y., & Özkan Çevik, E. (2006). *Liman Mühendisliği*. (D. M. 3, Dü.) İstanbul: Arıkan Yayınevi.

İNCİR İHRACATINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: AYDIN ÖRNEĞİ*

FACTORS AFFECTING FIGS EXPORT: AYDIN EXAMPLE

DOI: 10.25204/iktisad.375738

Nurhan KIRICI**

Öz

İncir önemli bir besin kaynağı ve sanayi hammaddesidir. Türkiye, dünyada incir üretiminde ilk sırada yer almakta olup, üretilen incirler yaklaşık yüz ülkeye ihraç edilmektedir. Ancak Türkiye'nin incir ihracatından elde ettiği gelir düşüktür. Bu durum, incir ihracatında katma değeri yüksek ürünlere yönelinmesi, marka değeri olan ürünlere ağırlık verilmesi ve uluslararası pazarlama stratejilerinden doğru biçimde yararlanılması gerektiğini göstermektedir. Bunun için, küreselleşmenin, ekonomik entegrasyon ve işbirliklerinin arttığı, dış ticarete rekabetin yükseldiği 21. yüzyılda, incir üreticilerinin de Ar&Ge ve inovasyonla kendini yenilemeleri gerekmektedir. Bu çalışmada; Aydın'da incir ihracatı yapan firmalara yüz yüze anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; Ar&Ge ve inovasyona önem veren, uluslararası tescilli markası olan, gıda analiz laboratuvarına sahip bulunan ve uluslararası fuarlara katılan firmaların ihracat performanslarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İncir sektörü, ihracat, Ar&Ge, inovasyon.

Jel Kodları: N55, Q13, Q17.

Abstract

Figs is an important nutrition and industry input. Turkey having the first place of fig production in the world and exports fig to approximately a hundred countries. However, revenue of Turkey from figs export is quite low. This demonstrates the need to gain more value added from fig production, to emphasize the products with brand equity and to get advantage of international marketing strategies in a better way. To do this, fig producers need to renew themselves with R&D and innovation in 21st century, in which globalization, economic integration and co-operation, and competition in foreign trade have been increasing. In this work, fig exporting firms in Aydın were surveyed face-to-face and data were analysed by using SPSS. At the end of the analysis; it is seen that for the firms giving importance to R&D and innovation, having internationally registered trademarks, using food analysis laboratory and participating in international fairs that the export performance is better than others.

Keywords: Figs sector, export, R&D, innovation.

Jel Codes: N55, Q13, Q17.

* Bu çalışma, yazar tarafından İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında hazırlanmış ve kabul edilmiş olan "Ulusal Ürünlerin Uluslararası Pazarlama Stratejileri ile Global Pazarlarda Sunulması: İncir Sektöründe Bir Alan Araştırması" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiş olup, çalışmanın güncellenmiş halidir.

** Kırıcı Dış Tic. A.Ş. Personel Müdürü, nurhankirici@my.net.com

ORCID: 0000-0002-8700-1262

1. GİRİŞ

İncir önemli bir gıda maddesi olup, taze ve kurutulmuş haliyle doğrudan tüketilebildiği gibi, incir lokumu, incir döneri, çikolatalı incir ve benzeri formlardaki üretimi de bulunmaktadır. Ayrıca ıskarta incirden ispirto yapımında yararlanılmaktadır. Bu yönüyle incir, aynı zamanda bir sanayi hammaddesi özelliği de taşımaktadır.

Türkiye, dünya incir üretiminde ilk sırada yer almakta olup, üretilen incirler yaklaşık yüz ülkeye ihraç edilmektedir. Dünya yaş incir üretiminin %26,7'sini kuru incir üretiminin ise %36,4'ünü gerçekleştiren Türkiye (FAO, 2017b), dünyadaki incir yetiştirilen alanların %13,8'ine sahiptir. 2016 yılında dünya genelinde gerçekleştirilen taze ve kuru inci ihracatının %62,2'sini Türkiye gerçekleştirmiştir.

Türkiye'de ise taze incir üretiminin yaklaşık %80'i ve ihracatı yapılan kuru incirin de tamamı Aydın ve çevresinde yer alan Mendere Havzasında üretilmektedir. 2016 yılı itibariyle Türkiye'de var olan incir ağaçlarının %63,2'si Aydın'da bulunmaktadır (TUİK, 2017a).

Ancak Türkiye'nin incir ihracatından elde ettiği gelir sadece 392 milyon ABD dolarıdır (TUİK, 2017). Bu durum, incirin sadece taze ve kurutulmuş ham incir olarak değil, aynı zamanda işlenmiş ve katma değeri yükseltilmiş ürünler olarak satışının yapılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca incir ihracatı yapan firmaların, uluslararası tescilli bir marka edinmeleri, kendi adlarına kurulmuş profesyonel bir web sayfasına sahip olmaları ve uluslararası pazarlama stratejilerinden doğru biçimde yararlanmaları gerekmektedir. Küreselleşmenin, ekonomik entegrasyon ve serbest dış ticaret anlaşmalarının arttığı 21. yüzyılda, dış ticarete rekabet oldukça yüksek düzeyde olup, Ar&Ge ve inovasyonla kendini yenilemeyen firmaların pazar paylarını yitirmesi ve piyasadan silinmeleri kolaylaşmıştır.

Bu çalışmada, 2015 yılında Aydın'da faaliyet gösteren incir işletmeleri ile yüz yüze gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilen bulgular kamuoyu ile paylaşılmıştır. Çalışmanın girişi takip eden ikinci bölümünde; dünyada ve Türkiye'de incir üretimi hakkında bilgiler sunulmuş, üçüncü bölümde dünyada ve Türkiye'de incir ihracatı konusundaki bilgiler paylaşılmış, dördüncü bölümde; literatür özeti sunulmuş, beşinci bölümde; materyal ve yöntem, altıncı bölümde; bulgular ve tartışma yer almış, yedinci bölümdeki sonuç kısmıyla çalışma tamamlanmıştır.

Çalışma, cevap aradığı sorular ve konuyu incelemede ulaştığı detaylı bilgiler yönüyle, sektöre ve ülkeye yararlı bulgular içermektedir. Ayrıca Aydın örneğinde bu alanda yapılan ilk çalışma olması, incelenen konunun orijinalliği ve ana kütleyi temsil gücünün yüksekliği yönleriyle literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca bölgede incir üretimi ve ihracatı yapan firmalara rehberlik edeceği ve ilgili kamu otoritelerinin dikkatlerini bir kez daha sektörün sorunlarına çekeceği değerlendirilmektedir.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE İNCİR ÜRETİMİ

Türkiye, dünyada incir üretiminde ilk sırada yer almakta olup, üretilen incirler yaklaşık yüz ülkeye ihraç edilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016: 2). İncir, pek çok dinde ve uygarlıkta kutsal sayılan ve şifa kaynağı olarak kabul edilen bir meyve olup, ekonomik amaçlı olarak ilk üretimine başlanan bitkilerdendir. İncirin anavatanı Anadolu'dur. Buradan zaman içinde önce Suriye ve Filistin'e oradan da Çin ve Hindistan'a doğru yayılmıştır. Tazesi ve kurutulmuş türevleri sanayi hammaddesi olarak da kullanılan incir, başta besin kaynağı olma üzere, ispirto yapımına kadar farklı sanayi ürünlerinin üretiminde de hammadde olarak kullanılabilir (Ankara Üniversitesi, 2018).

İncir subtropik iklim bölgelerinde daha rahat yetişebilen bir bitkidir. Kışları ılık, yazları sıcak ve kurak yerleri daha çok seven incir bitkisi için, yıllık sıcaklığın ortalama 18-20°C olduğu yerler ideal yetişme ortamlarıdır. İncir meyvesinin olgunlaşma dönemlerinde ise 30°C'ye kadar çıkan

ortalama sıcaklıklar, meyvelerin olgunlaşması ve kurutulabilmesi için gereklidir. Kış aylarında ise sıcaklığın -9°C 'den daha aşağı düşmemesi gerekir. Aksi durumda bitkinin su yoğunluğu fazla olan dalları ve gövdesi donma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. İncir ağacı için ideal yıllık yağış miktarı 625 mm olup, özellikle meyve olgunlaşma dönemlerinde yağın yağmurlar veya sulamaya maruz kalması, meyvelerinin kurtlanmasına ve dökülmesine neden olabilmektedir. Hatta ürün kalitesi açısından ortamdaki nem miktarı dahi önemli olup, kuru ve serin havaları daha çok seven ve daha kaliteli ürün veren incir, özellikle yakın çevresine yapılan hidroelektrik santralleri, jeotermal santraller ve sulama amaçlı su tutan göllerden yükselen yoğun buhar nedeniyle, dalında ekşime yapabilmekte ve kurutulan ürünlerde alfatoksin miktarı artmaktadır (Tarımsal Araştırma Enstitüsü, 2018).

İncirin yetiştirilebilmesi için en uygun toprak çeşidi; derin, kumlu, killi, yeterli organik besine ve kirece sahip topraklardır. Öte yandan incir ağaçlarının toprak tuzluluğuna olan duyarlılığı da fazla olup, aşırı tuzlu topraklarda ağaç kurumaktadır.

Dünyada oldukça az sayıda ülkede incir üretimi yapılmakta olup, buna bağlı olarak kuru incir üreten ülke sayısı da oldukça sınırlıdır. Dünya yaş ve kuru incir üretimine ilişkin veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Dünyada İncir Üretimi

Dünya	Yaş İncir Üretim Miktarı (Bin Ton)	Kuru İncir Üretim Miktarı (Bin Ton)	İncir Dikili Alan (Ha)
1961	1.572	208	622.157
1970	1.174	170	427.521
1980	929	139	302.348
1990	1.081	138	408.348
2000	1.092	133	385.344
2010	1.111	147	381.586
2014	1.083	132	384.493
2015	1.099	NA	381.946
2016	1.117	NA	358.494

Kaynak: FAO, (2017a). **Not:** NA: Non Available (elde edilemeyen, henüz yayımlanmamış). Ha: Hektar

Tablo 1'de görüldüğü gibi dünyada incir üretiminde kullanılan araziler 1960'lerden bu yana yarıya yakın azalmıştır. Buna bağlı olarak yaş ve kuru incir üretimi de önemli ölçüde azalma göstermiştir. İncir üretimi aynı zamanda iklim koşullarına oldukça duyarlı olduğu için, yıllar arasında üretim miktarında da dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Ülkeler bazında incir üretimine ait veriler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Ülkelere Göre İncir Üretimi

	Yaş İncir Üretim Miktarı (Bin Ton, 2016 Yılı)	Kuru İncir Üretim Miktarı (Bin Ton, 2015 Yılı)	İncir Dikili Alan (Ha, 2016 Yılı)
Dünya	1117	132	358.494
Türkiye	299	48	49.401
Mısır	153	NA	21.897
Cezayir	117	9	44.608
Fas	102	17	52.606
İran	78	10	17.926
Suriye	46	4	9.483
İspanya	30	5	12.400
Diğer	292	39	150.173

Kaynak: FAO, (2017b). **Not:** NA: Non Available (elde edilemeyen, henüz yayımlanmamış). Ha: Hektar

Tablo 2 incelendiğinde; 2016 yılında dünyada en fazla yaş incir üreten ülkenin, yıllık 300 bin ton civarı üretime sahip olan Türkiye olduğu görülmektedir. Onu Mısır, Cezayir, Fas ve İran takip etmektedir. Kuru incir üretim verilerine ancak 2015 yılına kadar ulaşılabılmış, o da Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization, FAO) tarafından bütün ülkeleri kapsamayacak şekilde yayımlanan bir veri setinden elde edilebilmiştir. Bu değerlere bakıldığında yine Türkiye 48 bin ton ile dünyada en fazla üretimi gerçekleştiren ülke olarak öne çıkarken, onu Fas, İran ve Cezayir izlemektedir.

Türkiye'de kuru incir üretimi, gerekli doğal şartları sağlayan Aydın ve çevresinde yer alan Büyük ve Küçük Menderes ovalarında yapılmakta olup, Türkiye taze incir üretiminin yaklaşık %80'i ve ihracatı yapılan kuru incirin de tamamı bu bölgede üretilmektedir. Aydın'da bitkisel üretimde en çok katma değer yaratan ürünler; incir, zeytin, pamuk ve kestanedir. Aydın, incir ve kestane üretiminde Türkiye'de birinci sırada yer almaktadır (TUİK, 2016:4).

İncir, her ne kadar subtropik bir meyve olsa da geniş ekolojik uyum kabiliyeti sayesinde ülkemizin tüm Ege ve Akdeniz sahil kuşağında, Güneydoğu'da hatta Karadeniz Bölgesinin belirli kesimlerinde de yetiştirilebilmektedir. Bu doğrultuda, Marmara, Akdeniz, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri gibi bazı bölgelerimizde de sofralık incir yetiştiriciliği yapılmaktadır. Türkiye'de yetiştirilen incir ağacı sayısı ve üretilen incir miktarı ile Aydın'ın bu üretim içindeki payları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Türkiye ve Aydın'da İncir Ağacı Sayısı ve Taze İncir Üretimi (2016)

Yıllar	AYDIN		TÜRKİYE		Aydın'ın Türkiye İncir Üretimindeki Payı (%)
	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)	
2005	6.247	186	9.450	285	67,0
2010	5.929	162	9.301	254	63,7
2014	5.983	168	9.391	260	64,6
2015	5.953	171	9.455	275	62,2
2016	6.104	186	9.647	299	62,2

Kaynak: TUİK (2017a).

Tablo 3'teki sonuçlardan da görüldüğü gibi; 2016 yılı itibariyle var olan incir ağaçlarının %63,2'si Aydın'da bulunmakta ve Aydın tek başına Türkiye'deki incir üretiminin de %62,2'sini gerçekleştirmektedir.

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE İNCİR İHRACATI

Dünya genelinde gerçekleştirilen incir ihracat miktarları ve bunların ülkelere göre dağılımları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Dünya Geneli Yaş ve Kuru İncir İhracatı (Milyon \$)

	2010	2011	2014	2015	2016
Dünya	335,0	340,0	348,9	472,8	451,3
Türkiye	184,7	180,8	196,8	241,5	280,8
ABD	21,6	21,3	24,4	20,6	24,8
Almanya	11,4	17,5	17,3	18,8	20,9
Avusturya	3,9	3,1	5,1	8,1	20,2
İspanya	9,0	10,5	9,9	13,3	17,8
Hollanda	16,1	18,8	19,2	19,4	16,5
Yunanistan	7,6	7,2	10,5	12,6	11,7
Diğer	80,7	80,8	65,7	138,5	58,6

Kaynak: ITC (2017a)

Tablo 4 incelendiğinde 2016 yılında dünya genelinde gerçekleştirilen taze ve kuru incir ihracatının 280,8 Milyon Dolarlık (%62,2) kısmını Türkiye'nin tek başına gerçekleştirdiği görülmektedir. Dünyada incir üretiminde ilk sırada yer alan Türkiye, 100 ülkeye kuru incir ihracatı yapmaktadır. Türkiye'nin en çok incir ihraç ettiği ülkelere ait bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Türkiye'nin Yaş ve Kuru İncir İhraç Ettiği Başlıca Ülkeler (Milyon \$)

	2010	2011	2014	2015	2016
Almanya	36,3	36,7	36,5	40,4	49,5
Fransa	32,4	27,9	30,2	35,1	39,2
ABD	5,3	5,9	10,0	14,7	20,9
İtalya	14,4	13,6	11,7	12,1	14,6
İngiltere	7,4	9,0	9,3	11,7	14,5
İsviçre	10,2	9,2	9,2	9,7	12,3
Hollanda	8,4	9,5	10,4	10,6	10,6
Rusya	8,2	9,1	10,6	12,6	9,6

Kaynak: ITC (2017b)

Tablo 5'te görüldüğü üzere Türkiye'nin en fazla incir ihraç ettiği ülkeler sırasıyla Almanya, Fransa ve ABD olup, bunları diğer ülkeler izlemektedir. 2016 yılında 100 ülkeye, kilosu ortalama 5 ABD dolarından ihraç edilen 49 bin ton kuru incirden 249,5 milyon ABD doları gelir elde edilmiş (TUIK, 2017b). Üretilen bu incirin %90'ı Aydın ve İzmirli üreticiler tarafından gerçekleştirilmiştir. İhracatın yaklaşık %70'i AB ülkelerine yapılmıştır. Ayrıca incir, 30 binden fazla üreticinin ve 15 binden fazla incir işletmelerinde çalışan bireyin de geçim kaynağını oluşturmaktadır (Aksoy, 2012). Türkiye'nin ihraç ettiği kuru incir ve incir mamulleri, miktar ve getiri olarak Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Türkiye'nin İncir ve İncir Mamulleri İhracatı

Dönem	Kuru İncir		İncir Ezmesi		Hurda		Kesme	
	Miktar (Bin Ton)	Değer (Milyon \$)	Miktar (Bin Ton)	Değer (Milyon \$)	Miktar (Bin Ton)	Değer (Milyon \$)	Miktar (Bin Ton)	Değer (Milyon \$)
2001-2002	34,3	60,9	5,7	4,7	0,6	0,2	1,6	1,5
2005-2006	48,7	104,6	6,0	5,9	0,6	0,4	2,2	3,3
2010-2011	36,3	136,2	6,5	9,9	0,5	0,9	2,4	6,9
2011-2012	33,9	122,9	3,7	5,7	0,5	0,9	2,2	6,0
2012-2013	35,2	119,8	3,9	5,2	0,3	1,0	1,4	3,5
2013-2014	30,1	107,2	2,3	3,5	0,5	1,5	1,2	3,2
2014-2015	27,4	143,0	4,1	7,4	0,9	2,6	2,3	7,5

Kaynak: Ege İhracatçı Birlikleri (2016)

Tablo 6'dan görüldüğü gibi Türkiye inciri farklı formlarda ihraç etmektedir. Ama bunların daha da çeşitlendirilmesi ve katma değeri yüksek hale getirilmesi gerekmektedir ki elde edilecek getiri artsın. Tablo 6'daki veriler kullanılarak ortalama birim satış fiyatları hesaplanmış ve Tablo 7'deki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 7: İncir Mamullerinin Ortalama Satış Fiyatları (\$)

Dönem	Kuru İncir	İncir Ezmesi	Hurda İncir	Kesme İncir
2001-2002	1,8	0,8	0,3	0,9
2005-2006	2,1	1,0	0,7	1,5
2010-2011	3,8	1,5	1,9	2,9
2011-2012	3,6	1,5	1,8	2,8
2012-2013	3,4	1,3	3,0	2,5
2013-2014	3,6	1,5	3,2	2,8
2014-2015	5,2	1,8	2,7	3,3

Kaynak: Ege İhracatçı Birlikleri (2016) verileri kullanılarak, tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 7'deki veriler incelendiğinde birim ihracat fiyatlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Özellikle incir ezmesi ve hurda incirde fiyatlar aşırı derecede düşüktür. Bu ürünlerin birim satış fiyatlarının yükseltilebilmesi için, farklı maddelerle birleştirilerek tekrar işlenmesi ve katma değeri yüksek ürünler haline getirilip, o şekilde satılmasında büyük yarar vardır. Tabi bunun için de firmaların ürün geliştirme departmanlarının, Ar&Ge ve inovasyon ekiplerinin oluşmasına ihtiyaç vardır.

4. LİTERATÜR ÖZETİ

Çalışmanın bu bölümünde; genel olarak meyve sebze ihracatını, özelde ise incir ihracatını etkileyen temel faktörlerin analiz edildiği çalışmaların kısa bir özeti, yapılış tarihi sırasına göre sunulmuştur.

Çobanoğlu, vd. (2007), Türkiye'nin 1980-2004 dönemindeki kuru incir ihracatı üzerinde iklim faktörünün etkilerini kümeleme ve regresyon analiz yöntemleriyle araştırdığı çalışmada; iklim özellikleri ve elde edilen kuru incirlerin kaliteleri arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını görmüştür. Yapılan alt analizlerde ise Temmuz aylarındaki nispi nem değerleri, Temmuz ve Eylül aylarındaki rüzgâr hızları ve Eylül aylarındaki güneşlenme sürelerinin, hurda sınıfında yer alan kuru incirlerin ihracatı üzerinde önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Çobanoğlu (2007), Türkiye'nin taze ve kuru incir üretim ve pazarlamasında kalite güvence sistemlerinin etkilerini incelediği çalışmada; HACCP, EUREPGAP ve organik tarım sertifikası gibi kalite güvence sistemlerine sahip olan firmaların daha fazla ihracat yapabildiklerini tespit etmiştir.

Arslan (2015), dünyadaki incir üretiminin yaklaşık %27'sinin Türkiye tarafından gerçekleştirildiğini, Türkiye'nin incir üretiminde ve ihracatında dünya genelinde ilk sırada yer aldığını, incir ihracat gelirlerinin artırılabilmesi için ürün çeşitlemesi yapılmasının, bitki ve ürün ıslahına gidilmesinin, gıda güvenliğine daha fazla önem verilmesinin, özellikle alfatoksin sorununu çözebilmek için bitki sağlığına da eğilinmesinin gerektiğini, uluslararası pazarlama stratejilerinin doğru biçimde uygulanmasının, fiyat istikrarı ve tanıtım çalışmalarının büyük öneme sahip olduğunu belirtmiştir.

Koç (2015), Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretini incelediği çalışmada; Türkiye'de üretilen incirlerin ortalama %30'unun taze, %70'inin kurutulmuş olarak iç ve dış piyasalara arz edildiğini, dünyadaki toplam incir üretiminin %27'sini, kuru incir ihracatının %35'ini Türkiye'nin gerçekleştirdiğini, dünyadaki kuru incir ihracat gelirlerinin yaklaşık %64'ünü Türkiye'nin elde ettiğini ifade etmiştir. Yazar çalışmasının sonunda; Türkiye'de incirin iç tüketiminin artırılmasının gerektiğini, dış pazarlarda tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmesinin yararlı olacağını, özellikle kuru incirde görülen alfatoksin miktarının azaltılmasını yollarının bulunması gerektiğini belirtmiştir.

Kaplan (2016), Türkiye'nin 2004-2014 dönemi yaş meyve ve sebze ihracatını etkileyen faktörleri PPML yöntemiyle incelediği çalışmada; Türkiye'nin yaş meyve ve sebze ihracatını, ihracatın yapıldığı ülkelerin ekonomik büyüklükleri, kişi başına düşen milli gelirleri ve Türkiye ile sınır komşusu olmalarının pozitif, ülkelerin uzaklığının, 2008 küresel ekonomik krizi ve 2010 Arap Baharı olaylarının negatif etkilediğini tespit etmiştir.

Birol (2016), Türkiye'nin kuru incir ihracatını incelediği çalışmada; kuru incirlerde görülen alfatoksin maddesinin incir ihracatının önündeki en önemli engellerden biri olduğunu ifade etmiştir. İncir ihracatını etkileyen diğer önemli bir konunun ise kuru incir ihracat beyannamelerinin ilk kayda alınış tarihinin (ilk gemi yükleniş tarihinin) devlet yetkilileri tarafından geç açıklanması olduğu, bu durumun kuru incir arzının artmasına, tüccar ve ihracatçıların üreticilerin elindeki kuru incirleri almakta isteksiz davranmasına ve ürünün piyasa fiyatının düşmesine ve üreticilerin mağdur olmasına neden olduğunu belirtmiştir.

Karaca ve Hatırlı (2017), Türkiye'nin 1990-2013 dönemindeki kuru incir ihracatını ekonometrik yöntemler yardımıyla araştırdıkları çalışmalarında; Türkiye'nin kuru incir ihracat miktarı ve ihracat değeri ile ürün fiyatı, reel efektif döviz kuru ve diğer ülkelerin ihracat miktarları arasında yakın bir etkileşimin var olduğunu tespit etmiştir.

Işın (2017), Türkiye'nin kuru incir ihracat potansiyelini Çekim Modeli yardımıyla belirlemeye çalıştığı araştırmasında; 1996-2015 döneminde 19 ülkeye yapılan kuru incir ihracatı verilerini kullanarak analiz yapmış ve ihracatın yapıldığı ülkelerdeki GSYH %1 arttığında Türkiye'nin bu ülkelere olan incir ihracatının %0,68 oranında arttığını belirlemiştir. Yine ihracatın yapıldığı ülkelerin nüfuslarında yaşanan %1'lik artışın Türkiye'nin bu ülkelere olan incir ihracatının %0,39 oranında arttığını tespit etmiştir. Türkiye ile ihracatın yapıldığı ülke arasındaki mesafe %1 arttığında Türkiye'nin bu ülkelere olan incir ihracatının %0,48 oranında azaldığı belirlenmiştir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde genellikle makroekonomik verilerle yapıldıkları, firma temelli ve alan araştırması şeklinde olmadıkları görülmektedir. Yapılan bu çalışma, bu yönüyle literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

5. MATERYAL VE YÖNTEM

2015 yılı itibariyle Aydın'da incir sektörü üzerine faaliyet gösteren 37 tane firma yer almakta olup, bu çalışma kapsamında söz konusu firmalardan 35 tanesine anket uygulanmıştır. Böylece geçerli örnekleme giren firmaların %94,5'i bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Anket çalışması için gidilen firmalarda mümkün olduğunca üst düzey yetkililerle veya üretim ve satış müdürleriyle görüşülmesine dikkat edilmiştir.

Çalışmada 25 sorudan oluşan bir anket formu kullanılmış¹ ve uygulama, yüz yüze görüşme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Soruların daha iyi anlaşılabilmesi için ankette yer alan sorular ilgili kişilere tarafımızdan okunmuş ve firma yetkililerinin verdiği cevaplar, anket formuna işlenmiştir.

Bununla birlikte bu çalışmadaki en önemli kısıt; veri temin sürecinde yaşanan zorluklardır. Aydın'da bu sektörde faaliyet gösteren firma sayısı çok fazla olmadığı için, mevcut firmaların hemen hepsine ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu firmalar oldukça dağınık bir coğrafyada faaliyet gösterdikleri için, veri toplama aşaması oldukça sıkıntılı geçmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular SPSS 18 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada kısaca şu sorulara cevap aranmıştır;

- Aydın'da faaliyet gösteren incir işleme tesislerinde Ar&Ge ve inovasyon çalışmaları yürütülmekte midir? Ar&Ge ve inovasyon çalışmaları yürüten firmaların ihracat performansları daha yüksek midir?
- Firmalar kalite standardı belgelerine sahipler mi ve bu belgelere sahip olmak, onların ihracat performanslarını olumlu yönde etkiliyor mu?
- Firmaların gıda analiz laboratuvarı var mıdır? Gıda analiz laboratuvarı olmayan firmalar Aydın Ticaret Borsa'sının Gıda Analiz Laboratuvarından yeterince yararlanabiliyorlar mı?
- Firmalar uluslararası fuarlara katılıyorlar mı? Bu konuda sağlanan devlet teşviklerinden haberdarlar mı? Bu teşviklerden yararlanıyorlar mı? Yurtdışı fuarları takip eden firmaların, ihracat performansları daha yüksek midir?
- Firmalar, uluslararası pazarlama stratejilerinden yararlanma gayreti içindeler mi? Bu konuda yeni arayışları var mı? Bu süreç, firmaların ihracat performansını olumlu yönde etkiliyor mu?

¹ Anket formu Ek 1'de sunulmuştur.

- Firmaların profesyonel bir web sayfaları ve uluslararası tescilli markaları var mı? Profesyonel web sayfaları ve uluslararası tescilli markaları varsa, bu durum firmaların dış ticaret gelirlerini arttırıyor mu?
- Yerli firmalar uluslararası pazarlara açılma konusunda en çok nelere ihtiyaç hissediyorlar? Kamu kuruluşları ve üretici birliklerinin bu konularda yapabilecekleri şeyler nelerdir?

Araştırma verileri, bir değişkene ilişkin frekans dağılımı ve iki ya da daha çok değişkene ilişkin frekans dağılımını içeren çapraz tablolar aracılığıyla betimsel anlamda değerlendirilmiştir. Verilerin frekans dağılımları, tablo halinde sunulmuştur.

Değerlendirme için kullanılan çapraz tablolar yönteminde ise Büyüköztürk (2007) izlenerek, araştırmaya katılan katılımcıların iki ya da daha çok sınıflamalı değişkene göre verdikleri cevapların yüzde dağılımları verilmeye çalışılmıştır. Bu yönde, çıkan sonuçların yüzde değerleri incelenerek değişkenler arasında ilişki olup olmadığı konusunda fikir edinilebilmesi amaçlanmıştır.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmada ilk olarak; her bir soruya ilişkin frekans dağılımları oluşturulmuş, elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Anket Sorularının Frekans Dağılımı

	0-3000 Ton	3001-6000 Ton	6001-9000 Ton	9001-Ton
İşletmelerin Yıllık İncir İşleme Miktarları (Ton)	%68,6	%17,1	-	%14,3
	%0-20	%21-40	%41-60	%61-
İşlenen İncirlerin İhraç Miktarı	%14,3	%8,6	%17,1	%60
	Evet	Hayır		
İşlenen İncirlerin Yurtiçine Satılıp Satılmadığı	%71,4	%28,6		
İncir İşletmelerinin Gıda Analizi Laboratuvarına Sahip Olma Durumları	%68,6	%31,4		
Ticaret Borsası'nın Laboratuvarından Yararlanma Durumu	%91,4	%8,6		
İncir İşletmelerinin Ürün Kalitesini Geliştirme Departmanına Sahip Olma Durumları	%68,6	%31,4		
İncir İşletmelerinin Yeni İncir Mamulleri Geliştirmek İçin Ar&Ge Çalışması Yapma Durumları	%54,3	%45,7		
İncir İşletmelerinin Kalite Sertifikalarına Sahip Olma Durumları	%100	-		
İncir İşletmelerinin Uluslararası Marka Tesciline Sahiplik Durumları	%85,7	%14,3		
İncir İşletmelerinin Ürünlerinin Tanıtıldığı Profesyonel Web Sitene Sahip Olma Durumları	%100	-		
İncir İşletmelerinin Uluslararası Fuarlara Katılma Durumu	%88,6	%11,4		
İncir İşletmelerinin Uluslararası Fuar Katılımlarında Devlet Teşviklerinden Yararlanma Durumu	%74,3	%25,7		
Uluslararası Fuarlara Katılmanın İhracata Etkisinin Büyük Olduğunu Düşünme Düzeyi	%68,6	%31,4		
Uluslararası Kuru İncir Pazarlama Üzerine Geleceğe Dair Çalışmalarının Varlığı	%68,6	%31,4		
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Karasızım	Katılmıyorum
Firmaların Yeni İncir Ürünlerinin Geliştirilmesinin İncir İhracatını Arttıracığına İnanma Durumu	%42,9	%45,7	%8,6	%2,9
	Avrupa	Ortadoğu	Asya	Amerika
İncir İşletmelerinin En Çok İhracat Yaptıkları Bölgeler	%88,6	%37,1	%37,1	%25,7
	Demiryolu	Denizyolu	Karayolu	Havayolu
Firmaların İncir Sevkiyatında Kullandıkları Taşıma Şekilleri ²	%100	%85,7	%71,4	%14,3

² Bu soru ile kastedilen; firmaların % kaçının ihracatta demiryolunu kullandığıdır.

	Ürününün dış piyasalarda tanıtımı	Dış piyasalardan alıcı bulma	İngilizce bilen eleman	İhracat yapma işlemlerini bilen ve takip edebilecek eleman
Firmaların Daha Fazla İhracat Yapabilmek İçin Gereksinim Duydukları Unsurlar	%65,7	%62,9	%51,4	%42,9

Tablo 8'deki sonuçlara göre; Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların yıllık incir işleme miktarları sırasıyla %68,6 oranıyla 0-3000 ton arasında; %17,1 oranıyla 3001-6000 ton arasında ve %14,3 oranıyla 9000 ton ve üzeri şeklindedir.

İncir sektöründeki firmaların %14,3'ü işlediği ürünün %20'den az bir kısmını, %8,6'sı %21'i ile %40'ı arasındaki miktarı, %17,1'i %41-%60 aralığındaki bölümünü ve %60'ı, ürünlerinin %61'inden fazlasını ihraç etmektedir. Firmaların %71,4'ü yurtiçi satış yaparken, %28,6'sı yurtiçi satış yapmamaktadır. Buna göre, örnekleme yer alan firmaların yaklaşık dörtte birinin yurtiçi satış yapmıyor oluşu dikkat çekici bir veridir. Bu firmalar, işledikleri ürünlerin tamamını ihraç etmektedirler.

Firmaların %68,6'sı işletmelerinde gıda analizleri için laboratuvara sahip görünürken, firmaların %31,4'ünün gıda analizleri için işletmelerinde laboratuvar bulundurmadıkları gözlenmektedir.

Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların %91,4'ü gıda analizleri için Aydın Ticaret Borsası'nın laboratuvarından yararlanmaktayken, firmaların sadece %8,6'sının Ticaret Odasının laboratuvarından faydalanmadıkları görülmüştür.

Aydın'daki incir firmalarının %68,6'sı işletmelerinde ürün kalitesini geliştirme departmanına sahip iken, firmaların %31,4'ünün ürün kalitelerini geliştirmek için kurulmuş bu türden bir departmana sahip değildir.

Aydın'daki incir firmalarının %54,3'ü işletmelerinde yeni incir mamulleri geliştirebilmek için Ar&Ge faaliyetleri yürütmekteyken, firmaların %45,7'sinin yeni incir mamulleri geliştirebilmek için hali hazırda herhangi bir Ar&Ge faaliyeti bulunmamaktadır.

Firmaların tamamının uluslararası kalite standardı sertifikalarına sahip olduğunun görüldüğü çalışmada, firmaların %85,7'lik önemli bir kısmı uluslararası marka tesciline sahipken, örnekleme yer alan firmaların sadece %14,3'ü uluslararası marka tesciline sahip değildir.

Tablo 8'deki verilere göre Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların tamamının, ürünlerinin tanıtıldığı profesyonel bir web sitesine sahip oldukları görülmektedir. Tabii ki burada her web sayfasının, profesyonel bir web sayfası olmayabileceği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Örneğin; bu firmaların web sayfaları acaba kaç farklı yabancı dili desteklemektedir? Ürün ve işletme bilgileri yeterince güncel midir? Bütün bu konular web sitesinin, firmanın ürünlerini daha iyi tanıtabilmesi için oldukça önemlidir.

Araştırma sonuçlarına göre, Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların %88,6'sı uluslararası fuarlara katılırken, firmaların sadece %11,4'ü uluslararası fuarlara katılmamaktadır. Dolayısıyla, örnekleme yer alan firmaların çok büyük bir kısmının uluslararası fuarlara ilgi gösterdikleri söylenebilir. Bu durum oldukça ümit vericidir. Çünkü bu fuarlar yeni ihracat anlaşmaları yapabilmek için güzel bir fırsattır.

Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların %74,3'ü uluslararası fuar katılımlarında devlet teşviklerinden yararlandıklarını belirtirken, firmaların %25,7'sinin uluslararası fuar katılımlarında bu türden devlet teşviklerinden yararlanmadıkları görülmektedir. Bu yönde, örnekleme yer alan firmaların yaklaşık dörtte üçünün uluslararası fuar katılımlarında devlet teşviklerinden haberdar ve yararlanıyor olması, sevindirici bir durumdur.

İncir sektöründeki firmaların %68,6'sı fuar katılımlarının satışlara etkisinin büyük olduğuna kesinlikle katıldığını belirtirken, %31,4'ü bu etkinin büyük olduğuna katıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, örnekleme yer alan firmaların tamamının fuar katılımlarının satışlara etkisinin büyük olduğuna/olacağına dair olumlu bir inanca sahip oldukları görülmektedir.

Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların %68,6'sı uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair çalışmalar yaparken, firmaların %31,4'ünün uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe yönelik herhangi bir çalışma yapmamaktadır. Buna göre, örnekleme yer alan firmaların yaklaşık üçte birinin uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair herhangi bir çalışma yapmıyor olması dikkat çekmektedir. Bu firmalara gerekli rehberlik hizmetinin sunulması, onların da ihracatçı hale getirilmesi, yeni uluslararası pazarlama teknikleriyle buluşturulması gerekmektedir. Bu konuda Aydın Ticaret Odası, Aydın Sanayi Odası, İzmir İhracatçılar Birliği ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi gibi kuruluşlara büyük görevler düşmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların %42,9'u yeni incir ürünlerinin geliştirilmesinin, incir ihracatını artıracığına kesinlikle katıldığını belirtirken, %45,7'si katıldığını ifade etmiştir. Firmaların %8,6'sı bu konuda kararsız kaldığını belirtirken, sadece %2,9'u yeni incir ürünlerinin geliştirilmesinin incir ihracatını artıracığına katılmadığını ifade etmiştir. Bu çerçevede, her ne kadar az sayıda bir kesim yeni incir ürünlerinin geliştirilmesinin incir ihracatını artırıp artırmayacağı konusunda kararsız olsa da örnekleme yer alan firmaların büyük çoğunluğu yeni incir ürünlerinin geliştirilmesinin incir ihracatını artıracığına kanaatine sahiptir. Bu konuda kararsız ya da olumsuz bakış açısına sahip olan firmalara da gerekli rehberliğin yapılmasında fayda vardır.

Firmaların en çok ihraç yaptıkları bölge %88,6'lık bir oranla Avrupa ülkeleridir. Avrupa bölgesinin ardından %37,1'lik oranlarla Ortadoğu ve Asya ülkeleri gelmektedir. Daha sonra %25,7'lik oranla Amerika yer almaktadır. Buna göre, en çok ihracat yapılan bölge olarak Avrupa ülkeleri belirgin bir şekilde diğer bölge ve ülkelerin önünde gelmektedir. Bu noktada firmaların pazar çeşitlenmesine gitmelerinde yarar olduğu düşünülmektedir. Zira dış ticarete belirli pazarlarda yoğunlaşma olduğunda, bu pazarla ilgili ekonomik veya siyasi alanda yaşanabilecek olumsuz bir gelişme, firmaları ciddi biçimde zor durumda bırakabilmektedir. 2008 küresel ekonomik krizi başladığında Türkiye'nin toplam mal ihracatının %66,4'ü Avrupa ülkelerine gerçekleştiriliyordu. Krizin etkisiyle Avrupa'da tüketicilerin alım güçleri düştü, ithal mal talepleri azaldı. Bunun üzerine Türkiye'nin toplam ihracatı %22,7 azaldı, işsizlik arttı, ekonomi %4,8 daraldı. Oysa böyle durumlarda alternatif pazarlar olmuş olsa, ihraç ürünleri oralara kaydırılır, bu kadar kayıp da yaşanmazdı. Benzer durumlar 2010 yılında Tunus'ta başlayıp Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerini etkisi altına alan Arap Baharı sürecinde bu bölgeye, 24 Kasım 2015'te Rusya ile yaşanan uçak düşürme krizi nedeniyle de Rusya ile yaşanmıştır. Tarım ürünlerinin arz esnekliği düşük olduğu için, bu tip pazar daralmaları, ekonomiye büyük zararlar verebilmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların sevkiyatlarda genellikle tercih ettikleri taşıma biçimleri arasında ilk sırayı %100'lük oranla demiryolu almaktadır. İkinci sırada %85'lik oranla denizyolu yer alırken, üçüncü sırada %71,4'lük oranla karayolu yer almaktadır. Son sırada yer alan ve en az tercih edilen taşıma şekli ise %14,3'lük oranla havayolu taşımacılığıdır. Buna göre, en çok kullanılan taşıma şekli demiryolu iken en az tercih edilen taşıma biçimi olarak ise havayolu taşımacılığı dikkat çekmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, Aydın'da örnekleme yer alan incir sektöründeki firmaların daha fazla ihracat yapabilmek için en çok gereksinim duydukları unsurlar arasında birinci sırada %65,7'lik oranıyla ürünün dış piyasalarda tanıtılması gelmektedir. Dış piyasalarda alıcı bulma ihtiyacı %62,9'luk oranla ikinci sırada yer alırken, İngilizce bilen eleman gereksinimi %51,4'lük oranıyla üçüncü sırada yer almaktadır. Bunlardan daha az bir gereksinim olsa da ihracat yapma işlemlerini bilen ve takip edebilecek eleman ihtiyacı %42,9'luk oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Genel

olarak değerlendirildiğinde, firmaların daha fazla ihracat yapabilmek için en çok gereksinim duydukları unsurlar arasında saydıkları maddelerin birbirine yakın oranlarda seyrettiklerini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, ihtiyaç olarak tanımlanan tüm hususlar, benzer bir öneme sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, özellikle ürünün dış piyasalarda tanıtılması ve dış piyasalarda alıcı bulma olarak ifade edilen gereksinimlerin, diğer ihtiyaçlara göre bir miktar daha ön planda olduğunu söylemek mümkündür. İncir ihracatçısı firmaların bu gereksinimlerini karşılama konusunda iş üniversitelere düşmektedir. Firmaların bu tür ihtiyaçları göz önünde bulundurulup, işletme veya dış ticaret bölümlerinin müfredatları bu yönde revize edilmelidir.

Çalışmada ikinci olarak; ankette yer alan bazı önemli değişkenler arasındaki ilişkiler çapraz tablolama yöntemiyle incelenmiştir. İlk olarak firmaların işledikleri incirin ihracata giden oranı ile diğer değişkenler arasındaki çapraz ilişkiler Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Ar&Ge Çalışması Yapma ile Diğer Değişkenler Arasındaki Çapraz İlişkiler

Evet Diyenlerin Oranı (%)	İşlenen İncirin İhraç Edilen Kısmı			
	<%20	%21-%40	%41-%60	%60>
Ar&Ge Çalışması Yapan Firmaların İhracatçı Olma Durumu	10,5	10,5	10,5	68,4
Devlet Teşviklerinden Yararlanma	11,5	7,7	19,2	61,5
Uluslararası Tescilli Marka Sahibi Olma	16,7	6,7	20	56,7
Fuarlara Katılım	9,7	9,7	16,1	64,5
Gıda Analiz Laboratuvarının Varlığı	16,7	4,2	4,2	75
Uluslararası Pazarlamada Yeni Stratejisi Geliştirmenin Varlığı	0	12,5	20,8	66,7
HACCP Kalite Sertifikasına Sahiplik	8	8	20	64

Tablo 9 incelendiğinde, işlediği incirlerin %60’tan fazlasını ihraç eden firmaların, aynı zamanda Ar&Ge çalışması yapan, devlet teşviklerinden yararlanan, uluslararası tescilli markaya sahip, uluslararası fuarlara katılan, gıda analiz laboratuvarına sahip, uluslararası yeni pazarlama stratejileri geliştirmeye çalışan ve HACCP kalite sertifikasına sahip firmalar olduğu görülmüştür. Firmaların yıllık incir işleme miktarları ile diğer değişkenler arasındaki çapraz ilişkiler Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10: Firma Büyüklüğü ile Diğer Değişkenler Arasındaki Çapraz İlişkiler

Evet Diyenlerin Oranı (%)	Yıllık İncir İşleme Miktarı (Ton)		
	0-3000	3001-6000	9000 -
Ar&Ge Çalışması Yapan Firmaların İhracatçı Olma Durumu	66,7	16,7	16,7
Uluslararası Tescilli Marka Sahibi Olma	66,7	16,7	16,7
Uluslararası Pazarlamada Yeni Stratejisi Geliştirmenin Varlığı	58,3	20,8	20,8

Tablo 10 incelendiğinde, yıllık incir işleme miktarı 3000 tondan az olan yani küçük ölçekli firmaların Ar&Ge çalışmalarına, uluslararası tescilli marka edinmeye ve yeni pazarlama teknikleri geliştirmeye daha istekli oldukları görülmektedir. Bu sonuç, teorik beklentimizden farklıdır. Normalinde işlem hacmi daha büyük olan firmaların bu tür faaliyetlere daha rahat kaynak ayırması beklenmekteydi.

7. SONUÇ

Bu çalışmada Aydın’da faaliyet gösteren ve ihracat yapan 37 incir işletmesinden 35’ine anket uygulanmış ve elde edilen bulgular SPSS programı yardımıyla frekans dağılımı ve çapraz tablolar yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; Ar&Ge ve inovasyona önem veren, uluslararası tescilli markası olan, gıda analiz laboratuvarına sahip bulunan ve uluslararası fuarlara katılan firmaların ihracat performanslarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Analizde ayrıca Aydın

örnekleminde yer alan incir işleme firmalarının %88,6'sının uluslararası fuarlara katılmakta olduğu, işlediği incirin %60'tan fazlasını ihraç eden firmalar arasında yeni incir mamulleri geliştirmek için Ar&Ge çalışması yapan firmaların oranının %68,4 olduğu, yine bu firmaların uluslararası fuar katılımlarında devlet teşviklerinden yararlanma oranlarının %61,5 olduğu, bu firmalar arasında ürün kalitesini geliştirme departmanına sahip olan firmaların ağırlıkta olduğu ve bu durumun, firmaların ihracat performanslarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

İncir ihraç etme oranı %60'tan fazla olan firmalar arasında uluslararası fuarlara katılan firmaların oranı %64,5 iken, uluslararası fuarlara katılmayan firmaların oranının %25 olduğu ve genel olarak uluslararası fuarlara katılan firmaların, bu türden fuarlara katılmayan firmalara göre belirgin bir şekilde daha fazla incir ihraç ettikleri görülmektedir. İncir ihraç etme oranı %60'tan yüksek olan firmalar arasında gıda analiz laboratuvarına sahip olan firmaların oranı %75 iken, sahip olmayan firmaların oranı %27,3'tür. Genel olarak değerlendirildiğinde, işletmelerinde gıda analizleri için laboratuvarına sahip olan firmaların bu türden bir laboratuvarına sahip olmayan firmalara göre belirgin bir şekilde daha fazla incir ihraç ettikleri dikkatleri çekmiştir. Buna göre, özellikle incir ihracatı %60'tan yüksek olan firmalar arasında gıda analizleri için laboratuvarına sahip olan firmaların oranının %75 çıkması, gıda analizleri için laboratuvarına sahip olma durumu arttıkça, firmaların incir ihraç etme oranının, gıda analizleri için bu türden laboratuvarına sahip olmayan firmalara göre belirgin bir şekilde arttığı argümanını desteklemektedir.

İncir ihraç etme oranı %60'tan fazla olan firmalar arasında uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair çalışmalar yapan firmaların oranı %66,7 iken, bu türden çalışmalar yapmayan firmaların oranı %45,5'dir. Buna göre, özellikle incir ihracatı %60 ve üstü olan firmalar arasından uluslararası kuru incir pazarlama üzerine yeni stratejiler geliştirmeye yönelik çalışmalar yapan firmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu yönde, uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair çalışmalar yapma gayreti arttıkça, firmaların incir ihraç etme oranlarının, bu türden çalışmalar yapmayan firmalara göre arttığı söylenebilir.

İncir ihraç etme oranı %60'tan fazla olan firmalar arasında HACCP kalite sertifikasına sahip olan firmaların oranı %64 iken, HACCP kalite sertifikasına sahip olmayan firmaların oranı %36'dır. Buna göre, HACCP kalite sertifikasına sahip olan firmaların, sahip olmayan firmalara göre bir miktar daha fazla incir ihraç ettikleri görülmektedir. Bu yönde, HACCP kalite sertifikasına sahip olma durumu arttıkça, firmaların incir ihraç etme oranının HACCP kalite sertifikasına sahip olmayan firmalara göre arttığı söylenebilir. Çalışmanın bu bölümünde elde edilen bulgular literatürde yer alan Çobanoğlu (2007) çalışmasıyla uyumludur.

Öte yandan yıllık incir işleme miktarları artan firmaların, uluslararası marka tesciline sahip olma durumlarının da arttığı görülmektedir. Uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair çalışmalar yapma durumu arttıkça, firmaların yıllık incir işleme miktarlarının da uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair çalışmalar yapmayan firmalara göre belirgin bir şekilde arttığı söylenebilir. Benzer biçimde işletmelerinde ürün kalitesini geliştirme departmanına sahip olan firmaların aynı zamanda uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair çalışmalar yapma eğilimlerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Yeni incir mamulleri geliştirmek için Ar&Ge çalışması yapan firmaların, aynı zamanda uluslararası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair çalışmalar yapma eğilimlerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Çalışmanın bu noktasındaki tespitler Arslan (2015) çalışmasıyla uyumludur.

Genel olarak değerlendirildiğinde; Türkiye'de incirin iç tüketimi de yetersizdir. Ülkemiz insanların dengeli ve yeterli beslenmesi açısından oldukça önemli olan incirin, tanıtımına ağırlık verilmeli, yazılı ve görsel basında incir tüketiminin yararları, sağlık görevlileri ve tanınmış yüzler tarafından dile getirilmelidir. Bu faaliyetler aynı zamanda incir piyasasında iç talebin artması ve arz-talep dengesinin sağlanması açısından da yararlı olacaktır. Üreticilerin de inciri sadece taze ve kuru olarak değil, bisküvi, çikolata, cezerye, vb. farklı formlarını da piyasaya sürmeleri ve farklı tüketici

tercihlerine uygun bir ürün yelpazesi geliştirmelerinde yarar vardır. Endüstriyel olarak da büyük işletmelerin incirli ürün çeşitlerini arttırmalarında, incirli yaş pasta, incirli kek vb. ürün çeşitlerini çoğaltarak, farklı yaşlardan ve gelir guruplarından bireyleri de incir tüketicisi haline getirmeye çalışmaları yararlı olacaktır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak; Türkiye'nin incir ihracatının ve bu ihracattan elde ettiği gelirin artırılabilmesi için; incirde Ar&Ge ve inovasyon faaliyetlerine önem verilerek daha kaliteli ve katma değeri yüksek ürünler üretilmesinin gerektiği, laboratuvar desteğiyle alfatoksin sorununun çözülmesinin yararlı olacağı, küçük firmalara uluslararası fuarlara katılımında finansal destek ve tanıtım elemanı temin edilmesinin olumlu bir adım olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca üretici destek birimi kurularak firmalara ve üreticilere yerinde eğitim faaliyetleri sunularak, gıda ihracatında Avrupa Birliği'nin istediği şartlar ve bu şartların nasıl sağlanacağı öğretmesinin de ürün kalitesinin artırılmasına ve alfatoksin sorununun çözümüne yardımcı olacağı değerlendirilmektedir. Çalışmanın bu aşamasındaki tespitler literatürde yer alan Koç (2015) çalışmasıyla uyumludur.

Örneklemdaki firmaların yine çok büyük bir kısmının uluslararası fuarlara ilgi gösterdiği görülmüştür ki bu durum oldukça ümit vericidir. Bu katılımların bir ileri aşaması olarak, Çin gibi fakir ülkeleri değil de kişi başına düşen milli geliri çok daha yüksek olan AB15 ve İskandinav ülkelerini, G7 ülkelerini ve zengin Arap ülkelerini hedef alınması yararlı olacaktır. Ek olarak, firmalara sağlanacak danışmanlık hizmetleriyle, uluslararası tescilli markalara sahip olmaları ve yeni uluslararası pazarlama stratejilerinden yararlanmalarının sağlanmasında büyük fayda olacağı değerlendirilmektedir. Çalışmanın bu aşamasındaki tespitler literatürde yer alan Işın (2017) çalışmasıyla uyumludur.

KAYNAKÇA

- Aksoy, U. (2012). Kuru İncir Yetiştiriciliği ve Aflatoksin Yönetimi El Kitabı. http://arastirma.tarim.gov.tr/incir/Belgeler/Kitap-Liflet/Kuru_incir_yetistiriciligi_Kitap.pdf, (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2016).
- Ankara Üniversitesi (2018). İncirin Sistematiğindeki Yeri ve Türleri. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/33581/mod_resource/content/0/%C4%B0NC%C4%B0R-DERS%20NOTU.pdf (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2018).
- Arslan, S. (2015). Ürün Raporu: İncir. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, TEPGE, Yayın No:269, ISBN: 978-605-9175-46-3.
- Biol, D. (2016). İncirin İhracat Yolculuğu. Apelyasyon Dergisi, Sayı: 36. <http://apelyasyon.com/Yazi/547-incirin-ihracat-yolculugu>, (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2018).
- Büyüköztürk, Ş. (2007) Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, 2. Baskı, Pegem Yayıncılık. Ankara.
- Çobanoğlu, F., Kocataş, H., Özen, M., Tutmuş, E. ve Konak, R. (2007). Türkiye Kuru İncir İhracatında İklim Faktörlerinin Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Değerlendirme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(1),11-19.
- Çobanoğlu, F. (2007). Türkiye Kuru ve Taze İncir Üretim, İç ve Dış Pazarlamasında Bazı Kalite Güvence Sistemlerinin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ege İhracatçı Birlikleri (2016) Ege Kuru Meyve ve Mamulleri İhracatçıları Birliği, Standart Raporlar, http://www.egelihracatcilar.com/Standart_Raporlar/6_20131228.asp, (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2017).

- Ekonomi Bakanlığı (2016). Kuru İncir Sektör Raporu. <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-235484>. (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2018).
- FAO (2017a). Food and Agriculture Organization of The United Nations, <http://faostat3.fao.org/download/Q/QC/E>, (Erişim Tarihi: 09 Nisan 2017).
- FAO (2017b) Food and Agriculture Organization of The United Nations, Area Harvested, Yield and Production, <http://faostat3.fao.org/download/Q/QC/E>, (Erişim Tarihi: 09 Nisan 2017)
- Işın, F. (2017). Türkiye'nin Kuru İncir İhracat Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı. *Turkish Journal of Agricultural Economics*. 23(2), 223-229.
- ITC (2017a). International Trade Centre, Trade Map, List of Exporters for the Figs, Fresh or Dried, http://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1|||080420||6|1|1|2|1|2|1|1, (Erişim Tarihi: 09 Nisan 2017).
- ITC (2017b). International Trade Centre, Trade Map, List of importing markets for a product exported by Turkey, http://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx, (Erişim Tarihi: 09 Nisan 2017).
- Kaplan, F. (2016). Türkiye'nin Meyve ve Sebze İhracatı: Bir Çekim Modeli Uygulaması. *Journal of Yasar University*, 11(42), 11-17.
- Karaca, B. ve Hatırlı, S. A. (2017). Türkiye, Kuru İncir İhracatının Ekonometrik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 439-448.
- Koç, G. (2015). Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticareti: Turunçgiller, Fındık, İncir, Kayısı ve Çekirdeksiz Kuru Üzüm. Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.
- Tarımsal Araştırma Enstitüsü (2018). İncir Yetiştiriciliği. <http://tae.gov.ct.tr/Portals/1115/kitablar/incir.pdf>, (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2018).
- TUİK (2016). Türkiye İstatistik Kurumu, Seçilmiş Göstergelerle Aydın, Yayın No: 4196, <http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/AYDIN.pdf>, (Erişim Tarihi: 09 Nisan 2016).
- TUİK (2017a). Türkiye İstatistik Kurumu, Muz, Kivi, Avokado, İncir, 1988-2014, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=66, (Erişim Tarihi: 09 Nisan 2017).
- TUİK (2017b). Basın Odası Haberleri, Sayı: 48/2017, Eylül. http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2017_48_20170921.pdf, (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2018).

Ek 1. Çalışmada Kullanılan Anket Formu

Anket No:

Firma Adı:

1. Yıllık ne kadar incir işliyorsunuz?

- a. ( ) 0-3.000 ton/yıl
- b. ( ) 3.001-6.000 ton/yıl
- c. ( ) 6.001-9.000 ton/yıl
- d. ( ) 9.001 ton/yıl ve üzeri

2. İşlediğiniz incirlerin tahminen ne kadarını ihraç ediyorsunuz?

- a. ( ) 0-%20
- b. ( ) %21-%40
- c. ( ) %41-%60
- d. ( ) %61 ve yukarısı

3. Yurtiçi satış yapıyor musunuz?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

4. Ticaret odası üyeliğiniz var mı?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

5. Ticaret odasının laboratuvarından yararlanıyor musunuz?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

6. İşletmenizde gıda analizleri için laboratuvar var mı?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

7. İşletmenizde ürün kalitesini geliştirme departmanınız var mı?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

8. Yeni incir mamüllerini geliştirmek için Ar&Ge çalışması yapıyor musunuz?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

9. Kalite sertifikalarınız var mı? (HACCP, KOSHER, ISO 9001, ISO 22000, BRC)

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

10. Varsa hangileri?

- a. ( ) HACCP
- b. ( ) KOSHER
- c. ( ) ISO 9001
- d. ( ) ISO 22000
- e. ( ) BRC
- f. ( ) DİĞER(lütfen belirtiniz).....

11. Uluslararası Marka tesciliniz var mı?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

12. Ürünlerinizin tanıtıldığı profesyonel web siteniz var mı?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

13. Uluslararası fuarlara katılıyor musunuz?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

14. Uluslararası fuar katılımlarında devlet teşviklerinden yararlanıyor musunuz?

- a. ( ) Evet
- b. ( ) Hayır

15. En çok hangi bölgelere ihracat yapıyorsunuz? (Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)

- a. ( ) Amerika
- b. ( ) Avrupa
- c. ( ) Afrika
- d. ( ) Orta Doğu
- e. ( ) Asya
- f. ( ) Diğer (lütfen belirtiniz).....

16. Sevkiyatlarınızda genellikle hangi taşıma şeklini kullanıyorsunuz? (Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)

- a. ( ) Karayolu
b. ( ) Havayolu
c. ( ) Denizyolu
d. ( ) Demiryolu

17. Daha çok ihracat yapabilmek için nelere gereksinim duyuyorsunuz? (Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)

- a. ( ) İngilizce bilen eleman
b. ( ) Avrupa gıda yönetmeliğini bilen eleman
c. ( ) İhracat yapma işlemlerini bilen ve takip edebilecek eleman
d. ( ) Ürününün dış piyasalarda tanıtımı
e. ( ) Dış piyasalardan alıcı bulma
f. ( ) Diğer (lütfen belirtiniz).....

18. Uluslar arası kuru incir pazarlama üzerine geleceğe dair çalışmalarınız var mı?

- a.( )Evet   b.( )Hayır

		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
19	Fuar katılımlarının satışlara etkisi büyüktür.					
20	Müşteri ziyaretleri önemlidir.					
21	Kuru incir işleminde hijyen önemlidir.					
22	Gıda işleminde kullanılan makine teknolojileri ile yenilikçilik sağlanmalıdır.					
23	Kuru incirin yöresel bir meyve olmasının dış pazarda etkisi büyüktür.					
24	Devlet teşviklerinin artırılması incir ihracatını arttıracaktır.					
25	Yeni incir ürünlerinin geliştirilmesi incir ihracatını arttıracaktır.					

Katılımınız İçin Teşekkürler.

TÜRKİYE'DE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE TARIMSAL DESTEKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF AGRICULTURAL SUPPORTS IN TURKEY AND EUROPEAN UNION

DOI: 10.25204/iktisad.419325

Gökçen ÖZKAN¹
Fırat KARAKÖY²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Avrupa Birliği ve Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarını değerlendirmektir. Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'nin karşılaştırmalı analizinin yapıldığı bu çalışmada, 2006-2016 yılları arası tarım sektörünün GSYH ve istihdamdaki payı, tarımsal desteklerin ise bütçedeki payı esas alınmıştır. Elde edilen verilere göre, Türkiye ekonomisindeki payı giderek azalmış olmasına karşın hala toplam istihdamın beşte birine sahip olan tarım sektörüne ciddi destekler verildiği ancak son yıllarda tarımsal desteklerin bütçedeki tutarı artmasına rağmen payının azaldığı gözlemlenmektedir. İlk ortak politikasını tarım sektöründe oluşturan Avrupa Birliği'nde ise tarımsal desteklere önemli kaynaklar ayrılmaktadır. Avrupa Birliği bütçesindeki payı azalmasına karşın Ortak Tarım Politikası harcamalarının AB harcamaları içindeki payı %40 seviyelerindedir. Türkiye bütçesinde %2 paya sahip olan tarımsal desteklerin artırılması oldukça gerekli görülmektedir. Bu sayede tarım sektörünün rekabet edebilirlik düzeyinin yükseltilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılması mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Tarımsal Destekler, Türkiye, Avrupa Birliği.

Jel Kodları: Q10, Q18, Q19.

Abstract

This study aims to evaluate the applied agricultural supports policy in Turkey and European Union. In this study based on share of agricultural supports in the budget and share of agriculture sector in GDP and employment in 2006-2016 and made comparative analysis of European Union countries and Turkey. According to obtained data, although share of agricultural sector reduced in the economy it has one of five of employment that is supported seriously in Turkey. It is observed that agricultural supports amount has increased, but its share reduced in Turkey budget recently. In European Union which established first common policy in agriculture and allocated significant fund for agricultural supports. Despite declining the share in European Union budget, share of expenditures of common agriculture policy is about %40 in total European Union expenditures. It is quite necessary increase agricultural supports which has %2 share in budget of Turkey. In this respect, it will be possible to increase the level of competitiveness of the agricultural sector and to reduce the foreign dependence.

Keywords: Agriculture, Agricultural Supports, Turkey, European Union.

Jel Codes: Q10, Q18, Q19.

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ozkang@gantep.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6139-251X

² Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, firatkarakoy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1811-7832

1. GİRİŞ

Tarım, insan hayatının devamlılığını sağlayan en temel unsur olan beslenme ihtiyacını karşıladığı için tüm toplumlar ve ülkeler için vazgeçilmez bir sektördür. Ayrıca, sektörün tarıma dayalı sanayiye hammadde sağlaması, önemli bir kesime istihdam sağlıyor olması ve dışa bağımlılığı azaltması tarımın ekonomi için önemli bir sektör olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Dış etkenlerden fazlasıyla etkilenen ve belirsizliklerin yoğun olduğu tarım, bu özellikleri nedeniyle sürekli kontrol altında tutulması gereken ve sık sık müdahalelerin söz konusu olduğu bir sektördür. Nitekim hem Türkiye hem de Avrupa Birliği geçmişten bugüne çeşitli politikalarla tarım sektöründe etkinliği sağlamaya çalışmışlardır.

Bugün Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, tarih boyunca tarım yoğun ekonomilere ev sahipliği yapmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, ekonomik özgürlüğün de elde edilebilmesi amacıyla dışa bağımlılığı azaltıcı politikalar izlenmiştir. Tarım sektörünü geliştirmek adına kamu destekleri ön plana çıkmıştır. Zaman içerisinde ekonomide meydana gelen yapısal dönüşüm, tarım sektörünün ülke ekonomisinde daha az paya sahip olduğu bir düzeni getirmiştir. Hizmet sektörünün lider sektör olduğu ve onu sanayinin takip ettiği bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Yapısal dönüşümün sonucu ortaya çıkan sorunların yanı sıra ülkede uygulanacak tarım politikalarında AB, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası oluşumlar ile yürütülen ilişkilerden kaynaklanan gerekliliklerin de uygulamaya geçirilmesi, tarım sektöründe alışlagelmiş uygulamaların değiştirilmesini gündeme getirmiştir. Avrupa'da ise İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde ve sonrasında yaşanan gıda yetersizlikleri tarıma yönelişi tetiklemiştir. O dönem itibarıyla Avrupa'da birlik fikri hayata geçirilmiş ve tarım sektöründe etkinliği arttırmak adına ortak bir tarım politikası oluşturulmuştur. Bütün bu gelişmeler hem Türkiye hem de Avrupa Birliği için tarımın ne denli önemli olduğunu ortaya koymaya yeterlidir.

Bu çalışmada, Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde tarım sektörünün genel özellikleri temel göstergelerle desteklenmek suretiyle ortaya koyulmuş ve uygulanan tarımsal destekler değerlendirilmiştir. Seçilmiş istatistiksel veriler ışığında tarım sektörü özelinde Türkiye ve Avrupa Birliği tarımsal destekleme politikaları karşılaştırılmıştır.

2. LİTERATÜR

Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde tarım sektörüne ve uygulanan destekleme politikalarına ilişkin literatür taraması yapıldığında, tarım sektörünün ölçeğinin çeşitli istatistikler ile ortaya koyulduğu ve uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaların karşılaştırıldığı görülmektedir.

Yalçınkaya vd. (2006), çalışmalarında ülkemizin ekonomik göstergelerinde tarımın payı, tarım sektörüyle ilgili seçilmiş göstergeler ve tarımsal destekleme türlerinin dağılımını ortaya koymak suretiyle teorik bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmanın sonuç bölümünde ise Ortak tarım politikasının (OTP) uygulanması için Türkiye'nin ciddi bir finansman ihtiyacı olduğu ancak son OTP reformlarıyla birlikte bu fonun AB bütçesinden karşılanamayacağı ortada olduğu vurgulanarak bu finansman açığının ne şekilde kapatılacağı konusunda ise Türkiye tarafından net bir açıklama yapılmadığı, kayda değer bir strateji üretilmediği ifade edilmiştir.

Can ve Esengün (2007), çalışmalarında Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetlerine sağlanması öngörülen mali yardımı ve AB'nin aday ülkelere uyguladığı Kırsal Kalkınma Programlarının uygulandığı ülkelerdeki örnek uygulamaları incelemişlerdir. Türkiye ve AB'ye üye olan son 10 ülke arasında uygulamalar açısından ilişki kurulması esas alınmıştır.

Acar ve Bulut (2009), çalışmalarında tarımsal destekleme ödemeleri, desteğin GSYH'ye oranı AB bütçe harcamalarının dağılımı ve tarım için harcanan miktarın dağılımı, dönemler itibarıyla ihracat ve GSYH'de meydana gelen yıllık ortalama artış gibi istatistiklerle Türkiye'deki ve Avrupa

Birliği'ndeki tarım sektörünün mevcut durumunu ortaya koymuşlardır. Çalışmalarının sonuç bölümünde ise Türkiye'deki destek araçlarının ticaret saptırıcı ve iç fiyatları dünya fiyatlarından uzaklaştırıcı yönde olmayan, daha ziyade çiftçinin gelir kayıplarını telafi edici ve verimliliği teşvik edici yönde olmasına özen gösterilmesi gerekliliğine vurgu yapmışlardır.

Civan (2010), çalışmasında, tarım sektörünün ekonomik/politik büyüklüğü ile desteklenme oranı arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu varsayan Becker modeli ile test etmiştir. Türkiye'deki tarıma bağlı 12 üretim dalının verilerinin bu modeli doğruladığını ortaya koyan çalışmada, ayrıca ülke geliri arttıkça ve seçimler yaklaştıkça tarım üretim dallarının daha fazla desteklendiği sonucu bulunmuştur.

Çoban vd. (2010), Türkiye'de önemli bir yere sahip olan tarım sektörünün AB ülkeleri karşısındaki rekabet gücünü ortaya koymayı amaçladıkları çalışmalarında, ürün grupları açısından Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi ülkeler karşısındaki rekabet gücü değerlendirilmiştir. Türkiye'nin rekabette üstün olduğu ürün grupları olmasına rağmen özellikle tarım sektöründe var olan sorunlar dikkate alınmadan uygulanan popülist politikalar yerine rekabet gücünün sürdürülebilirliğin sağlanması için üretici ve üretici örgütlenme sorunlarını dikkate alan çözüm odaklı politikalar uygulanmasının gerekliliği sonuç bölümünde ifade edilmiştir.

Kandemir (2011), çalışmasında bazı AB ülkeleri ile Türkiye'de tarımın sektörünün GSYH ve istihdam içindeki payı tarımsal desteklemelerin GSYH ve bütçe içindeki payı hane halkı fertlerinin çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranları kişi başına günlük et ve süt üretimi, tarım sektörünün dış ticaret dengesi gibi istatistiki göstergeler üzerinden teorik bir çalışma yapmıştır. 2000 yılından sonra Dünya Bankası'nın talebiyle uygulanan ve OTP'na uyumun anahtarı olarak gösterilen doğrudan gelir desteğine yönelik politikaların, kendi kendine yeterli Türk tarımını olumsuz etkilediği, nüfusun %25'inin istihdam edildiği tarım sektöründe, DGD uygulamaları ile desteklerin üretim yerine arazi büyüklüğüne göre verilmesi, kırsal kesimde yoksulluğu arttırarak kentlere göç sürecini hızlandırdığı değerlendirilmiştir.

Doğan vd. (2015), çalışmalarında, tarımsal üretim değerleri, tarımsal GSYH, GSYH'nin sektörel dağılımını yıllar itibariyle ortaya koyarak tarım sektörünün ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri ile içinde bulunduğu sorunlar üzerinde durmuşlardır. Tarım sektörünün diğer sektörlere nazaran daha vazgeçilmez ve stratejik öneme sahip bir sektör olması nedeniyle, büyük ölçekli hatta çok uluslu işletmelerin tarım sektörüne ya da bu sektöre bağlı yan sektörlerle olan ilgisinin arttığını ve tarımsal faaliyetlerin büyük ölçekli ve alanında uzman tarım işletmeleri tarafından, modern tarımsal yöntemler ile sürdürülmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Semerci (2016), çalışmasında AB ve Türkiye açısından temel göstergeler üzerinden tarım sektörünü çeşitli yönlerden değerlendirmiştir. Türkiye'de tarımsal üretimde devamlılığın, istikrarın sağlanması ve daha yüksek verim düzeylerine ulaşılabilmesi için, 2006 yılında kabul edilen Tarım Kanununun 21. Maddesinde belirtilen "ülke gayri safi milli hasılasının %1'inin tarım sektörünün desteklenmesine ayrılır" hükmüne işlerlik kazandırılması gerektiği belirtilmiştir.

Tunçer ve Günay (2017), çalışmalarında AB ve Türkiye'de tarım sektörünü, tarımsal nüfus, tahıl üretimi ve verimliliği, tarımsal istihdam, tarımın GSMH içindeki payı ve tarım destekleme bütçesinin dağılımı gibi göstergeler ışığında değerlendirmişler ve AB ve Türkiye'de güncel olarak uygulanan tarımsal destekleme metotlarını ve politikalarını karşılaştırmışlardır. Sonuç bölümünde ise Türkiye'de yıllardan beri tarımsal destekleme metotlarında değişikliklere gidilmesine rağmen, tarımın bütçe içindeki payının AB ülkelerinin gerisinde oluşunun eleştirilmesi gereken bir konu olduğu ancak son yıllarda iyi tarım, organik tarım, bitki sağlığı, hayvan refahının korunması ve kırsal kalkınma gibi konularda önemli adımlar atıldığı vurgulanmıştır.

Yıldız (2017), çalışmasında tarımsal desteklemelerin tarımsal üretim düzeyindeki etkilerini Türkiye özelinde analiz etmiştir. 2006 – 2016 dönemi için, eş bütünleşme analizi, hata düzeltme

modeli, nedensellik testi, VAR modeline dayalı etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analizlerin sonuçlarına göre, merkezi yönetim bütçesinden yapılan tarımsal destekleme ödemeleri ile tarımsal üretim düzeyi arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Bu ilişkinin nedensellik testine göre ise tarımsal destekleme ödemeleri ve tarımsal üretim düzeyi arasında çift yönlü, yani karşılıklı bir etkileşim bulunduğu belirtilmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Türkiye'deki tarımsal destekleri ve uygulanmakta olan politikaları Avrupa Birliği ile mukayese etmek amacıyla yapılan çalışmanın materyalini ikincil veriler oluşturmaktadır. Bu kapsamda temel istatistiki göstergelerin elde edilmesi Türkiye için TÜİK, Avrupa Birliği verileri için EUROSTAT ve Dünya Bankası verileri temel kaynak olmuştur. Aynı zamanda başta Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından yayınlanan Türk ve AB tarımı ile ilgili rapor ve çalışmalardan yararlanılmıştır.

Literatüre dayanan bu çalışmada, tarım sektörüne ilişkin temel ekonomik göstergeleri, uygulanan destekleme politikalarını ve bütçedeki paylarını ortaya koymak suretiyle Türkiye ve AB tarım sektörü karşılaştırılmıştır. Türkiye ve Avrupa Birliği'ne ait tarımsal istatistikler tablo ve grafik halinde zaman serileri itibarıyla sunulmuş ve elde edilen veriler yorumlanarak karşılaştırma yapılmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. İnsanlığın Vazgeçemediği Sektör: Tarım

Sınırlı kaynakların, bireylerin sonsuz ihtiyaçlarını karşılamak üzere nasıl kullanılacağını inceleyen bilim dalı, ekonomidir (Gürler, 2008: 1). Ekonomik sektörler ise ülke ekonomilerini oluşturan faaliyet kolları olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede tarım sektörü, ülkelerin ekonomilerini oluşturan temel sektörlerden biri olarak nitelendirilmektedir (Doğan vd., 2005: 30). Bitkisel ve hayvansal üretim olarak ifade edilen tarım, içerisinde tarımsal ürünlerin işlenmesi, hammadde üretimi ve ürünlerin pazarlanması gibi çeşitli faaliyetleri barındırmaktadır (Gürler, 2008: 1). İlk çağlardan bugüne toplumlar için vazgeçilmez olan tarım, birçok değişime uğramış ve bugünkü halini almıştır. Toplayıcılık ve avcılık ile başlayan faaliyetler, günümüzde teknoloji ve bilginin hakim olduğu uzmanlaşmış işletmeciliğe uzanan bir süreçten geçmiştir. İnsanın en temel ihtiyacının gıda olması, insanın var olduğu her yerde tarımsal faaliyetlerin söz konusu olmasını kaçınılmaz kılmıştır. Tarımın, ilk olarak Asya kıtasında daha sonra Afrika ve Avrupa kıtasında ve son olarak da Amerika'da ortaya çıktığı düşünülmektedir (Direk, 2012: 46).

İlk çağlardan günümüze önemini kaybetmeyen tarım, gelişmiş ve gelişmekte olan her ülke için üzerinde dikkatle durulması gereken bir sektördür. Toplumların sağlığına ve kalkınmasına büyük etkisi olan tarım, dünyanın bugünkü düzeyine erişmesinde önemli rol oynamıştır. Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla toplumu yakından ilgilendiren tarım sektörünün özellikleri, doğal şartlara bağlı olması, arz ve talep esnekliğinin düşük olması, üretimin dönemsel ve konjonktürel dalgalanmalardan bağımsız olması, iş ve aile kavramının iç içe olması, iş bölümü ve uzmanlaşmanın sınırlı olması, piyasayla olan ilişkisinin diğer sektörlerle nazaran zayıf olması şeklinde sıralanabilir (Tunçer ve Günay, 2017: 17-18).

Tarım sektörünün vazgeçilmez olması, bu sektörün işlevlerinden kaynaklanmaktadır. İlk insanlardan bu yana insanoğlunun besin ihtiyacını karşılama işlevinin yanı sıra, tarım dışı sektörlerle hammadde sağlama, sağlıklı işgücü oluşturma, ruhsal denge unsuru olma ve kalkınmanın finansmanı

olma gibi çeşitli işlevleri de yerine getirmesi ülkeler için bu sektörü oldukça önemli kılmaktadır (Dinler, 2008: 37).

4.2. 20.Yüzyılın Başından Günümüze Türk Tarımının Tarihsel Gelişimi

Tarım ağırlıklı ekonomik yapı, 600 yılı aşkın bir süre varlığını sürdüren Osmanlı Devleti'nin temel özelliklerinden biri olmuştur (Pamuk, 2005: 35). 20. yüzyıl başlarında Osmanlı ekonomisi, tarım ağırlıklı, dünya pazarlarına ve yabancı sermayeye açılmış bir yapı göstermekte, tarımsal ürünlerin ihracat içerisindeki payı %90 düzeyine ulaşmaktaydı (Pamuk, 2005: 242). 1299 yılında küçük bir beylikken dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısının en başta gelen sebebi olarak, uyguladığı toprak düzeni gösterilebilir. Bu düzen sayesinde kuvvetli bir orduya sahip olan İmparatorluk, Batı Avrupa'da ortaya çıkan önce ticari ve tarımsal gelişme, daha sonra da endüstriyel gelişmeleri kendi ülkesinde başlatamamış, fakat bu ülkelerle ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Zamanla Batıya hammadde sağlayan bir yarı sömürge haline gelirken, idaresindeki toprakları yavaş yavaş kaybetmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmelerin sonucunda, toprak düzeni devamlı bozulmuş, devlet mülkiyetinden özel mülkiyete doğru geçilirken köylüyü koruyacak yeni düzenlemeler yapılamadığından köylü devamlı daha kötü duruma düşmüş, ezilmiştir. Bu koşullarda, tarımda verimin artırılması için en küçük bir imkân bulunamamış, tarımsal üretim en az sermayeyle ve geleneksel yöntemlerle sürdürülmüştür (Dinler, 2008: 22). Osmanlı'nın son yıllarında milli hâsılanın %55'i tarımdan elde edilmekteydi ve nüfusun ise %80'i tarımsal üretimle geçinmekteydi. 1899-1911 yılları arasında pamuk, fındık ve tütün başta olmak üzere sınaî bitkilerin üretiminde artış gerçekleşmiştir. Sınaî bitkilerin üretiminde hükümet ve Duyun-u Umumiye İdaresi teşvik edici olmuştur. Bu teşvikler sonucunda tarımsal ürünlerin ihracat geliri içerisindeki payı 1899 yılında %12 iken, önemli bir artış olarak nitelendirilemeyecek olsa da 1914 yılında %14'e yükselmiştir. 1900-1914 dönemi devletin tarımı kalkındırmak amacıyla uyguladığı teşvikler, üretimde yeni tekniklerin uygulanması, sağlanan tarımsal krediler, açılan tarım okulları ve örnek çiftlikler sayesinde tarımsal üretimde küçümsenmeyecek artışlar gerçekleşmiştir. Fakat bu gelişmelere rağmen tarımda modernleşme anlamında Avrupa'nın gerisinde kalmıştır (Şahin, 2007: 9). Birinci Dünya Savaşı döneminde tarımla uğraşan nüfus askere alınırken, büyükbaş hayvanlarda askeri birliklerin emrine girmiştir. Bu durum sonucunda tarımsal üretimdeki azalma devletin dikkatini çekmiş ve tarımda çalışma, ekme yükümlülüğü getirilmiştir. Bu uygulama Kurtuluş Savaşı yıllarında da devam etmiştir. Savaş sonrası dönemde ilkel teknolojiyle yapılan ve hava koşullarına bağımlı tarımda pamuk, tütün, afyon, tiftik, fındık, üzüm, incir gibi yerel ürünler ihraç edilmiştir. Ayrıca bu dönemde toprak alımlarında serbestliğin söz konusu olması ve Türklerin de yoksul olması geniş toprakların azınlıkların elinde toplanmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Müslümanlar, azınlıkların çalışmanı konumuna gelmiştir (Tokgöz, 1997: 4).

Anadolu'da uzun yıllar süren bir varoluş mücadelesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. On yılı aşkın süren savaşlar sonunda geride kalan 13 milyon civarındaki nüfusun yarısından çoğu kadınlardan, erkeklerin de büyük çoğunluğu çocuk ve yaşlılardan oluşmaktadır. Şehirli nüfus %20, okur-yazar nüfus ise ancak %1,1 kadardır. Müslüman halkın büyük çoğunluğu çiftçilerden oluşmakta, bir kısmı ise asker ve memur olarak görev yapmaktadır. Girişim gücü gerektiren ticaret, bankacılık, finans ve sanayi alanlarında ise daha çok azınlıklar veya Avrupalılar faaliyet göstermektedirler (Kazgan, 2008: 512). Tarımsal üretim teknolojisi ilkeldir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda makineleşme devlet tarafından çeşitli vasıtalarla özendirilse de yaygınlaşmamıştır. Ulaşım olanaklarının olduğu bölgelerde ve sınaî ürünlerde üretim her ne kadar pazar için yapılsa da tarımsal üretim çok büyük oranda geçimlik düzeydedir. Millî Mücadele sonrası, siyasi bağımsızlığın yanı sıra ekonomik bağımsızlığın kazanılması temel amaç edinilmiştir. Bu hedef doğrultusunda yapılacakların belirlenmesi ve tarafların görüşlerinin alınmasına yönelik olarak daha Cumhuriyet ilan edilmeden, Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplanmış, tüccar, çiftçi, sanayi ve

işçi olmak üzere 4 gruptan katılım sağlanmış ve sorunlar gündeme getirilmiştir. Çiftçi grubu tüccar grubu kadar hazırlıklı olmamakla birlikte, o yıllarda nüfusun %80'inden fazlasını temsil etmesine bağlı olarak çoğunluğu oluşturmuştur. Çiftçiler aşarın ve tütün tekelinin kaldırılmasını, kredi olanaklarının artırılmasını ve güvenlik sorununun çözümünü istemişler, ayrıca tarım makine ve araçları, eğitim, ormancılık ve ulaşım konularında da taleplerde bulunmuşlardır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 44). İzmir İktisat Kongresi, yapılan görüşmeler ve alınan kararlarla birlikte yeni kurulacak devlet için bir öz değerlendirme ve eylem planı oluşturma niteliği taşımıştır. Nitekim Cumhuriyetin ilanının ardından tarım alanında atılan ilk adımlardan biri 1925 yılında aşarın kaldırılması olmuştur. Toprak üzerinde özel mülkiyeti yaygınlaştırmak üzere yasal düzenlemelere gidilmiş, bazı tarım ürünlerinin üretiminin özendirilmesi, sulama, gübre ve tohumluk sağlama ile teknik eğitim konularında kamu yardım önlemleri geliştirilmiştir. Ek olarak 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan yasalarla topraksız köylülere toprak dağıtımı yoluna gidilmiştir. Tarımın finansman gereksiniminin karşılanması amacıyla Ziraat Bankası yeniden yapılandırılmış, Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ve Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri kurulmuştur (Şahinöz, 2001: 95). 1930'lu yıllarda 1929 yılındaki Küresel Ekonomik Buhanın da etkisiyle hemen tüm dünyada görülen müdahaleci uygulamalar Türkiye'de de politikaların merkezine oturmuştur. Devletçi uygulamaların yürürlükte olduğu bu dönemde ve sonraki yıllarda toprak mülkiyetiyle ilgili yasal düzenleme söz konusu olmazken daha çok devletin sahip olduğu toprakların topraksız köylülere ve göçmenlere dağıtımı devam etmiştir. Ancak kişi başına dağıtılan arazi, geçimlik arazi miktarının çok altındadır. Ayrıca dönem süresince tarımsal ürün fiyatlarının piyasa koşullarına bırakılması ve iç ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine işlediği göz önüne alınırsa, bu yolla tarım kesiminden diğer kesimlere kaynak aktarıldığı söylenebilir. Buna ek olarak Aşar'ın kaldırılmasıyla vazgeçilen tarımsal fazla, kırsal kesimin satın aldığı sınaî ürünlerin vergilendirilmesiyle dolaylı yoldan geri alınmıştır denilebilir. Savaşla birlikte ise tarım kesiminin yükümlülüğü daha da artmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 73).

Uygulanmakta olan tarım ve iktisat politikaları İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte değişim göstermiştir. Olağandışı koşullar bilhassa tarım sektörü için olağanüstü bazı önlemleri gündeme getirmiştir. 1939-1946 yılları tarımsal politikalar açısından çok farklı bir dönem olmuştur. Bu zaman diliminde sayısı milyonu bulan ordunun ve özellikle büyük şehirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında sorunlar yaşanmıştır. Bu durumun yanı sıra tarımsal üretimde önemli bir düşüş söz konusu olmuştur. Bu süreçte ihtiyaçların karşılanabilmesi adına hükümet tarafından Milli Korunma Kanunu çıkarılmış, hububatın devlete satılması zorunluluğu, el koymalar, üretim vasıtalarının verimli kullanılmasını sağlamaya yönelik uygulamalar, boş duran iş gücü için iş mükellefiyeti ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi birçok olağanüstü uygulamalara başvurulmuştur. TMO'nun savaş döneminde uygulayıcısı olduğu tarım eksenli iktisadi politikalar özellikle küçük ve orta ölçekli çiftçileri olumsuz etkilemiştir. 1944 yılına gelindiğinde savaşın etkilerinin Türkiye için azalmış olması ve 1946 yılında da savaşın bitmesiyle uygulanan tarım politikalarında da değişim söz konusu olmuştur (Şener, 2004: 77). 1960 yılına kadar uygulanacak ekonomi politikaları hakkında ipucunu 1947 Kalkınma Planı, 1960 yılına kadar, dönem boyunca uygulanacak ekonomi politikaları konusunda ipucu vermiştir. Plan, tarım, ulaştırma ve enerji yatırımlarına ve kırsal kesime öncelik vermesiyle dikkat çekmektedir. Ayrıca plan daha liberal politikalar ve özelleştirme öngörmektedir. Dönem içerisinde yapılan yatırımlarda yoğun dış kaynak kullanımı görülmektedir. Kredi alım imkânının artması, traktör sayısında meydana gelen artış, karayolu ulaşımındaki gelişmeler, ürün dokusu ve tarım tekniğindeki niteliksel değişimler de yine bu dönemde gerçekleşmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2007: 73). Ancak altyapısı hazırlanmadan gerçekleştirilen tarımsal makineleşme, önemli bir teknik sermaye israfının yanı sıra göç olgusunun da doğmasına neden olmuştur (Şahinöz, 2001: 96). II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği tehdidi altında olan Türkiye'ye Truman Doktrini kapsamında Amerika Birleşik Devletleri'nin özellikle askeri alanda yardım yapması öngörülmüştür. 1947 yılından 1949 yılına kadar Truman Doktrininin öngördüğü askeri yardım da dahil olmak üzere Türkiye'ye 152,5 Milyon

Dolar ekonomik yardım ABD tarafından gönderilmiştir (Ertem, 2009: 390). Truman Doktrininin yanı sıra Marshall Planı kapsamında 1948 yılından 1952 yılına gelinceye kadar Türkiye ABD'den ekonomik yardım almıştır. Alınan yardımların %60'ının tarımda kullanıldığı o dönemde Türkiye'ye gönderilen ABD'li uzmanlar tarafından dile getirilmiştir. 1950'li yılların başında Türkiye, buğday üretiminde dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almıştır. Tarımsal üretimde kullanılan ekipmanların yurtdışından alınması neticesinde, bakım, onarım ve yedek parça harcamaları dış ticaret dengesini ciddi düzeyde etkilemiştir. Uzun dönemde alınan yardımların büyük bir bölümü bu nedenle ABD ekonomisine geri dönmüştür (Ertem, 2009: 394-395). Planlı dönemde, yani 1960-1980 yılları arasında temel hedef tarım dışı sektörlerin, özellikle sanayi sektörünün geliştirilmesi olmuş, tarım ise ikinci plana itilmiştir. Buna rağmen hazırlanan beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde tarım sektörü için de eylemler belirlenmiştir. İşlenebilir toprakların sınırına ulaşılmış olmasına bağlı olarak 1960'lı yıllardaki planlarda tarımda verimliliğin artmasına yol açacak yatırımların yapılması hedeflenmiştir. Tarımda modernizasyon devlet eliyle desteklenmiştir. Kimyasal gübre, ilaç ve verimli tohumların kullanımı teşvik edilmiş, sulama imkânlarının artırılması hedeflenmiştir. Ancak teşviklerin büyük bölümünü taban fiyatı belirlenmesi ve buna bağlı olarak yapılan destekleme alımları oluşturmuştur. 1932'de buğday ve afyon sakızı ile başlayan destekleme alımlarına bu dönemde yeni ürünler eklenmiş ve desteklenen ürün sayısı dönem içerisinde zaman zaman yirminin üzerine çıkmıştır (Öztürk, 2008: 80).

1970'lerde ardı ardına yaşanan krizlerin kamu maliyesini zora sokması ve yaşanan kaynak sıkıntısı nedeniyle 1980 yılı başında, 24 Ocak Kararları adıyla bilinen ve ekonomi politikalarında köklü bir değişimi öngören bir dizi karar hayata geçirilmiştir. Başlıca amacı ekonomide liberalleşme, piyasa sisteminin işlerlik kazanması ve küresel ekonomik sisteme entegrasyon olan yeni politikaların temel önermeleri mali disiplinin sağlanması ve özelleştirme uygulamalarıyla kamuda küçülmedir. Bütün bunların tarım sektörüne etkisi; destekleme kapsamının daraltılması, tarımsal ürün fiyatlarının baskılanması ve iç ticaret hadlerinin Cumhuriyet döneminde görülmemiş ölçüde tarımın aleyhine dönmesi şeklinde kendini göstermiştir. 1981 yılından itibaren destekleme alımlarına konu olan ürün sayısı azaltılmış, hatta 1990 yılına gelindiğinde sadece 10 üründe destekleme alımı yapılmıştır. 1991 yılının seçim yılı da olması nedeniyle, daha önceki daralmanın tam tersi bir politika benimsenmiş ve desteklenen ürün sayısında artış söz konusu olmuştur. Bu politika seçim sonrası koalisyon hükümetince de benimsenmiş ve 1992 yılına gelindiğinde desteklenen ürün sayısı 26'ya ulaşmıştır (Yalçınkaya vd., 2006: 104). Literatürde "5 Nisan Kararları" olarak da ifade edilen 1994 yılı Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı'nda temel ilke olarak, üreten ve sübvans eden devlet anlayışından, piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurullarıyla işlevsel olmasını sağlayan, sosyal dengeyi dikkate alan devlet anlayışına geçiş esas alınmıştır. Bu bağlamda, tarım sektörü için bazı düzenlemeler öngörülmüş ve tarımsal ürünlere ayrılan kaynağın üç ürün ve/veya ürün grubu ile sınırlandırılacağı ifade edilmiştir. Bu açıklama doğrultusunda, hububat, şeker pancarı ve tütün gibi büyük üreticilerce üretilen ve son derece stratejik olan ürünler için destekleme alımı yapılması kararlaştırılmıştır (Yalova, 2007: 93). 1994 ekonomik krizi sonrası tarım ürünlerinin destekleme fiyatı üzerinden alım görevi kamu kurumlarının yanı sıra Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'ne de verilmiş, alım ve satım arasındaki tüm masraflar görev zararı kabul edilerek Hazine kaynaklarıyla karşılanmıştır (Kıymaz, 2000: 60).

2000'li yıllara gelindiğinde, kimi ürünlerde arz fazlası, kimi ürünlerde ise arz açığı sektördeki dengesizliği ve planlama eksikliğini gözler önüne sermiştir. Sektörler arası ekonomik dengenin korunmasına yönelik uygulanan tarım destekleri, kamu maliyesi açısından önemli bir yük olmuş, değişim kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunun yanı sıra tarım sektöründe reform konusunun gündeme gelmesinde yaşanan iç sorunların yanı sıra küresel organizasyonlar ve AB ile ilişkiler de önemli rol oynamıştır (Yalçınkaya vd., 2006: 105). 2006 yılında çıkartılan Türkiye'nin ilk Tarım Kanunu'yla, üreticilerin, istikrarlı bir ortamda risklerden uzak bir şekilde üretim planlaması yapabilme özgürlüğüne kavuşturulması öncelikli olarak hedeflenmiştir (Şanlı ve Gülbahar, 2008: 147). 2007

yılında ise 2000’li yıllarda Ortak Tarım Politikasında önemli bir yeri olan kırsal kalkınmaya ilişkin politikaları Türkiye’de yürütebilmek adına Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kurulmuştur. 2000’li yılların kırsal kalkınma politikasında kırsal alanlarda tarım dışı sektörlerle doğru bir yöneliş söz konusudur. Burada esas amaç, tarım sektöründe meydana gelen yapısal değişim sonucu ortaya çıkan işsizliğin ve kırsal alanlardan kentlere gerçekleşen göçün önüne geçebilmektir. Kırsal kalkınma politikası aslında tarım sektörünün gelinen noktada, sanayi ve hizmet sektörleri karşısında nasıl eridiğini ortaya koymaktadır (Övgün, 2010: 106).

4.3. Avrupa Birliği’nde Tarım

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan gıda yetersizliğinin Avrupa’da ciddi bir sorun teşkil ettiği görülmektedir. Kıtada, gıda arzının istenilen düzeyde sağlanması gerekliliğine dair bir fikir birlikteliği oluşmuş ve bu bağlamda gıda alanında dışa bağımlılığı ortadan kaldırma bilinci hasıl olmuştur. Gıda ihtiyacının o dönemde Topluluk bünyesinden karşılanması yönünde bir karar alınmıştır. Üretim yeterli düzeye çıkarılması ve bu düzeyin korunması adına tarımda ortak bir politika oluşturulması gündeme gelmiştir. Tarımsal ürünlerin yaşam standardı üzerinde önemli bir etkisinin olması, Avrupa Ekonomi Topluluğu’nun kurucuları olan Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg’un tarımsal politikalarını ve pazarlarını birleştirmesini gerekli kılmıştır. Bahsi geçen ülkelerde 1960’lı yıllarda genel nüfusun beşte biri tarım sektöründe çalışanlardan oluşmaktaydı. Bu önemli nüfusun, gelir düzeyinin korunması hatta yükseltilmesi gerekliydi. Tarım sektörünün piyasadaki fiyat dalgalanmalarından olabildiğince az etkilenmesi için de piyasaya belirli aralıklarla müdahale edilmesi gerekmektedir. Müdahalenin etkinliğini artırabilmek de ülkelerin ortak hareket etmesi, ortak bir politika etrafında birleşmesiyle mümkündür. Ortak politika oluşturulmadan önce, mevcut tarımsal yapıları, Avrupa ülkelerinin tarım politikaları üzerinde etkili olmaktadır. Almanya’da tarım sektörünün diğer sektörlerle nazaran ekonomide daha az yer tutuyor olması, sektörün ithalat vergileri ve kotalarıyla korunması gerekliliğini ortaya çıkarırken, tarımsal faaliyetlerin önemli yer tuttuğu Fransa’da ise ihracat vergi ve kotaları ile destekleme fiyatları ile koruma mekanizmaları müdahale aracı olarak kullanılmaktaydı. Farklı müdahale araçlarının etkin olduğu piyasalar arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasının sadece ortak bir politika izlenmesiyle mümkün olacağı için Avrupa Ekonomi Topluluğu’nu kuran ve 1958 yılında yürürlüğe giren Roma Anlaşması’nda Ortak Tarım Politikası’nın genel çerçevesi ortaya konmuştur (Candan, 2004: 6).

Ortak Tarım Politikasının uygulanmasıyla birlikte ilerleyen yıllarda gıda arzı yeterli seviyeye ulaştırılmıştır. Ancak artan üretim miktarı beraberinde fiyatları düşürmüş ve dolayısıyla sektörde çalışanların gelirinde azalma meydana gelmiştir. Bu sorunlara çözüm bulabilmek için reform çalışmaları gündeme gelmiştir. Üretimde kota uygulamasına geçilmesi suretiyle arz talep dengesinin sağlanması amaçlanmış ve çok sayıda çiftçinin ve küçük işletmenin üretim yapmaması öngörülmüştür. Başta Fransa olmak üzere, üye ülkelerin büyük tepki gösterdiği bu düzenlemeler yumuşatılarak gerçekleştirilecek diğer reformlara temel olmuştur. Yapılan düzenlemelerin üretimi istenilen düzeye düşürmemesi neticesinde kota kapsamına alınan ürün sayısının artırılması ve kota aşımı söz konusu olduğunda vergi alınması sonucuyla karşı karşıya kalınmıştır. Ancak bu uygulamalarda arzu edilen sonucu getirmemiş ve yeni reformların yapılması bir zaruret olmuştur (Acar ve Bulut, 2010: 6). Avrupa Birliği’ndeki genişlemeler sonucu tarım sektörüne yönelik harcamaların bütçedeki payının oldukça yükselmesi ve ürün fazlasının ciddi boyutlara ulaşması söz konusu olmuştur. Bu durum sadece Birliğe üye ülkeleri değil tüm dünyayı etkilemiştir. Bütün dünyayı etkileyen bu duruma ilişkin Dünya Ticaret Örgütü ile yürütülen görüşmeler de reform yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır. İzlenen politikaların bütçe üzerindeki yükü oldukça artırıyor olmasının yanı sıra yüksek fiyatlardan daha fazla yararlanmaya çalışan ve giderek uzmanlaşan tarımsal işletmelerin daha

fazla girdi kullanmak suretiyle toprağı yorması, kirletmesi ve bunun bir sonucu olarak ekolojik yapının bozulması reformları tetikleyen bir diğer önemli unsur olmuştur (Eraktan, 2009: 50-52).

Reform süreçleri sonucu bugün gelinen noktada Avrupa Birliği, ortak tarım politikası kapsamında tahsis ettiği desteklerde önemli ölçüde üretime bağlı olmayan, proje odaklı ve kırsal alanları teşvik edici bir anlayışı benimsemiştir (Acar ve Bulut, 2010: 8).

4.4. Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Tarımın İstihdamdaki Yeri

2006 – 2016 yılları arasını esas almak üzere son 10 yılda istihdam içerisinde tarım sektörünün payı Türkiye ve Avrupa Birliği açısından incelendiğinde oldukça farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, 2006 yılında Türkiye’de %24,1 olan tarımın toplam istihdam içindeki payı, 2016 yılına gelindiğinde %4,1 gerileme göstermiş ve %20’lik bir paya sahip olmuştur. Her geçen yıl yeni bir iş bulma hayaliyle binlerce insanın büyük şehirlere göç etmek suretiyle köyden ayrılması ve tarımsal faaliyetleri terk ediyor olması tarım sektörünün istihdam içerisindeki payının azalmasının en büyük nedenlerindedir. Bu durum, tarımsal faaliyetlerin geçimlik ya da pazar odaklı üretim olmak üzere iki ayrı yapının doğmasına neden olmuştur. Bu çözülme neticesinde uygulanan politikalar küçük çiftçilik faaliyetlerini ortadan kaldırırken, piyasada orta ve büyük ölçekli işletmeleri egemen kılmıştır (Susam ve Bakkal, 2008: 346).

Tablo 1: AB-28 ve Türkiye’de Tarım Sektörünün Toplam İstihdamdaki Payı (%)

Ülkeler/Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	24,1	23,5	22,8	22,9	23,7	24,2	23,6	22,9	21,1	20,5	20,0
AB-28	5,9	5,6	5,4	5,1	5,1	5,0	4,9	4,8	4,7	4,6	4,5
Romanya	30,6	29,5	28,7	29,1	30,1	28,6	29,0	28,5	28,3	26,4	26,1
Yunanistan	11,7	11,3	11,3	11,9	12,5	12,4	13,0	13,7	13,6	13,2	13,1
Polonya	15,7	14,7	14,0	13,3	12,8	12,7	12,6	12,0	11,5	11,3	11,1
Hırvatistan	14,2	12,2	13,3	13,4	14,3	14,6	12,3	10,8	9,6	9,5	9,3
Slovenya	9,6	9,9	8,6	9,2	8,8	8,6	8,3	8,5	9,6	9,1	9,0
Litvanya	13,7	11,2	7,9	9,2	9,0	8,7	8,9	8,4	9,2	9,1	8,9
Portekiz	11,9	11,8	11,5	11,2	10,9	9,9	10,5	9,9	8,7	8,3	8,1
Letonya	11,3	10,2	7,9	8,7	8,8	8,9	8,4	8,1	7,5	7,6	7,4
Bulgaristan	8,1	7,5	7,5	7,1	6,8	6,8	6,4	6,7	7,0	6,9	6,7
İrlanda	5,6	5,4	5,8	4,9	4,5	4,5	4,7	5,7	5,7	5,4	5,0
Avusturya	5,2	5,5	5,4	5,3	5,2	5,3	4,9	4,7	4,8	4,8	4,7
Macaristan	4,7	4,5	4,5	4,6	4,5	4,8	5,2	4,9	4,7	4,5	4,4
Finlandiya	4,6	4,5	4,5	4,6	4,4	4,2	4,1	4,1	4,3	4,3	4,2
G. Kıbrıs Rum Y.	4,1	4,2	4,3	3,9	3,8	3,8	2,9	3,1	4,5	4,1	4,1
İspanya	4,8	4,5	4,3	4,2	4,3	4,2	4,4	4,4	4,2	4,1	4,0
Estonya	4,7	4,5	3,9	4,0	4,2	4,4	4,7	4,3	3,9	3,8	3,8
İtalya	4,3	4,0	3,8	3,7	3,8	3,7	3,7	3,6	3,6	3,6	3,6
Slovakya	4,4	4,2	3,8	3,6	3,2	3,0	3,2	3,3	3,5	3,4	3,3
Fransa	3,7	3,4	3,1	2,9	2,9	2,9	2,9	3,1	2,8	2,8	2,7
Çekya	3,8	3,6	3,3	3,1	3,1	3,0	3,1	3,0	2,7	2,6	2,6
Danimarka	3,0	2,9	2,6	2,6	2,4	2,4	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5
Hollanda	3,3	2,9	3,0	2,7	3,1	2,8	2,7	2,1	2,3	2,3	2,2
İsveç	2,2	2,2	2,2	2,2	2,1	2,0	2,0	2,0	2,0	1,9	1,9
Almanya	2,3	2,3	2,3	1,7	1,6	1,6	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4

Lüksemburg	1,8	1,8	1,7	1,3	1,1	1,2	1,3	1,6	1,4	1,4	1,4
Belçika	1,9	1,8	1,8	1,5	1,4	1,3	1,2	1,4	1,2	1,2	1,2
Birleşik Krallık	1,4	1,4	1,5	1,1	1,2	1,2	1,2	1,1	1,3	1,2	1,2
Malta	1,7	1,6	2,0	1,4	1,3	1,1	1,0	1,3	1,3	1,3	1,2

Kaynak: <https://data.worldbank.org> (05.01.2018).

Her ne kadar tarımsal istihdamdaki bu azalış ciddi bir oranda gerçekleşmiş olsa da Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin tarımsal istihdam oranıyla mukayese edildiğinde hala ciddi bir tarımsal istihdamın söz konusu olduğu gerçeği tartışma götürmeyecek bir durum olarak nitelendirilebilir. Tablo 1 incelendiğinde, 28 üyeye sahip Avrupa Birliği'nde toplam istihdamda tarım sektörünün payı Türkiye'den yüksek olan tek ülke olarak Romanya göze çarpmaktadır. %26,1 oranında tarımsal istihdama sahip olan bu ülkeyi %13,1 ile Yunanistan ve %11,1 ile Polonya izlemektedir. Toplam istihdam içerisinde tarımın payına ilişkin AB ortalaması ise 2006 yılında %5,9 iken 2016 yılına gelindiğinde %4,5 olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal istihdamın Birlik genelindeki payının böylesine düşük olması başta Almanya, Fransa, İtalya gibi Birliğin lokomotif ülkeleri olmak üzere üye ülkelerin önemli bir kısmında tarımsal istihdamın toplam istihdam içerisindeki payının oldukça düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

Son 10 yıla ilişkin Dünya Bankası verileri incelendiğinde, her ne kadar Türkiye ve AB üyesi ülkelerdeki istihdam içerisinde tarım sektörünün payına ilişkin inişli çıkışlı bir grafik dikkat çekiyor olsa da başlangıç yılı olarak baz aldığımız 2006 yılına göre tüm ülkelerde tarımın istihdamdaki payı düşüş göstermiştir. Ancak Türkiye'de hala tarım sektörünün istihdamın beşte birini bünyesinde barındırıyor olması bu sektörün desteklenmesinin ne ölçüde önemli olduğunu ortaya koyarken gelişmiş ülkelerdeki istihdam yapısıyla ülkemizdeki istihdam yapısı arasındaki farkında ne kadar ciddi boyutlarda olduğunu gözler önüne sermektedir.

4.5. Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da Tarım Sektörü

Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı içinde oldukça önemli bir yeri bulunan tarım sektörünün gayri safi yurt içi hasıladaki payı geride kalan 10 yıl açısından değerlendirildiğinde inişli çıkışlı bir seyrin söz konusu olduğu söylenebilir. TÜİK verilerine göre, 2006 yılında toplam GSYH içerisinde %8,2 paya sahip olan tarım sektörü 2016 yılında %6,2 paya sahip olarak toplam içerisinde %2 oranında bir kayba uğramıştır. Tablo 2 incelendiğinde 2016 yılına kadar geçen süreçte 2007 yılından itibaren bir düşüş söz konusu olduğu ancak 2009 ve 2010 yıllarında bir yükseliş trendine girdiği görülmektedir. Tarımın GSYH içerisindeki payının bu yükselişi uzun sürmemiş ve 2011 yılında başlayan düşüş 2015 yılındaki oldukça kısıtlı artışa rağmen önemli ölçüde devam etmiştir.

Tablo 2: AB-28 ve Türkiye'de Tarım Sektörünün GSYH'deki Payı (%)

Ülkeler/Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	8,2	7,5	7,5	8,1	9,0	8,2	7,8	6,7	6,6	6,9	6,2
AB-28	1,7	1,7	1,6	1,5	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,6
Bulgaristan	7,2	5,4	7,0	4,9	4,8	5,3	5,3	5,3	5,3	4,8	4,7
Macaristan	4,0	4,0	3,9	3,5	3,5	4,6	4,6	4,6	4,7	4,4	4,4
Romanya	8,7	5,5	6,6	6,0	6,3	7,3	5,3	6,1	5,3	4,8	4,3
Yunanistan	3,6	3,4	3,2	3,1	3,3	3,4	3,7	3,6	3,8	4,2	4,0
Hırvatistan	5,1	4,8	5,0	5,0	4,9	4,7	4,5	4,4	4,1	4,2	4,0
Letonya	3,7	3,7	3,3	3,7	4,4	3,9	3,7	3,7	3,8	4,1	3,9
Slovakya	3,6	4,0	4,1	3,3	2,8	3,4	3,5	4,0	4,5	3,8	3,7
Litvanya	4,3	3,9	3,7	2,8	3,3	3,9	4,4	3,9	3,8	3,6	3,3

İspanya	2,6	2,7	2,5	2,3	2,6	2,5	2,5	2,8	2,7	2,8	2,8
Polonya	3,0	3,4	2,9	2,8	2,9	3,2	3,0	3,2	2,9	2,5	2,7
Finlandiya	2,3	2,7	2,5	2,5	2,7	2,7	2,7	3,0	2,8	2,5	2,7
Estonya	3,1	3,5	2,7	2,4	3,2	3,9	3,7	3,4	3,5	3,1	2,6
Çekya	2,3	2,2	2,1	1,8	1,7	2,4	2,6	2,7	2,7	2,5	2,5
Portekiz	2,6	2,3	2,2	2,2	2,2	2,1	2,2	2,4	2,3	2,4	2,2
Slovenya	2,3	2,1	1,9	1,9	2,0	2,3	2,1	2,1	2,3	2,3	2,2
İtalya	2,2	2,1	2,1	2,0	2,0	2,1	2,2	2,3	2,2	2,2	2,1
G.Kıbrıs Rum Yön.	2,6	2,3	2,4	2,3	2,4	2,5	2,2	2,3	2,1	2,1	2,1
Hollanda	2,1	2,0	1,8	1,7	1,9	1,7	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8
Fransa	1,7	1,8	1,7	1,5	1,8	1,8	1,8	1,6	1,7	1,8	1,6
Malta	2,2	2,0	1,4	1,7	1,7	1,6	1,5	1,4	1,3	1,3	1,4
İsveç	1,4	1,6	1,6	1,5	1,6	1,6	1,5	1,4	1,3	1,4	1,3
Avusturya	1,5	1,6	1,5	1,3	1,4	1,6	1,5	1,4	1,3	1,2	1,2
İrlanda	1,0	1,2	0,9	0,6	1,1	1,3	1,1	1,2	1,4	1,0	1,0
Danimarka	1,4	1,4	1,0	1,0	1,4	1,5	1,9	1,5	1,6	0,9	0,9
Belçika	1,0	1,0	0,8	0,7	0,9	0,7	0,9	0,8	0,7	0,8	0,7
Almanya	0,8	0,8	0,9	0,7	0,7	0,8	0,8	1,0	0,8	0,6	0,6
Birleşik Krallık	0,6	0,6	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6
Lüksemburg	0,4	0,5	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> - <https://data.worldbank.org> (05.01.2018).

Avrupa Birliği'nde tarım sektörünün GSYH içerisindeki payına ilişkin Dünya Bankası verilerine göre, 2016 yılı için en yüksek orana %4,7 ile Bulgaristan'ın sahip olduğu görülmektedir. Bu ülkeyi sırasıyla Macaristan, Romanya ve Yunanistan izlemektedir. Bahsi geçen ülkelerden Bulgaristan ve Romanya'da başlangıç yılı olarak değerlendirmeye alınan 2006 yılında sektörün payının daha yüksek olduğu hatta Romanya'da mevcut durumun iki katından fazla bir paya sahip olduğu görülmektedir. Almanya, Fransa ve İtalya gibi AB'nin lokomotif ülkelerinde tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı oldukça düşüktür. Genel oran ise 2006 yılında %1,7 iken 2016 yılında %1,6 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Türkiye'de ve AB'de GSYH (Milyar Dolar)

Ülkeler/Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	548	677	777	647	772	832	871	950	935	862	863
AB-28	15.405	17.796	19.137	17.101	16.992	18.352	17.290	18.026	18.632	16.410	16.487
Almanya	3.002	3.440	3.752	3.418	3.417	3.757	3.544	3.752	3.890	3.375	3.477
Birleşik Krallık	2.692	3.074	2.890	2.382	2.441	2.619	2.662	2.739	3.022	2.885	2.647
Fransa	2.325	2.663	2.923	2.693	2.646	2.862	2.681	2.808	2.849	2.433	2.465
İtalya	1.942	2.203	2.390	2.185	2.125	2.276	2.072	2.130	2.151	1.832	1.859
İspanya	1.264	1.479	1.635	1.499	1.431	1.488	1.336	1.361	1.377	1.198	1.237
Hollanda	726.6	839.4	936.2	857.9	836.4	893.7	829	866.7	879.6	758	777.2
İsveç	420	488	514	430	488	563	544	579	574	498	514
Polonya	344.8	429.2	533.8	440.3	479.2	528.7	500.3	524.2	545	477.3	471.3
Belçika	409.8	471.8	518.6	484.5	483.5	527	497.9	520.9	531	455.2	467.9
Avusturya	336	388.7	430.3	400.1	392	431	409	430	441.9	382	390.8
Danimarka	282.9	319.4	353.4	321.2	322	344	327.1	343.5	353	301.3	306.9
İrlanda	232	270	275	236.3	222	239	225.6	239.4	258.1	290.6	304.8
Finlandiya	216.5	255.4	283.7	251.5	247.8	273.6	256.7	270	272.6	232.4	238.5

Portekiz	208.5	240.2	262	243.7	238.3	244.9	216.4	226	229.6	199.4	204.8
Çekya	155.4	189.2	235.7	206.2	207.4	227.9	207.4	209.4	207.8	186.8	195.3
Yunanistan	273.3	318.5	354.5	330	299.4	287.8	245.7	239.9	237	195.5	192.7
Romanya	123.5	171.5	208	167.4	168	185.3	171.6	191.5	199.4	178	187.6
Macaristan	115.3	139.8	158	130.6	131	140.8	127.9	135.2	140.1	122.9	125.8
Slovakya	70.6	86.3	100.3	89	89.5	98.2	93.4	98.5	101	87.5	89.7
Lüksemburg	42.4	50.9	55.8	51.4	53.2	60	56.6	61.7	66.3	57.8	58.6
Bulgaristan	34.3	44.7	54.4	51.9	50.6	57.4	53.9	55.7	56.7	50.2	53.2
Hırvatistan	50.4	60.1	70.5	62.7	59.7	62.2	56.5	57.8	57.1	48.9	50.7
Slovenya	39	48	55.6	50.2	48	51.3	46.3	48	49.9	43	44.7
Litvanya	30.2	39.7	47.8	37.4	37.1	43.5	42.8	46.5	48.5	41.4	42.7
Letonya	21.4	31	35.6	26.1	23.7	28.2	28.1	30.3	31.4	27	27.5
Estonya	17	22.2	24.2	19.6	19.5	23.2	23	25.1	26.2	22.6	23.3
G.Kıbrıs Rum Y.	20.4	24	27.8	25.9	25.6	27.4	25	24.1	23.3	19.7	20
Malta	6.7	7.9	8.9	8.5	8.7	9.5	9.2	10.1	11.2	10.3	11

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr> - <https://data.worldbank.org> (05.01.2018).

Hizmet sektöründeki gelişmeler neticesinde Türkiye'deki gayri safi yurtiçi hasıladaki payında bir düşüş gerçekleşmiş olsa da tarım sektörünün. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin mevcut durumu ve genel ortalamasıyla mukayese edildiğinde hala önemli bir payı muhafaza ettiği söylenebilir.

4.6. Türkiye'de Tarımsal Destekler

Türkiye'de tarım sektörüne tahsis edilen destekler, üretimin devamlılık arz etmesi, çiftçilerin istikrarlı bir gelir düzeyine sahip olması, çevrenin korunması, gıda güvenliğinin sağlanması ve verimlilikte arzu edilen seviyelere ulaşılabilmesi amacını taşımaktadır (Tunçer ve Günay, 2017: 25). 25 Nisan 2006 yılında Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Tarım Kanunu, bugün Türkiye'de tarımsal desteklerin çerçevesini çizmektedir. Bu kanunla tarım sektörünün ve kırsal alanların geliştirilmesi ve desteklenmesi adına politikalar ve bu politikaları gerçekleştirebilmek adına kullanılacak araçlar ortaya konmuştur. Şeffaf, katılımcı ve yerinden yönetimi benimseyen uluslararası taahhütlere uygun, çevreye duyarlı, özel sektörün rolünü artırmayı amaçlayan ve sürdürülebilirliği esas alan tarım politikaları, esas olarak tarım sektöründeki refah düzeyini yükseltmeyi hedeflemektedir. Söz konusu politikaların etkinliğini artırabilmek ve tarım sektörünün politikalara uyumunu kolaylaştırmak amacıyla tarımsal destekler verilmektedir. Avrupa Birliği müktesebatıyla uyumlu olmasına özellikle dikkat edilen bu destekler için adil ve etkin olunması, dengeli bir dağılımın esas alınması ilke olarak benimsenmiştir (Resmî Gazete, 2018). Bugün yürürlükte olan ve tarımsal destekleri tahsis ederken kullanılan araçlar aşağıda özetlenmiştir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2018).

Alan bazlı destekler kapsamında iyi tarım uygulamalarına, organik tarıma, mazot, gübre, toprak analizine ve fındık üreticilerine alternatif ürün desteği verilmektedir. Dekar başına ilgili yıl için belirlenen tutarlar üzerinden bu destekler verilmektedir. 2016 yılında bu kapsamda 2.7 Milyar TL destek ödemesi yapılmış olup 2017 yılında Ekim ayı itibariyle 2.6 Milyar TL ödeme gerçekleştirilmiştir.

Fark ödemeleri, stratejik önemi olan ve arz açığı bulunan ürünlere prim ödenmesidir. İç ve dış piyasa fiyatları ve üretim maliyetleri göz önünde bulundurularak bu destek verilmektedir. 2017 yılında yürürlüğe giren "Havza Bazlı Tarımsal Üretim Desteklenmesi Modeli" aracılığıyla yapılan fark ödemeleri 2016 yılında 3.1 Milyar TL tutarına ulaşmıştır. 2017 yılında ise Ekim ayı itibariyle 3.2 Milyar TL fark ödemesi yapılmıştır.

Biyolojik ve biyoteknik mücadele desteği, bitkisel üretimde zararlı olan organizmalara karşı mücadelenin yaygınlaştırılması ve kimyasal ilaç kullanımının asgari seviyelere çekilmesi amacıyla verilmektedir.

Hayvancılık destekleri, ırkların ıslah edilmesi, yem üretiminin yeterli seviyeye çıkarılması, işletmelerin uzmanlaşması, hayvan sağlığı ve refahının temin edilmesi ve nihayetinde verimliliğin sağlanması adına verilmektedir. Hayvan başına yapılan ödeme, aşı desteği, buzağı desteği ve süt primi de bu destekler arasında yer almaktadır. 2017 yılında Ekim ayı itibariyle 3.1 Milyar TL hayvancılık desteği ödenmiştir.

Tarım sigortası ödemeleri, üreticilerin ürünlerini ya da üretimde kullandıkları araçları sigortalatmalarını özendirmek amacıyla primlerin bir kısmının devlet tarafından üstlenilmesi esasına dayanarak verilen desteklerdir. 2017 yılında Ekim ayı itibariyle bu alanda 406 Milyon TL destek ödemesi yapılmıştır.

Çevre amaçlı tarımsal arazilerin korunmasına yönelik destekler, erozyon vb. çevresel bazı olumsuz etkenlere maruz kalan toprağın, üreticilerce çayır, mera ya da organik tarım için kullanılmalarını teşvik etmektedir. Üç farklı kategoride dekar başında belirlenen tutarda sağlanan bu destek çerçevesinde 2017 yılında Ekim ayı itibariyle 20 Milyon TL ödeme yapılmıştır.

Kırsal kalkınma destekleri, kırsal alanların gelişmesi ve sosyal yapının güçlenmesi adına kırsalda yürütülecek yatırım projelerinin desteklenmesini esas almaktadır. 2006 yılından bu yana Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) tarafından yürütülen “Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP) kapsamında 3.4 Milyar TL hibe ödenmiştir. Bu anlamda belirlenen yatırım konularına yönelik projelere tahsis edilen ulusal kaynakların yanı sıra ülkemizde uygulanmakta olan AB programlarına eş finansman sağlamak suretiyle de destek verilmektedir. Genç çiftçilere de desteklerin verildiği bu alanda 2017 yılında Ekim ayı itibariyle 380 Milyon TL ödeme yapılmıştır.

Bahsi geçen desteklerin yanı sıra, AR-GE, tarımsal yayım, özel depolamaya dair yardımlar ve pazarlamaya ilişkin çeşitli teşviklerin yanı sıra piyasaya müdahale araçları da kullanılmaktadır.

Tablo 4: Türkiye’de Tarımsal Desteklere Dair Bütçe Verileri

Veri Seti/Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tarımsal Destekleme Ödemeleri (Milyon TL)	4.747	5.555	5.809	4.495	5.817	6.961	7.553	8.684	9.148	9.971	11.489
Tarımsal Destekleme Ödemelerinin GSYH İçindeki Payı (%)	0,6	0,6	0,6	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Merkezi Bütçe İçindeki Payı (%)	2,7	2,7	2,6	1,7	2	2,2	2,1	2,1	2	2	2
Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Faiz Hariç Merkezi Bütçe İçindeki Payı (%)	3,6	3,6	3,3	2,1	2,4	2,6	2,4	2,4	2,3	2,2	2,2
Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Bir Önceki Yıla Göre Artış Oranı (%)	28	17	4,6	-22,6	29,4	19,7	8,5	15	5,3	9	15,2

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr> (05.01.2018).

2006-2016 yılları arasında tarımsal destekleme ödemelerine dair verileri içeren Tablo 4 incelendiğinde, 2006 yılında 4.7 Milyar TL olan destek ödemelerinin, 10 yıl sonra 2016 yılında 11.5

Milyar TL seviyelerine çıktığı görülmektedir. Meydana gelen %242 oranındaki artış dikkat çekici olmasına karşın aynı dönemde bu desteklerin GSYH içindeki payının %0,6'dan %0,4'e düştüğü görülmektedir. Benzer şekilde tarımsal desteklerin merkezi bütçe içindeki payının da azaldığı görülmektedir. Sektöre tahsis edilen destekler her ne kadar 2016 yılında bir önceki yıla göre %15,2 oranında artmış olsa da başlangıç yılı olarak baz alınan 2006 yılında sağlanan artış oranının çok altında bir artışın söz konusu olduğu ifade edilebilir. On yıllık dönemde tarımsal destekleme ödemelerinin artış oranında bir standart söz konusu olmadığı da göze çarpan başka bir husustur. Çalışma, her ne kadar 2006-2016 yılları arasında esas alıyor olsa da son durumu ortaya koymak adına ifade etmek gerekirse, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2018 yılı Bütçe Sunuşunda, 2017 yılında tarım sektörüne toplam 12.8 Milyar TL nakit destek sağlandığı belirtilmiştir. 2018 yılında ise 14.5 Milyar TL desteğin Türk tarım sektörüne sunulmasının planlandığı ifade edilmiştir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2018).

4.7. Avrupa Birliği'nde Tarımsal Destekler

Avrupa'da tarım sektörü, ekonominin diğer üretken sektörlerinin aksine son 50 yılda sürekli olarak kamu kesimince desteklenmiştir. Kamu malları arzının temini adına piyasa ekonomisinde müdahalenin ne denli mubah olduğu yaygın şekilde tartışılmasına karşın son dönem OTP reformlarıyla birlikte rekabet gücü ve pazar payı artan sektör desteklenmeye devam etmektedir (Cooper vd., 2009:1).

Ortak Pazar, piyasa bütünlüğü ve tarımsal ürünlerin üye ülkelerde serbest dolaşımını temel ilkeler olarak esas alan ortak tarım politikası, Avrupa Birliği'nin bütün üyelerinin uymak durumunda olduğu ilk ortak politika olarak 1962 yılında tüm üye ülkelerce zorunlu olarak benimsenmiştir. Söz konusu temel ilkeler aracılığıyla, Topluluk içerisindeki ticareti engelleyici düzenlemeleri ve rekabeti bozucu sübvansiyonları ortadan kaldırmak suretiyle üye ülkelere ait tarımsal ürünlere öncelik verilmesi amaçlanmıştır (Tan ve Dellal, 2003: 2-4). İlk etapta belli hedeflere ulaşılmasına karşın bu ortak politikanın ilk yıllarından itibaren reform ihtiyacı hep söz konusu olmuştur. Ortak tarım politikası, iç ve dış baskılar sonucu 1990'lı yıllarda temel bir reform sürecinden geçmiştir. Ortak politikanın oluşturduğu iç bütçe baskısı ve Uruguay görüşmeleri sonrası imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile oluşan dış baskı reformu kaçınılmaz kılmıştır (Josling vd., 1998: 1). 2000'li yıllara kadar gerçekleştiren reformlar fiyat desteğinin azaltılmasını ve doğrudan ödemelerin ağırlık kazanmasını, bunların yanı sıra kırsal alanların kalkınmasına yönelik desteklerin verilmesini temel almıştır (Bayraktar ve Bulut, 2016: 53). 2010 yılına gelindiğinde ise 2020 stratejisinin bir gereği olarak ortak tarım politikası revize edilmiş ve sürdürülebilir bir anlayışla doğal kaynakların yönetimi, bölgesel kalkınmanın dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesi, üretimin yeterli seviyede olması ve desteklerin tahsisinde eşit ve dengeli bir anlayışın benimsenmesi yeni amaçlar olarak belirlenmiştir (Çalışkan, 2011: 141-146).

Üye ülkeler arasındaki eşitsizliği en aza indirebilmek, çiftçilerin gelir istikrarını sağlamak, Topluluğu tarım sektöründe rekabet açısından üstün kılmak, ürün arzını teşvik etmek ve kırsal alanlarda kalkınmayı sağlayabilmek amacıyla Avrupa Birliği'nde tahsis edilen tarımsal destekler aşağıda özetlenmiştir (Tunçer ve Günay, 2017: 23-24).

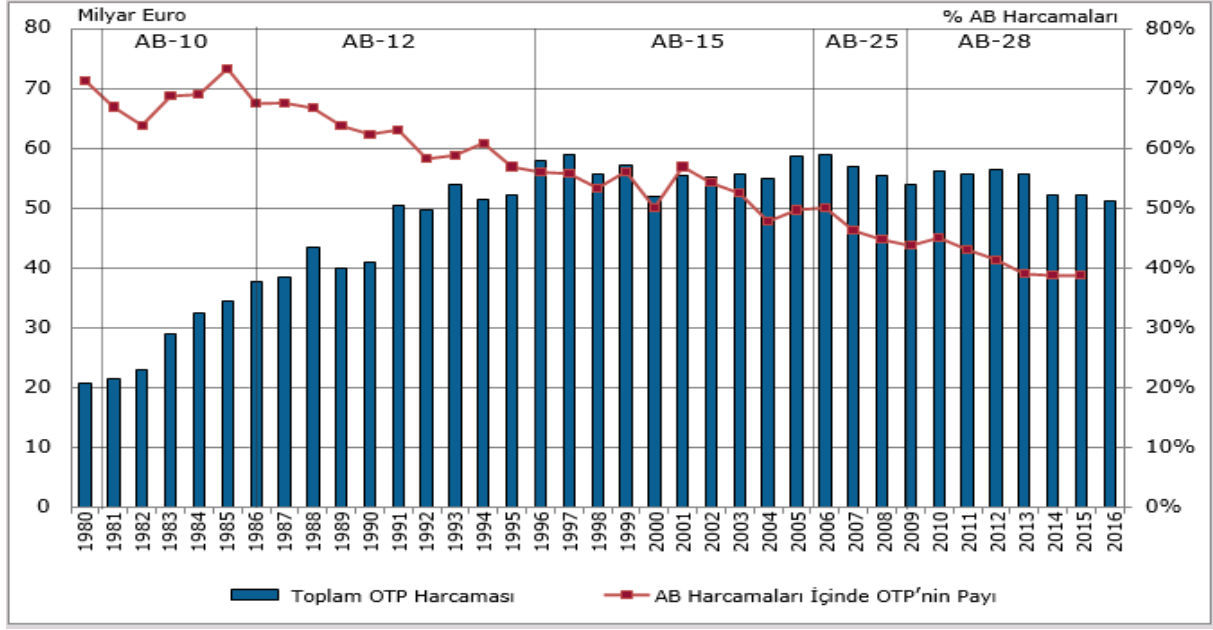
Doğrudan ödemeler, piyasada meydana gelen dalgalanmaların bir sonucu olarak üreticilerin gelirlerinde oluşan istikrarsızlığı ortadan kaldırmaya yönelik AB bütçesinden yapılan ödemelerdir. Çiftçilerin belirli düzeyde gelire sahip olmasını temin etmeyi amaçlayan bu destek 2014-2020 dönemi OTP harcamalarının %70'i gibi çok önemli bir paya sahip olmasıyla dikkat çekmektedir.

Piyasa önlemleri, pazarda istikrarın sağlanması, tarımda ürün arzını temin ederken çiftçilerin de yaşam standardını belirli düzeyde tutmayı amaçlayan müdahale, kural, dış ticarete ve üretici

örgütlenmelerine dair hususları içermektedir. Bu tedbirlere ilişkin yapılan ödemeler, 2014-2020 Ortak Tarım Politikası bütçesinin %5'ini oluşturmaktadır (European Parliament, 2018:12).

Bahsi geçen destekleri bünyesinde bulunduran ortak tarım politikası kapsamında yapılan harcamaların toplam Birlik harcamaları içerisindeki payı düşmesine karşın hala oldukça önemli seviyededir.

Grafik 1: Ortak Tarım Politikası (OTP) Harcamaları ve AB Harcamaları İçindeki Payı

Kaynak: <https://ec.europa.eu/agriculture> (05.01.2018).

Grafik 1 incelendiğinde, 1980'li yıllarda AB harcamalarının %70'inden fazlasına sahip olduğu görülen OTP harcamalarının 2016 yılına gelindiğinde %40 seviyelerine gerilediği görülmektedir. Ancak Türkiye'de 2016 yılı bütçesi içinde tarımsal desteklerin payının %2 olduğu göz önüne alındığında tarım sektörüne dair harcamaların Avrupa Birliği bütçesindeki %40'lık payının ne kadar ciddi olduğu net bir şekilde görülebilmektedir.

Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde uygulanmakta olan destekleme politikaları arasında bütçeden aldıkları payın dışında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Tarımsal ve mali koşulların yanı sıra sosyoekonomik farklılıklar Türkiye ve AB tarımsal destekleme politikalarının bazı farklılıklar göstermesine neden olmaktadır. Avrupa Birliği'nde artan stoklar destekleme politikalarında belirleyici durumda iken Türkiye'de ise arz açığı bulunan ürünlerin üretimini teşvik edici desteklemeler öne çıkmaktadır. Türkiye ve Avrupa Birliği tarımında göze çarpan bir başka farklılık ise verimlilik düzeyidir. Teknoloji kullanımının yetersizliği, az sayıda büyük işletmeden ziyade çok sayıda küçük işletmenin ölçek ekonomisinin getireceği avantajlardan yararlanamıyor olması ve üreticinin gelir düzeyinin yetersiz kalması Türkiye'yi verimlilik konusunda AB'nin gerisinde bırakan unsurlar olarak sıralanabilir (Tunçer ve Günay, 2017: 27). Avrupa Birliği'nde üreticiler, kooperatif ve birlik çatısı altında örgütlenmekte ve ihtiyaç duydukları kaynağı da bu kapsamda oluşturulan fonlardan temin edebilmektedir. Oysaki Türkiye'de hala çiftçilerin etkin bir örgütlenmeye gidemedikleri görülmektedir (Ercan, 2010: 5). Türkiye sahip olduğu tarım potansiyeli ve tarımsal nüfusun aksine tarımsal desteklemelerde Avrupa Birliği'nin gerisinde kalmıştır. Tarımsal destekleme politikaları aracılığıyla sermaye birikiminin ihtiyaç duyulan seviyeye çıkarılması ve verimlilikte ciddi bir artış kaydedilmesi sektörün rekabet gücünü arttıracak unsurlar olarak nitelendirilebilir. Bütün bu farklılıklara rağmen Türkiye geçmişten bugüne uyumun sağlanması adına

önemli adımlar atmaya da devam etmektedir. Bu bağlamda özellikle Ortak Tarım Politikasına uyumun sağlanması hedeflenmektedir (Tunçer ve Günay, 2017: 27).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarım sektörü, tüm toplumlar için tarih boyunca önemini korumuştur. İnsanlığın vazgeçilmezi olan beslenme ihtiyacı bu sektörün her daim ülkelerin ekonomi politikaları içerisinde önemli bir yer tutmasının temel kaynağıdır. Dışa bağımlılığı azaltmasının yanı sıra istihdama, gelir düzeyine ve dolayısıyla da ekonomiye büyük katkı sağlamaktadır. Bu özellikleriyle gerek Türkiye gerekse de Avrupa Birliği için tarım geçmişten günümüze stratejik bir değer taşımaktadır.

Türkiye'nin bugün var olduğu coğrafya da tarımsal faaliyetler, ekonomik yapı içerisinde hep önemli bir paya sahip olmuştur. Bugün her ne kadar Türkiye'nin GSYH'si içerisinde %6,2, istihdam içerisinde ise %20 ile en düşük paya sahip olsa da sektör bir dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracatının %90'ını oluşturmuş, Cumhuriyetin ilk yıllarında da nüfusun %80'inden fazlasını temsil etmiştir. İlerleyen yıllarda izlenen politikalar ile tarım sektörü ikinci plana atılmış ve sanayi sektörü teşvik edilmiştir. Bugün ise gelinen noktada hizmet sektörü hem istihdam hem de GSYH içerisinde %50'nin üzerinde sahip olduğu pay ile lider sektör konumundadır. Tarım sektöründe meydana gelen bu gerileme sektörün önemini yitirdiği anlamına gelmemektedir. 2016 yılı verilerine göre hala istihdamın beşte birini muhafaza ediyor olması tarımın Türkiye için ne denli önemli olduğunun anlaşılabilirliği için yeterlidir. Avrupa Birliği ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan gıda yetersizliğinden sonra tarım sektörüne odaklanmıştır. Hatta bu yetersizlik AB'nin ilk ortak politikasının tarım sektörü çerçevesinde oluşturulmasına sebep olmuştur. Üye ülkelerin sahip olduğu ekonomik yapıları birbirinden farklı olması ve meydana gelen genişlemelerin yeni düzenlemeleri elzem kılması sık sık AB'nin ortak tarım politikasında reform yapması sonucunu beraberinde getirmiştir. 2016 yılı verilerine göre 28 üyeli Avrupa Birliği'nde tarım sektörünün GSYH'deki payı %1,6 iken istihdamdaki payının ortalaması %4,5'tir. Söz konusu oranların Türkiye'deki mevcut duruma kıyasla oldukça düşük olmasına karşın Birlik harcamaları içerisinde tarımsal desteklemelerin payının %40 seviyelerinde olması bu sektörün vazgeçilmezliğini gözler önüne sermektedir.

Türkiye'de büyük ölçüde alan bazlı desteklerden, fark ödemelerinden, hayvancılık ve kırsal kalkınma desteklerinden oluşan tarımsal desteklerin son on yılda tutar açısından bütçede artış göstermiş olmasına karşın GSYH ve bütçe içerisindeki payının azaldığı görülmektedir. Doğrudan ödemeler, piyasa önlemleri ve kırsal kalkınma desteklerinden muhteva eden Avrupa Birliği tarımsal desteklemelerinin birlik bütçesindeki payı dikkate alındığında Türkiye'de sektöre verilen desteklerin yetersiz olduğu net bir şekilde ifade edilebilir. Farklılıklar sadece istihdamdaki ve tarımsal desteklerdeki pay ile sınırlı olmayıp yapısal bazı hususlarda da görülmektedir. Avrupa Birliği'nde artan stokların yönetimine, çiftçilerin gelir düzeyinin belirli bir seviyede tutulmaya çalışılmasına ve kalkınmanın dengeli bir şekilde sağlanmasına odaklanıldığı görülmektedir. Türkiye'de ise daha çok stratejik ürünlerde arz açığını gidermeye yönelik bazı arayışların olduğu söylenebilir. Ancak bunun yanı sıra kırsal kalkınmaya, iyi tarım uygulamalarına, organik tarıma, hayvan refahı ve bitki sağlığına dair önemli politikaların tarımsal destekler vasıtasıyla uygulamaya geçirildiğini de belirtmek gerekir.

Son yıllarda başlatılan bazı uygulamaların eksik yanlarının giderilmesi ve yüksek düzeyde hedeflere ulaşılması amacıyla bu politikaların devam etmesi Türkiye'nin yararına görünmektedir. Tarım sektörüne tahsis edilen desteklerin bütçe içindeki payının oldukça ciddi düzeyde artırılmasının yanı sıra sektörün mevcut parçalı ve küçük yapısının, büyük ve kurumsal bir yapıya dönüşümünün sağlanması bir süredir verimliliği ve yeterliliği eleştirilen sektörü arzu edilen noktaya taşıyacaktır. Türkiye, sahip olduğu insan kaynağı, coğrafi yapı ve ürün çeşitliliğiyle ihtiyacı olan politikaları uyguladığı takdirde tarımsal ithalatı minimuma indirecek, ihracatı artıracak ve diğer sektörleri de destekleyecek bir tarıma kavuşacak potansiyele sahiptir.

KAYNAKÇA

- Acar. M. ve Bulut. E. (2009). Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 9(17):1-19.
- Acar. M. ve Bulut. E. (2010). AB Ortak Tarım Politikası Reformları Işığında Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: Eleştirel Bir Yaklaşım. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1: 1-23.
- Bayraktar. Y. ve Bulut. E. (2016). Tarımsal Desteklerin Değişen Yapısı Ve Yüksek Tarımsal Desteklerin Nedenleri: Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz. İktisat Fakültesi Mecmuası. 66(1):45-66.
- Can. M. ve Esengün. K. (2007). Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye’nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi. 24 (2): 43-56.
- Candan. A. (2004). 15 soruda 15 AB Politikası. Avrupa Birliğinin Ortak Tarım Politikası. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Civan. A. (2010). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 25(1):127-146.
- Cooper. T., Hart. K. & Baldock. D. (2009). Provision of Public Goods Through Agriculture in the European Union. Report Prepared for DG Agriculture and Rural Development. Contract No 30-CE-0233091. Institute for European Environmental Policy. London.
- Çalışkan. Ö. (2011). 2013 Sonrası Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası: Avrupa Komisyonu’nun Reform Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi (38):137-164.
- Çoban. O., Peker. A.E. ve Kubar. Y. (2010). Türk Tarımının Avrupa Birliği Ülkeleri Karşısındaki Sektörel Rekabet Gücü. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 10(20):247-266.
- Dinler. Z. (2008). Tarım Ekonomisi. 6.Baskı. Ekin Kitabevi. Bursa.
- Direk. M. (2012). Tarım Tarihi ve Deontoloji. 2. Baskı. Eğitim Yayınevi. Konya.
- Doğan. Z., Arslan S. ve Berkman. A. N. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 8(1):29-41.
- Eraktan. G. (2009). Ortak Tarım ve Balıkçılık Politikası. Ankara.
- Ercan. M. (2010). Avrupa Birliği’nin Ortak Tarım Politikası ve Türkiye’deki Gelişmeler. Akademik Bakış Dergisi. (22):1-13.
- Ertem. B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 12(21): 377-397.
- European Commission (2017). CAP post-2013: Key graphs&figures. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-post-2013/graphs/graph1_en.pdf (Erişim Tarihi: 05.01.2018).
- European Parliament (2018). The Impact of the Common Agricultural Policy on Developing Countries. Directorate General for External Policies. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603862/EXPO_STU_2018_603862_EN.pdf (Erişim Tarihi: 01 Mart 2018).
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2018). Tarımsal Destekler <https://www.tarim.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler> (Erişim Tarihi: 05.01.2018) <https://www.tarim.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=30> (Erişim Tarihi: 05.01.2018)

- Gürler. Z. (2008). Tarım Ekonomisi. 1. Baskı. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Josling. T., Kelch. D., Liapis. P. & Tangermann. S. (1998). Agriculture and European Union Enlargement. Market and Trade Economics Division. Economic Research Service. U.S. Department of Agriculture. Technical Bulletin. No: 1865: 1-49.
- Kandemir. O. (2011). Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi. Ekonomi Bilimleri Dergisi. 3(1):103-113.
- Kazgan. G. (2008). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. 13. Baskı. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Kepenek. Y. ve Yentürk, N. (2007). Türkiye Ekonomisi. 19. Baskı. Remzi Kitabevi Y. İstanbul.
- Kıymaz. T. (2000). Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Temel Ürünlerde (Hububat, Şeker ve Süt) Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları ve Bunların Ham Madde Temini Açısından Gıda Sanayiine Etkileri. DPT Y. Yayın No: 2504. Ankara.
- Maliye Bakanlığı (2017). 2018 Yılı Bütçe Gerekçesi. http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/10849.2018yilibutce-gerekcesipdf.pdf?0&_tag1=65C5B65F743DF9F51BE11D44DA3104D0D49CD1FE (Erişim Tarihi: 05.01.2018).
- Övgün. B. (2010). Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Bir Çıkmaz: Politika Transferi Açısından Tarım Sorunu. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi.9(1): 91-109.
- Öztürk. F. (2008). "Türkiye'de Tarımsal Yapı ve Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarihsel Gelişim Süreci". (Ed.) Arslan. G. E.. Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi. Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Y.. Yayın No: 4. Ankara.
- Pamuk. Ş. (2005). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Resmî Gazete (2006). Tarım Kanunu. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm> (Erişim Tarihi: 04.01.2018).
- Semerci. A. (2016). Tarımsal Verimlilik Düzeyleri ile Avrupa Birliği-Türkiye Tarımı. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi. 33(3):203-213.
- Susam. N. ve Bakkal. U. (2008). Türkiye'de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri. Afyon Kocatepe Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 10: 327-357.
- Şahin. H. (2007). Türkiye Ekonomisi. 9. Baskı. Ezgi Kitabevi. Bursa.
- Şahinöz A. (2001). "Tarım Sektörü". Türkiye Ekonomisi: Sektörel Analiz. İmaj Yayıncılık. Ankara. ss.73-104.
- Şanlı. B. ve Gülbahar. O. (2008). 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Tarımın Gelişimi ve Uygulanan Tarım Politikaları. Journal of Qafqaz University. 22:134-152.
- Şener. S. (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 7: 73-92.
- Tan. S. ve Dellal İ. (2003). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Bakış Dergisi. 2: 1-4.
- Tokgöz. E. (1997). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997). İmaj Yayınevi. Ankara.
- Tunçer. M. ve Günay H.F. (2017). Türkiye'de Tarıma Yönelik Desteklerin Avrupa Birliği Perspektifinden Değerlendirilmesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. 4(8): 15-30.

- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). Uluslararası Seçilmiş Göstergeler. <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim Tarihi: 05.01.2018).
<https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim Tarihi: 05.01.2018).
- World Bank (2018). <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?end=2016&locations=EU-TR&start=2006> (Erişim Tarihi: 05.01.2018). <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?end=2016&locations=EU&start=2006> (Erişim Tarihi: 05.01.2018).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?end=2016&locations=EU&start=2006> (Erişim Tarihi: 05.01.2018). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2016&locations=EU&start=2006> (Erişim Tarihi: 05.01.2018).
- Yalçınkaya. N., Yalçınkaya, M. H. ve Çılbant. C. (2006). Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 13(2): 97-118.
- Yalova. Y. (2007). *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye*. 1.Baskı. Alp Yayınevi. No:54. Ankara. ss. 183.
- Yıldız. F. (2017). Türkiye'de Merkezi Yönetim Bütçesinden Yapılan Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi: 2006-2016 Dönemi. *Sayıştay Dergisi*. 104: 45-63.

TEKİL DEĞER AYRIŞIMININ VARLIĞINA İSPAT*

PROVING THE EXISTENCE OF A SINGULAR VALUE DECOMPOSITION

DOI: 10.25204/iktisad.405533

Zhaoyang LI**

Öz

Matris ayrışımı, karmaşık bir matrisi daha basit matrislerin çarpımına dönüştüren bir yöntemdir. 1960'lı yıllardan önce, sadece lineer sistem analizine uygulanmış olan matris ayrışımı; son yıllarda yazılım, elektronik, sinyal filtrelemesi, matris transformasyonu ve regresyon analizi gibi alanlarda da kullanılmaktadır. Özellikle Tekil değer Ayrışımı (Singular Value Decomposition - SVD), ortonormal bir matris, köşegen bir matris ve ortonormal bir matris olmak üzerine üçlü bir çarpıma ayrıştıran bir algoritmadır. Çalışmada SVD'nin ispatı sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tekil değer, ayrışım varlığı, ispat.

Jel Kodları: C01, C49.

Abstract

Matrix factorization is the algorithm factorizing a matrix into the product of several matrices with particular properties. Before 1960's, matrix factorization was only used in the linear system analysis, but in the last few decades the quickly developed algorithms of matrix factorizations have been applied to solve a variety of problems, like the regression analysis and information technologies. In this thesis, the theoretical derivation of SVD is presented. And all discussions in this work are confined to the real number realm.

Keywords: Singular value, decomposition, existence, proving.

Jel Codes: C01, C49.

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalında, 2006 yılında Yrd. Doç. Dr. Enis SİNİKSARAN danışmanlığında tamamlanan "Matris Ayrışımı" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Prof. Dr., Shanghai University of International Business and Economics, e-mail: leezhya@163.com

ORCID: 0000-0002-3076-4314

1. GİRİŞ

Matrisin ayrışımında en çok kullanılan algoritmalar SVD, QR, LU, CS ayrışımı, QLP ayrışımı, Pivoted QR ve Pivoted QLP ayrışımı gibi yöntemlerdir (Ansley ve Graig F., 1985; Hern ve Thomas, 1993; Stewart G.W., 1993; Watkins ve David.S., 1982). Özellikle matrisin köşegenleştirilmesi ile sıkı bir ilişkisi olan SVD, tüm matris ayrışım algoritmalarının başında gelerek, özellikle regresyon analizinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle SVD'nin varlığının incelenmesi gerekmektedir.

Örneğin, $X = \begin{bmatrix} 3.01 & 0.01 & -2.99 \\ 2.99 & -0.01 & -3.01 \\ 2.00 & -4.00 & 2.00 \end{bmatrix}$ olsun.

X Matrisi aşağıdaki gibi ayrıştırılabilir:

$$\begin{aligned} X &= \begin{bmatrix} 3 & 0 & -3 \\ 3 & 0 & -3 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 2 & -4 & 2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0.01 & 0.01 & 0.01 \\ -0.01 & -0.01 & -0.01 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} = \\ &= 6 \begin{bmatrix} 1/2 & 0 & -1/2 \\ 1/2 & 0 & -1/2 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} + 2\sqrt{6} \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 1/\sqrt{6} & -2/\sqrt{6} & 1/\sqrt{6} \end{bmatrix} + \sqrt{6}/100 \begin{bmatrix} 1/\sqrt{6} & 1/\sqrt{6} & 1/\sqrt{6} \\ -1/\sqrt{6} & -1/\sqrt{6} & -1/\sqrt{6} \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} \\ &= 6 \begin{bmatrix} 1/\sqrt{2} \\ 1/\sqrt{2} \\ 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1/\sqrt{2} & 0 & -1/\sqrt{2} \end{bmatrix} + 2\sqrt{6} \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1/\sqrt{6} & -2/\sqrt{6} & 1/\sqrt{6} \end{bmatrix} \\ &+ \sqrt{6}/100 \begin{bmatrix} 1/\sqrt{2} \\ -1/\sqrt{2} \\ 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1/\sqrt{3} & 1/\sqrt{3} & 1/\sqrt{3} \end{bmatrix} \\ &= \theta_1 U_1 V_1 + \theta_2 U_2 V_2 + \theta_3 U_3 V_3 = \sum_i^3 \theta_i U_i V_i^T \quad (1) \end{aligned}$$

$$= \begin{bmatrix} 1/\sqrt{2} & 0 & 1/\sqrt{2} \\ 1/\sqrt{2} & 0 & -1/\sqrt{2} \\ 0 & 1 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 6 & 0 & 0 \\ 0 & 2\sqrt{6} & 0 \\ 0 & 0 & \sqrt{6}/100 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1/\sqrt{2} & 0 & -1/\sqrt{2} \\ 1/\sqrt{6} & -2/\sqrt{6} & 1/\sqrt{6} \\ 1/\sqrt{3} & 1/\sqrt{3} & 1/\sqrt{3} \end{bmatrix} = U\theta V^T \quad (2)$$

Görülüyor ki, denklem (1)'deki U_i , denklemi (2)'deki U ortonormal matrisinin sütunudur. Denklem (1)'deki V_i^T ise, (2)'deki V^T ortonormal matrisinin satırıdır. θ_i ise, θ köşegen matrisinin köşegendeki öğesidir. Denklem (1) ve (2), X matrisinin tekil değer ayrışımının (SVD) açıklanmasıdır.

2. TEKİL DEĞER AYRIŞIMININ VARLIĞINA İSPAT

Sadece yukarıdaki X değil, her türlü matris denklem, (2) gibi ayrıştırılabilir. Bu ifade, Teorem 1'de daha ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır.

Teorem 1. $m \times n$ boyutlu **matrisi**, rankı r olan reel bir matris ise, $U^T A V = \theta = \text{diag}(\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_r, 0, \dots, 0)$ eşitliğini sağlayan ortonormal matris U ve V vardır. $U \in R^{m \times m}$, $V \in R^{n \times n}$, $\theta \in R^{m \times n}$. Ayrıca $\theta_1 \geq \theta_2 \geq \dots \geq \theta_r \geq 0$ şeklindedir.

Bu teoremin ispatları Golub Gene. H. (1996) ve Stewart G. W. (1998)'de yer almaktadır. Burada, bu iki kitaptaki ispatlara benzer bir ispat sunulmaktadır.

Teorem 1'in ispatını yapmadan önce kullanacağımız vektör ve matrisin 2-norm'u ile ilgili kavramlara biraz değinelim. Bu konudaki ayrıntılar yine Golub Gene. H. (1996)'da yer almaktadır.

Teorem 2. Vektör $\chi^T = [\chi_1 \ \chi_2 \ \dots \ \chi_n]^T$ olsun. χ Vektörünün 2-normu ise,

$$\|\chi\|_2 = \sqrt{\chi_1^2 + \chi_2^2 + \dots + \chi_n^2} \text{ 'dir (Golub Gene. H. ,1996).}$$

Teorem 3. A matrisi $\in R^{m \times n}$ olsun, $A^T A z = \theta^2 z$ olduğundan, 2- normu birim olan n boyutlu bir vektör z varsa, skaler θ , A 'nın 2-normudur, yani $\|A\|_2 = \theta$ (Golub Gene. H. ,1996).

Gerçekten A matrisinin 2- normu $\|A\|_2$, $A^T A$ 'nın en büyük öz değerinin kareköküdür (Golub Gene. H., 1996).

Y. Teorem 3. 1. A matrisi $\in R^{m \times n}$, χ vektörü $\in R^n$ ise; $\|A\chi\|_2 \leq \|A\|_2 \|\chi\|_2$ olarak tutarlıdır (Golub Gene. H., 1996).

Y. Teorem 3. 2.

3.2.1. Q bir ortonormal matris ve χ uygun boyutlu bir vektör ise;

$$\|Q\chi\|_2^2 = \chi^T Q^T Q \chi = \chi^T \chi = \|\chi\|_2^2 \text{ dir, yani } \|Q\chi\|_2 = \|\chi\|_2 \text{ (Golub Gene. H., 1996).}$$

3.2.2. Q ve Z iki ortonormal matris olsun. $Q \in R^{m \times m}$, $Z \in R^{n \times n}$. A uygun boyutlu bir matris ise,

$$\|Q^T A Z\|_2^2 = \|A\|_2^2, \text{ yani } \|Q^T A Z\|_2 = \|A\|_2 \text{ (Golub Gene. H., 1996).}$$

Teorem 4. $V_1 \in R^{m \times n}$ bir ortonormal matris olsun. $V = [V_1 \ V_2]$ bir ortonormal matris olmak üzere, ortonormal matris V_2 vardır (Golub Gene. H., 1996).

Şimdi Teorem 2, 3, 4 ve Y. Teorem 3.1 ve 3.2'yi kullanarak Teorem 1'in ispatını yapalım. İspat sürecinde kolaylık sağlaması için, bu ispatta kullandığımız A örnek matrisi, rankı tam olan bir matris olsun.

İspat: $m \times n$ boyutlu A matrisinin rankı: $\text{rank}(A) = \min(m,n)$; $\|A\|_2 = \theta_1$ ve 2-norm birim vektör $\chi \in \mathbb{R}^n$, $y \in \mathbb{R}^m$ olsun. χ ve y vektörünün değerlerini ayarlayarak aşağıdaki denklemi kurabiliriz:

$A \chi = \theta_1 y$. Teorem 4.'ten biliyoruz ki χ 'le birlikte $n \times n$ boyutlu ortonormal matris V 'yi oluşturabilen ortonormal matris V_1 vardır. Yani $V = [\chi \quad V_1]$ 'dir.

Keza y ile birlikte $m \times m$ boyutlu ortonormal matris U 'yu oluşturabilen ortonormal matris U_1 'de vardır. Yani $U = [y \quad U_1]$ 'dir. Dolayısı ile;

$$\begin{aligned} U^T A V &= \begin{bmatrix} y^T \\ U_1^T \end{bmatrix} A [\chi \quad V_1] \\ &= \begin{bmatrix} y^T A \chi & y^T A V_1 \\ U_1^T A \chi & U_1^T A V_1 \end{bmatrix} \\ &= \begin{bmatrix} y^T \theta_1 y & w^T \\ U_1^T \theta_1 y & B_1 \end{bmatrix} \\ &= \begin{bmatrix} \theta_1 & w^T \\ 0 & B_1 \end{bmatrix} \\ &= \tilde{A} \end{aligned} \tag{3}$$

Denklem (3)'ten $y^T A V_1 = w^T \in \mathbb{R}^{1 \times (n-1)}$; $U_1^T A V_1 = B_1 \in \mathbb{R}^{(m-1) \times (n-1)}$ dir. Dolayısı ile;

$$\begin{aligned} \left\| \tilde{A} \begin{bmatrix} \theta_1 \\ w \end{bmatrix} \right\|_2^2 &= \left\| \begin{bmatrix} \theta_1 & w^T \\ 0 & B_1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \theta_1 \\ w \end{bmatrix} \right\|_2^2 = \left\| \begin{bmatrix} \theta_1^2 + w^T w \\ B_1 w \end{bmatrix} \right\|_2^2 \\ &= (\theta_1^2 + w^T w)^2 + (B_1 w)^T B_1 w \geq (\theta_1^2 + w^T w)^2 \end{aligned} \tag{4}$$

Y. Teorem 3.1. ve denklem (4)'ten biliyoruz ki;

$$\|\tilde{A}\|_2^2 \left\| \begin{bmatrix} \theta_1 \\ w \end{bmatrix} \right\|_2^2 \geq \left\| \tilde{A} \begin{bmatrix} \theta_1 \\ w \end{bmatrix} \right\|_2^2 \geq (\theta_1^2 + w^T w)^2 \tag{5}$$

$\left\| \begin{bmatrix} \theta_1 \\ w \end{bmatrix} \right\|_2^2 = \theta_1^2 + w^T w$ olduğu için eşitsizlik (5) aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\|\tilde{A}\|_2^2 \geq \theta_1^2 + w^T w \tag{6}$$

Y. Teorem 3.2.2. ve denklem (3)'e dayanarak denklem (7)'yi elde ederiz.

$$\|A\|_2^2 = \|U^T A V\|_2^2 = \|\tilde{A}\|_2^2 \tag{7}$$

Denklem (6) ve denklem (7)'den denklem (8)'i elde ederiz.

$$\|A\|_2^2 = \|\tilde{A}\|_2^2 \geq \theta_1^2 + w^T w \quad (8)$$

İspatın başlangıcında $\|A\|_2^2 = \theta_1^2$ diye varsaydık. Bu varsayımı temel alarak, denklem (8)'i elde ederiz. Bu nedenle $w = 0$ olmalıdır.

Dolayısı ile denklem (3) şu şekilde yazılabilir:

$$U^T A V = \begin{bmatrix} \theta_1 & 0 \\ 0 & B_1 \end{bmatrix} \quad (9)$$

Gerçekten v_1 'le V 'yi oluşturan χ ve u_1 'le U 'yu oluşturan y vektörü, ayrı ayrı A matrisinin tekil değeri θ_1 'e karşılık gelen sağ tekil vektörü (right singular vector) ve sol tekil vektürüdür (left singular vector). θ_1 hem A 'nın hem $U^T A V$ 'nin 2-normudur, yani $\theta_1 = \|A\|_2 = \|U^T A V\|_2$ 'dir, buradaki $U \in \mathbb{R}^{m \times m}$ ve $V \in \mathbb{R}^{n \times n}$ 'dir. Ayrıca $B_1 = U_1^T A V_1$ 'in 2-normu $\|B_1\|_2 = \|U_1^T A V_1\|_2 = \theta_2$ 'dir. Buradaki $U_1 \in \mathbb{R}^{m \times (m-1)}$ ve $V_1 \in \mathbb{R}^{n \times (n-1)}$, dolayısı ile $\|B_1\|_2 = \|U_1^T A V_1\|_2 \leq \|U^T A V\|_2 = \|A\|_2$ 'dir, yani $\theta_2 \leq \theta_1$ 'dir.

Denklem (9)'a benzer şekilde B_1 'de;

$$B_1 = U_1^T A V_1 = \begin{bmatrix} \theta_2 & 0 \\ 0 & B_2 \end{bmatrix} \quad (10)$$

şeklinde açıklanabilir. Burada $B_2 \in \mathbb{R}^{(m-2) \times (n-2)}$ 'dir.

Denklem (10)'u denklem (9)'a dönüştürdükten sonra, denklem (11)'i elde ederiz.

$$U^T A V = \begin{bmatrix} \theta_1 & 0 & 0 \\ 0 & \theta_2 & 0 \\ 0 & 0 & B_2 \end{bmatrix} \quad (11)$$

Aynı mantıkla denklem (11)'deki B_2 'de bir blok köşegen matrisine dönüştürülebilir. Böyle devam ederek son olarak B_{r-1} köşegen matrisini elde ederiz. $B_{r-1} = \text{diag}(\theta_r, 0, \dots, 0)$ 'dir. r ise, A matrisinin rankıdır.

Dolayısı ile denklem (11) şu şekilde yeniden yazılabilir,

$$U^T A V = \left[\begin{array}{ccc|ccc} \theta_1 & & & & & \\ & \theta_2 & \phi & & & \\ & & \cdot & & \phi & \\ & \phi & & \cdot & & \\ & & & & \theta_r & \\ \hline & & & & & \\ & & \phi & & & \phi \end{array} \right] = \text{diag} (\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_r, 0 \dots 0) \quad (12)$$

Denklem (12) ise, A matrisinin tekil değer ayrıştırılmasının (SVD) bir açıklanmasıdır. Ayrıca $\theta_1 \geq \theta_2 \geq \dots \geq \theta_r \geq 0$ dir.

Burada U ve V rankı tam olan kare ortonormal matris olduğu için denklem (12) şu şekilde de yazılabilir:

$$A = U \theta V^T$$

3. SONUÇ

U , A matrisinin sol tekil vektör matrisidir. Yani U 'nun sütunları, A matrisinin sol tekil vektörleridir. Ayrıca U matrisi, AA^T 'nin öz vektör matrisidir (Golub Gene. H, 1996). V ise, A matrisinin sağ tekil vektör matrisidir. Yani V 'nin sütunları, A matrisinin sağ tekil vektörleridir. Aynı zamanda, V de $A^T A$ 'nın öz vektör matrisidir (Golub Gene. H, 1996).

θ ise, A matrisinin tekil değer matrisidir. Aynı zamanda, θ_i^2 ($0 \leq i \leq r$)'nin terim olarak oluşturduğu köşegen matris, hem matris AA^T hem de $A^T A$ 'nın öz değer matrisidir. Yani simetrik matris, AA^T 'ninki ile simetrik matris $A^T A$ 'nın sıfır olmayan öz değerleri aynıdır.

Teorik olarak, A 'nın sol tekil vektör matrisi U ile sağ tekil vektör matrisi V , AA^T 'nin öz vektör matrisi ve $A^T A$ 'nın öz vektör matrisi olması ile hesaplanabilirler. Keza, θ ise, AA^T veya $A^T A$ 'nın sıfır olmayan öz değerleri olması ile hesaplanabilir. Fakat pratikte böyle yaparak bile doğru sonuçlar her zaman kesin olarak ortaya çıkaramayız.

U , V ve θ 'nin hesaplanmaları, yani A 'nın SVD'nin pratik hesaplanması Golub Gene. H. (1996)'nin 8'inci bölümünde yer almaktadır. Ama SVD'nin hesaplanmasına yardımcı olan bazı bilgisayar programları mevcut olduğu için (Stewart G.W., 1998) burada SVD'nin hesaplanmasındaki algoritmaların üzerinde durmayacağız.

KAYNAKÇA

- Ansley, G. F. (1985). Quick Prof of Some Regression Theorem via the QR Algorithm, the American Statistician, February 1985, 39(1):55-56.
- Bipschuts, S. (1991). Lineer Cebir, 2 Baskı Türkçe Çevreri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Eubank, R. L. and Webster J. T. (1985). The Singular Value Decomposition as a Tool for Solving Estimability Problems, the American Statistician, February 39(1):64-72.

- Golub, G. H. (1996). Matrix Computation, Third Edition, The Johns Hopkins University Pres, Baltimore, p.70.
- Hern, T. (1993). Gaussin Elimination in Integer Arithmetic: An Application of the LU Factorization, The College Mathematics Journal, 1993, 24(1):67-71.
- Stewart G.W. (1993). On the Early History of the Singular Value Decompostion, SIAM Review, 35(4):551-566.
- Stewart, G. W. (1998). Matrix Algorithms, Volume I: Basic Decompositions, SIAM, 1998, p.62.
- Watkins, D. S. (1982). Understanding the QR Algorithm, SIAM Review, 24(4):427-440.